

УДК 398.332(477.82)

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР ЛЮБЕШІВЩИНИ В ОБРЯДАХ, ЗВИЧАЯХ ТА ФОЛЬКЛОРИ

Закінчення. Початок у №6 2020 р.

Володимир ГАЛАЙЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

кандидат філологічних наук, доцент,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: halay_czuk@ukr.net

Сергій ЦИПИШЕВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5924-8930>

заступник директора з наукової роботи,

Музей народної архітектури і побуту у Львові
імені Климента Шептицького,
вул. Чернеча Гора, 1, 79014, м. Львів, Україна,
e-mail: SerhiyTsyypyshev@gmail.com

Актуальність проблематики цієї публікації зумовлена низкою чинників, однак це живий інтерес широкого кола людей, що цікавляться традиціями свого народу до явищ духовної культури. *Мета дослідження* — комплексно описати народний календар Любешівщини, що є складовою Західного Полісся. *Об'єктом* дослідження є календарно марковані обряди, звичаї, повір'я та фольклор населених пунктів Любешівщини, а *предметом* — їхні загальноукраїнські риси, регіональні та локальні особливості. *Методологічною основою* дослідження стало використання методу польової етнографії, а також напрацювання етнографів у сфері укладання народних календарів окремих місцевостей. Традиційний календар Любешівщини ще не був предметом спеціальних досліджень, в чому полягає *новизна* і *актуальність* статті. Цей аспект висвітлений у науковій літературі доволі скупо, відтак основою роботи є польові матеріали авторів.

У публікації комплексно описано реєстр свят і присвятків, у відзначенні яких на Любешівщині виразно простежується народна складова.

Ключові слова: Полісся, Любешівщина, календарні звичаї та обряди, Різдво, Великдень, Юрія, Русальний тиждень, Купайла.

Volodymyr HALAICHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

Candidate of Philology, Docent

The Ivan Franko National University of Lviv,

Department of Ethnology,

1, Universytets'ka str., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: halay_czuk@ukr.net

Serhii TSYPPYSHEV

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5924-8930>

Deputy Director of Research,

Museum of Folk Architecture and Rural Life in Lviv

named after Klymentii Sheptytskyi,

1, Chernecha Hora str., Lviv, 79014, Ukraine

e-mail: SerhiyTsyypyshev@gmail.com

POPULAR CALENDAR IN RITUALS, CUSTOMS AND FOLKLORE OF LIUBESHIV DISTRICT

The urgency of the issue of this paper is due to a number of factors, but above all, it is the significant interest of a wide range of people interested in the traditions of their folk, to the phenomena of spiritual culture. In the proposed selection of materials, the authors set an aim to describe comprehensively the folk calendar of Liubeshiv region, which is a component of Western Polissia. The object of the research is calendar-marked rites, customs, beliefs and folklore of the settlements of Liubeshiv region, and the subject is their all-Ukrainian features, regional and local features. The methodological basis of the study was the use of the method of field ethnography, as well as the work of ethnographers in the area of compiling folk calendars of individual localities. The traditional calendar of Liubeshiv region has not yet been the subject of special research. This aspect is not enough covered in the scientific literature, so the basis of the paper is the field materials of the authors.

The publication comprehensively describes the register of big and little holidays, in the solemnization of which in the Liubeshiv region is clearly traced the folk component.

In general, traditional calendar customs, rites and their folklore accompaniment in Liubeshiv region correspond to the identical layer of spiritual culture of other districts of Western Polissia and are organically intertwined into the all-Polissian, and mostly in the all-Ukrainian traditions also.

Among the relics of spiritual antiquity, it is worth noting:

- The custom of calling for Christmas Dinner, in addition to Frost, also the Wind and the Sun;

- The motivation of the custom of throwing shells from consecrated eggs «on the moving water» in order to «swim to the dead»;

- The existence of the archaic custom of «vodyty Kusta»;

- The connection of the «obzhynky beard» and the celebration of St. Andrew's Day with the funeral rites, etc.

Keywords: Polissia, Liubeshiv district, calendar customs and ceremonies, Christmas, Easter, Yuri's day, Mermaids week, Kupala.

Закінчення. Початок у №6 2020 р.

До Паски — «**Білий тиждень**» (сс. Залізняця, Гірки), чи, по-церковному, Страшний («Білий казали. А в церкві батюшка каже — Страшний).

Перед Паскою — «**Чистий четвер**», або «Жилний четвер», «Жилник». Назву Жилник дехто пов'язує з так званим «жилникуванням»: «Я так по'няв, що люди жилникува'ли. Ето вони не їли по три дні до Паски. Начинає у четверг. Ото кажут на його — Жилник. Як він видержит. Чи він може продержатися тільки днів, чи ні» (Щитинь: М. В.), «Жилник, Страсть, Чистий четвер. Жилник — бо ж вже наїстись в четвер, то вже два дні тих не їсти. П'ятниця, субота — ничо' не їсти, були такі люди. Жилникува'ли. Каже — жилнику'ют» (Залаззя: Є. С.).

У цей день до схід сонця вмивалися від хвороб:

«Жилний четвер, перед Паскою. Чистий, Жилний. Дехто, сама знаю, що ходили купатися. У лісі там, ми ще були дівчатами, то нас мати гонила. Тоді якась короста чи що була. Та після тєї корости мати в які баюри гонила нас, щоб ми покупались, бо то Чистий четвер. Угу, до сход сонця» (Березичі: М. К.), «В Чистий четвер — гето ж не було того всього такого, то колись як які руки чи вавки', то в Чистий четвер помиюцца де чи в копанках, чи в озері, і всьо проходить» (Судче: Л. М.), «Ну то в чітвер, кажуть, що то буде чисте тіло, вже як помійся, да...» (Залізняця: А. Ш.), «[На Жилника вмивалися], щоб були чисті» (Гірки: Р. З.), «Чистий читвер. Ну, й Жилник [казали]. Ну, митися треба, бо то Чистий читвер, все постірати, щоб пустеля була чиста, хати щоб були... як раніше хати білили знадвору, щоб вони вже були не тільки всередині, а й щоб знадвору були вже біляні, хати. То в четвер Чистий» (Погулянка: М. Р.), «То ж йдуть до води, до рова' митися на Жилника. Такі люди єсть, як якісь раночки є чи шо, то щоб позмивати. До схід сонця саме главне. Але йдуть і вдень» (Залаззя: Є. С.), «Миються, допоки сонечко зійде, то колись милиса в Чистий четвер да на чистеньке місце десь виливали воду. Ну, чистеньке... щоб не абикуди лити, да на чистеньке місце. Може рости там де яка травичка... Кажуть, шо буде чисте тіло, а чи то правда, чи не, хто його знає» (Сваловичі: Т. Ш.), «Чистий четвер, в нас Жилник не казали. Прибірають, подбілюють, стірають... Ну, змитися треба, да ще й у воді десь. То не шо тако, а десь у якійсь ріцци, не в хати. Ну, коб було чисто. Тако коли хоште, вдень мона» (Деревок: С. Я.).

Також у Чистий четвер прибирали:

«В Чистий четвер тре' було помитися, щоб чисте тіло було. Попрібрати в хаті скрізь» (Судче: Г. К.), «Чистий четвер — гето вже стараюцца в хати поубірати, щоб чисто, митися жлательно, щоб чиста... Ну, гето рік уже будеш чистий. І прибірати стараюцца» (Лобна: Т. Ч.).

Подекуди пригадують ще й про звичай вимивати діжу та хатне начиння, водночас не підмащували і не білили:

«Чистий четвер, казали. Там вже треба, щоб всьо було постіране, помите. Колись хліб пекли, да ж не було таких каструлів чи мисок, а була така деревлена діжечка. Да в тій діжечци, то вже, я й заре помню, що наша баба покойна, каже — треба помити діжечку ту, щоб хліб добрий удався. А горшки ж у піч сунули такими вилочка'ми, то тії вилочки' миють ше й ножиком пошкрябають, щоб чистеньке всьо було» (Гірки: Р. З.), «Не можна мазати і не можна хати білити, бо цілий рік будеш стогнати, — як перад Паскою Жилник. Знаєте, чатвер, Чистий чатвер. У той день не можна в хаті білити, бо будеш цілий рік стогнати. То старії люди так говорили, і є говору'» (Бірки: А. Т.).

Подекуди побутувала традиція викаджувати принесеним з церкви вогнем хреста — «уд грому»:

«З церкви приносять свічку і роблять ете... То то перед Паскою роблять у четвер. Жилник, кажуть. На Жилника. Ну, несли з церкви огонь, палили свічку і робили хрести» (Гірки: Р. З.), «Ето як несуть огонь в четвер, то тоді хреста робицца на... Перед Вели'коднем четвер, Жилник» (Деревок: П. Я.), «Жилник. Йдуть в церкву, і відправа, і несуть угонь, той, шо правіцца цілий вечур, і несуть, і в хати хрести роблять. Воно шось вуд грому означає, уд грому, тії хрести» (Велика Глуша: М. Х.), «Чистий четвер. Ну, чистили все в хати, коб чисто було. У церкву ходять на Страсть, приходять в четвер з Страсті, приходять із церкви, роблять... тую свічку несуть з тим огнем додому. Колися вмотували папером, а тепер — плешку, бутилку, — виб'ють дно, да наложать в бутилку, да так і принесуть. З тею свічкою випалюють хреста: на 'дних дверох, і на других, і на третіх. Вроді, казали старі люди, що то од грому» (Люб'язь: Г. Б.).

Обходили з цим вогнем обійстя:

«То якшо приносим на того Жилника з церкви огонь, свічку, треба обходити і хліва, і хату три рази тею свічкою. Якшо тиха погода. Але ж не каждый раз донесеш ту свічку» (Щитинь: О. В.).

У Чистий четвер сповідалися ті, хто не зробив цього впродовж року:

«Чистий четвер же ж пірід Паскою тоже... Хто не посповідався ше, то кажуть, у Чистий четвер батюшка посповідає» (Залізняця: А. Ш.).

У с. Судче зафіксовано згадку про обхідні пісні на Чистий четвер, за суттю аналогічні колядкам:

«Ну, кажуть, що ж ходять — на врожай, на таке... на добро. Ну, я не ходила. Ну, у того... пірід Паскою — у Чистий четвер. (Ходили колядувати? — В. Г.) Да. У Чистий четвер. У Чистий четвер... гето колись ще. А зараз ни ходять. Це наші батьки казали, що в Чистий четвер...» (Судче: Л. М.).

Поки в церкві лежить плащаниця, у хаті не можна було підбілювати:

«Гето в п'ятницю перед Вели'коднем, як плащаницю унесуть у церкву, то не мона пудбілювати. Ну, кажуть, як плащаницю винесли, — знаєте, яка та ікона вже варовка'я...» (Деревок: С. Я.).

У Чистий четвер пекли паску, щоб не порушувати заборони на хлібопечення у п'ятницю:

«І навіть, так як Чистий четвер, то і паску пікли навіть тоді люде» (Судче: Г. К.), «Жилник — то в нас Жилник, як уже пірід Постом. То вже кажуть, щоб пости'ли в той Жилний читвер. Жилник — пірід Паскою, той Жилний читвер. То тоді напі'кають дехто. Напі'кають, чого. То ж тоді п'ятниця... Пічуть, що хто має, но тоді піснає, бо ж то строгій пост» (Березичі: М. К.).

Подекуди ж паску пекли у суботу:

«[Діжу] мили, бо ж то перед Паскою, у любий день: в четвер, чи у п'ятницю, — бо ж в суботу будем паску розчинєти...» (Люб'язь: Г. Б.).

У с. Залаззя стверджували, що пекли паску й у п'ятницю, однак так звану «білу» паску — у суботу:

«Ми всьо в п'ятницю пекли паску, то щоб діжка була митая. В п'ятницю, суботу. Одну спечеш в п'ятницю, а білу — в суботу» (Залаззя: Є. С.).

Про дві різних паски стверджували й у с. Бихів:

«Колись пекли житня отдельно, пшенишна отдельно. Не так, як тепер, маримони всякіє. Житну перш пекли, а посла — пшенична» (Бихів: Є. Р.).

Великдень був одним зі свят, перед якими діжу не просто протирали, а мили:

«Ну то ми діжку мили, як-от жито... житній пекли хліб... Любого дне мили. Ну, вже перед празником, маємося паску розчинєти, чи яке свето, то мили діжку. А так, як хліб печемо, то як там трохи зостанеться, то тоді мукою витремо — вона чистенька суха діжка» (Люб'язь: Г. Б.).

Паску зверху прикрашали хрестиками, листочками з тіста тощо. Могли окремо пекти паску для кожного члена сім'ї:

«Для кожного [пекли паску]. Та то так екби казали, що то'го, то'го... Але — всю дорогу багато, однеї в нас ніколи не пікли. Багато пікли. Раньчей — у формах, в шкo'вородах. А ще, може, раньчей-раньчей, то ше ни листові дубовому пікли. Зверху — хрестика і... вилок, може, де, не було — що солому ти'кали. Соломою, таке, щоб дирочки' були. То така прикраса. А по'том уже... стали вже всеке цвіти виробляти, і хрестика, плетіночку... А тепер вже те збівають білее, да ніщо вже не тре' робити» (Лобна: Т. Ч.), «То ж паску тоже — хрестики кладемо. А ек хліб — то що хоч мона наробити. І листочки, і...» (Залізниця: А. Ш.).

Якби паска розтріскалась (що буває і зі звичайним хлібом) чи «підрізалась», це трактували як недобру прикмету:

«То паску як пічуть, то вроді, кажуть, нидобре, як... Але деку Богу, вона вдається хороша завжди» (Залізниця: А. Ш.), «Ну, то воно так не вельми добре, що як колеця хліб чи що там робіця. Паска — тоже нидобре. Ну, шось... щоб то воно було все в лад. А то — не знаю, що там» (Залізниця: Н. Л.), «Булочка розколоса — недобре. Кажуть, щоб що не зробилося в хати» (Сваловичі: Т. Ш.), «Ну, то ж є так. О, каже, паска не вдалася. І як ото розпалася, шось такі прикмети. Тоді людина довольна, ек хороша вдається паска. А воно там, я знаю... — ото з піччю не вгадаєш, чи зарано накладеши у посуду да вона росте і починає... Як трісла паска — ну, гето недобре, каже. Може покойнік бути» (Лобна: Т. Ч.), «Паску пекли в четвер. Кажуть, як паска вдається, то щасливий рік буде, хороший, а як не вдається... Ну, то, кажуть, якесь буде того... шось буде у сім'ї. Не позначєли. Колись же не було з чого теї паски пекті, дак одну спечуть, — на се'м'ю спекли, да по кусочку різали да й їли. Висока. Ну, такі формиочки були. Возьмєш такого тіста закачєють, то таку 'би косочку, то місячика виріжиши да положиши... Отако вкружка обквітять тако. Два [місячки], чи там... Ну, що-небудь такеє придумают. То сонєчко таке поріжуть... Якишо тісто оставалось од паски, то пекли паску, да й те тісто...» (Гірки: Р. З.), «[Як не вдалася] Шось не попанува'ло пасци — дверима лопнули, чи шо. Ну, казали, шо, кажут, не вдалося. Як і сажаят паску, то як колись, так і тепер: наприклад, на сина 'дного' паска першая буде, а там — дочка, знов, паску назна'чували, — всім, усім, на всю се'м'ю вже. А святити отдельно вже пікли. На листові капустному, з дуба собирали лист, на кленовому листі... Форми ше тоді не було. Так, як хлібинка, тільки яїчко'м помащут візьмуть, да вже щиталася паска» (Бихів: Є. Р.).

Недоброю ознакою у пасці, як і в хлібові загалом, була дірка:

«Якишо пічеш хліб, і в хлібові дірка є, то кажуть, що то передчуття погане, покойнік. От, наприклад, приї-

хала до мене' дочка з Ковеля, привезла' мені паску. І я ту паску розрізала та й кажу: «Наташа, що ж то за така дірка на всю паску?» — а вона каже: «Я не знаю чого, не знаю». Ну, а вже як той Богданчик розбився... Їхав таможник... чи не зі Львова якийсь там, і їх чотирьох поклав на смерть. То я так сама собі і думала, що та хлібинка, та дірка в хлібинці — то воно, мабуть, і причина така, при'че» (Погулянка: М. Р.).

Крім паски, до складу великоднього кошика входили яйця (крашанки і почищені), сир, масло, ковбаса, тертий хрін з буяковим квасом, сіль, подекуди святили зерно (сс. Люб'язь, Мукошин), насіння льону (с. Мукошин). Зверху кошичка прикривали спеціальним рушником.

На Любешівщині побутує традиція у **Великодню ніч** палити багаття:

«Вогонь на Паску па'лять і зараз. Тоді, як Осеношне. В суботу. А там, на горі, в нас там озеро є біля церкви, то там розкла'дуть костри. Ну, молодь» (Судче: Г. К.), «В нас палили таку солому на Паску. Не знаю, коли там баба вже розказувала, що стали палити костра вже, то після війни вже. І тоді не скати, як ото палять, а тако — солому да якихось дров накладуть, щоб вже світило вночі» (Угриничі: Є. Л.), «В нас обично позбираюцца алкоголіки в суботу Великодню, наберут резіни...» (Цитинь: М. В.).

Світло цілу ніч мало горіти й у хаті:

«На Паску но не лягають спати. Ну але хто в церкві, то так, а хто вдома, то ж може лягти. Но вогню не виключають, щоб світло світилось цілу ніч» (Погулянка: М. Р.).

Під час Великодньої Всеночної не спали:

«На Всеночну не спати. То колися казали, єйця тоді збираєш. Єйця, гриби, щоб гадів не бачити, вужів» (Лавиця: Н. М.).

Зокрема, оберігалися у Великодню ніч від відьом:

«На Всюночну, кажуть, ходять відьми'. Ото ходили з косою, кругом хати обходили, хліви. З косою — це на Всюночну, щоб от всякеї нечистеї сили не було. Так ідеш, косу тим гострієм держиши вперед і так обходиш. То йдеш і сунеш отако. На Всюночну Великодню. Ну, за собою [косу тягнеш]. Так, йдеш... Кругом хороми' обходили, щоб, всина її, не була. Ну, так. Шоб... А Бог його знає, що тепер. Тепер нема вже таких... Чи, може, занадто багато таких, що вредять» (Ветли: О. А.). Варто зазначити, що схоже робили і перед іншими великими святами: «Ото ек великі свята' йдуть, ото бірут ко'су і кругом хліва її 'бтяга'ють косою, щоб відьма не залізла молока не забрала, не поредила. Ото як свята йдуть рокови. І Паска, чи Роздво — ото люди ходили. То ше то

мої батьки те робили» (Велика Глуша: М. Х.), «'Бсипають свячоним маком. Колись маку багато сіяли, великий мак. От його посвящать і 'бсипають хлів, там, чи на Паску, чи на Благовіщенне, чи ше на яке, може, свято. 'Бсипають кругом хліва, щоб не залазили [відьми]» (Невір: А. К.), «На рокове світо... завтра Іван, чи Петро, — узьми ко'су і до сходу сонця, таково, як сонце сходить, і таково убеди, тут начни в дверох, і такво обведи, і заткни косу за кроквину, — то корови ходять, і всьо. Обпіса'ти хліва. Полностью. А во таково, як тут є в нас подвір'є, і такво обпіши і заткни туди» (Бірки: А. Т.).

Пізнати відьму можна було по тому, що намагалася вскубти священника за ризи:

«То ми на свої оче бачіле, ек у Зилізницю ше ходеле — на Все'ночну стоїть спіною тако кала батюшки... Але нищо вони там не доску'блися доброго. Повмірали молодими... всі. Да, да. Такі в нас бу'ли — Швірідьовки називалися. То вони так старалися, щоб ето... А шо вони? Господь їх знає на'що. Ну я ж кажу, там вони... до старості ні їдна не дожила'. Повмірали молодими» (Лобна: Т. Ч.), «Ну, чародєї бу'ли колися, такїї любопитниє жінки бу'ли. Зара в нас їх мени, потому шо колися, каже, було — от, іде, значіть, батюшка в церкву, то хватали його, шото хтіли, шото робили з етого вони собі... (То на Великдень? — В. Г.) Да. Не допускають тепер. Йдуть хлопци збоку і не допускают, щоб батюшку зловити за ризи» (Цитинь: М. В.), «Колись, казали, скубли всьо за ризи, а тепер не. То ведьми так. Кажуть, на Паску, коли воскресає, то всьо ску'бли його» (Залаззя: Є. С.).

Також її можна було впізнати у церкві по тому, що вбирала одяг навиворіт і «навиворіт» ставила свічку:

«Ну, говорять так. То великий гріх, кажуть. Щось то ж вона там тямить, щось то ж вона знає. Приходять даже ж — навиворот одєжу накладають. У церкву приходять. Та, шо знає. А для чого — хто ж його знає. Свічку яко'сь ста'вляє ни на той бік, навиворот свічку ставляє. А як?..» (Угриничі: Ю. С.).

За горінням свічок під час освячення паски на Великодню Всеночну передбачали погоду на літо:

«[На Великодню всюношну] як свічки палять у пасци, то казали, як свічки гореть не тріщеть, то буде літо, но не буде грози, не гримітиме, а як тріщеть свічки — то буде літо жарке'є і грози будуть» (Гірки: Р. З.).

Прийшовши з церкви, робили обхід хлівів зі свяченим, зокрема обсипали господарку свяченою сіллю «від гаддя»:

«Обходять люди кругом хліва з паскою. З церкви приходять з паскою, і зразу 'бходять. Я то не 'бходила — мужчина 'бходить» (Невір: А. К.), «Коли вже посвяtimo паску тепер, то нада обійти все — хліви, хату. Ше

пока не заходиш у хату. Де хата, де сарай, де отако усе, щоб Бог зберіг всьо» (Ветли: О. А.), «Но йдеш із церкви, то зайдеш до хліва. Є такі люди шо ходять кругом, а так ні разу не ходила» (Залаззя: Є. С.), «Сіллю ж обсіпали тебе. Як із церкви приходили, до хати не заходили, сіллю обсіпали. Сіллю свяченою обсіпали, щоб не лізло гаддя до хати. Жаби щоб не лізли. Як паску святитесь, то тоді все беруть святити. Прийдеш із церкви і 'дра-зу' бсіпаєш. І в хату не заходиш. Коли прийдеш із церкви, де й тоді» (Лахвиця: Н. К.).

У с. Люб'язь обсіпали «хороми» освяченим разом з паскою зерном:

«Як на Паску зерно святити, то 'бсіпали тим зерном хороми: хату, і хлева обсіпали, — ну, ето, видно, протів того паскудства всякого. Святити паску завжди в суботу перед Паскою, і те зерно брали. То тим зерном — прийдуть із церкви і обсіпають. Увечори святити, приходили і обсіпали» (Люб'язь: Г. Б.).

Зайшовши у хату, христосувалися «Христос воскрес!» Спочатку ще порались по господарству, а після цього сідали розговлятися.

Крихти з паски й шкаралупки з освячених яєць після великоднього розговіння могли згодувати курям:

«З'їдали все. А кришечки із паски — вже обов'язково їх ізбирали і носили куром, і не на земню кидали, а в любу якусь кришечку. Шоб квоттали кури» (Люб'язь: Г. Б.), «Шкаралупку я куркам давала» (Бихів: Є. Р.), «З свячоних — курам оддаєм. А тих — то тоже ж вони йдуть у відро свиняче, на Паску. А гето як святимо ж, з паскою разом, да обідаємо...» (Лобна: Т. Ч.), «Ну, курка'м, кажуть, треба давати, то не будуть огорода грібти'. Ну. Кажуть, шо треба уперед самим поснідати, а тоді вже курка'м давати да те свячо'не ки'дати, ті шкаралупки» (Залізниця: А. Ш.), «В нас оно як десь тако, то я давала куренетком, бо кажуть — курам мона, бїш нікому, ні собакам, ніщо, — то була така-во, то я покришила» (Березичі: М. К.), «Ето як на Паску, да святити ж яйця, то тую вже шкурупку несе'мо куром. То дійсно правда. Як даси тую святую шкурупку куром... То дійсно, в нас тепера того року, коб в недобру пору сказати, а в лиху помовчети, — вісім квотухів було» (Люб'язь: Г. Б.). Могли згодувати паску худобі, насамперед коровам: «В нас давали корови або свиням укїдали. Собакам варува'лися давати свячоне. Корові давали паску, як уже встане'цця вона, тоді вже давали» (Бихів: Є. Р.).

Водночас шкаралупки найчастіше спалювали, «щоб не валялось святее»:

«Шкаралупку зі свячених яєць кидають в огонь, щоб горїло. Мабуть, щоб не валялось святее, я так думаю» (Дольськ: Н. С.), «Треба палити, казали. Шоб де-небудь

не кидали. В печі» (Гірки: Р. З.), «Ну, я, наприклад, кидаю у вогонь, палю їх» (Погулянка: М. Р.), «Палили. В грубці, чи в печі, чи в плиті. Ми палили» (Невір: А. К.).

У с. Судче виявлено звичай пускати такі шкаралупки за водою «для покійних»:

«Шкаралупку з крашанок вікїдали. Я знаю тільки, оті яйця, як ішов святити паску, наприклад, о, то ці шкаралупки тре' було вже не вікїдати в сміття, а десь... чи пускати за водою, некоторий казав, як десь так річка, то, каже, пускати, щоб заплили до покійних. А то (з таких яєць. — В. Г.) — то мняли да курам оддавали, да кури зїдали» (Судче: Г. К.).

Кидали їх на воду й у сс. Березичі, Сваловичі, Бучин, Деревок:

«Шкурупки' в річку кидали. Коли вже кінчицця... так після Провід, бо ше ж на Проводи в нас красять яєчка. А тоді в мішечок збіраємо, да й в річку. А я знаю для чого? Бо свячоне» (Березичі: М. К.), «На воду кидали. Б'ало, баба покойненька... оті кришечки', то ж святити колись, їздили до Бучина, в нас в Бучини була церква, рікою то треба було їхати, то ті кришечки — в настїлничок, скатїрку тую, — то на ріку виносила да висипала тїй яєчка, тїй шкаралупки, — ну, святе все на ріку, на бігучу воду, чисто все там» (Сваловичі: Т. Ш.), «[Шкаралупки] Моя покійна баба, б'ало, скаже, гето святе — значить, пускали на воду» (Хоцунь: Л. Б.), «Па'лять. А колись — кости, тїй... святити м'ясо... то тоже були дурні — нашо було кости святити... То кости тїй і шкаралупки — то несли' на воду, у річку ки'дали. Ну я знаю... то ж собаки не даси свячоної костумахи. Та в якийсь день, на третій день Вели'кодня, як уже з'їсицця свячоне. Або — на Проводи вже, якщо доле'жить, ну, в недїлю, посля Вели'кодня» (Деревок: С. Я.).

Кістки з освяченого м'яса після свят закопували на полі. Водночас могли спалювати і їх, мотивуючи це тим, що «собаки не мона давати» (Залаззя: Є. С.):

«[Шкаралупки] Я в піч ки'даю, да згорить, да й... А я не знаю ніщо. Кажуть, ки'дати не можна так свачо'них. То ж десь колись я чула, шо казали, шо якусь кістку закопують [на полі], шо то свач'тицця. Ну, там, як сватиш, да...» (Залізниця: Н. Л.), «Кости десь закопували, як тако на Паску свячоне їси, на поли» (Мукошин: О. К.).

Тряплялося, що по полю розсівали і шкаралупки та крихти з паски:

«Брали на поле. І на полю, видно, ки'дали. Як їдут сіяти чи садити. Я не знаю, шо вони помагали, но до чого'сь вони означали. Бо я тоже, а воно' — в городи садила, то брала кидала на земню тїй шкаралупки» (Велика Глуша: М. Х.),

«Шкаралупку є вікідала в грубу. Їх у грубу, але їх... колись моя мати крошечки з паски, всьо, то кидали туди, як їде сіяти, то туди в жито» (Бірки: А. Т.), «[Крихти з паски] Хто як робить, хто посіє по городі... Я куром кидала. [Шкаралупки] То в піч» (Залаззя: Є. С.).

У с. Цитинь стверджували, що свяченина оберігає поле від бур'янів:

«Шкаралупки — ну, як хто. Мона їх на поле брати... обішно на поле брали їх. Святе. Шоб бур'ян не ріс. Шкаралупки, ілі костюмахи, которі ми їмо, ето свячоне... После Паски в любий день» (Цитинь: М. В.) (Загалом же будяки нібито можна було вивести звичайною костою: «Сипали коросту, бо льон колись був ж. То від будяків коросту сипали. Короста вигубляє будяки. Льон же ж кажна хата мала» (Залаззя: Є. С.)).

Освячене сало використовували в народній ветеринарії:

«Сало як святити, то ето, мов, ек жеба у корови, ну, така... в коровах є так... то ето мажуть їм, мастили. А тепер хто того сала...» (Лобна: Т. Ч.).

Як вірять, «лихе» може плутати коневі гриву та хвіст. У такому разі у хліві як оберег чіпляли дзеркальце, чоловічі штани, у гриву й хвіст коневі уплітали дріт, червоні волічки. Окрім цього, їх змащували освяченим на Великдень салом:

«Все казали — лихо заплітає. В нас грива... в нас була кобила, то грива була і хвіст такий, як качан, сплітаний. Всьо казали колись — салом свячоним мазали. На Паску святиться, такий кусочок шоб було про случа'ї» (Березичі: М. К.).

Шматком засушеної паски лікувалися:

«Деколи засушували кусочок теї паски. Я помню, як ми були малими, мати давала — як хвори — шоб теї паски покушали» (Гірки: Р. З.).

Силу оберега, як вірили, має освячений разом з паскою ніж. Його, як і мак, використовували, щоб оберегти корову від вужа. Як уже згадувалось, специфічне використання, насамперед у метеорологічній магії, мав і рушничок, яким накривали великодній кошик.

Що цікаво, крім звичайних яєць на Любешівщині для забавки могли фарбувати на крашанку й так званого «зноска» («ізноска») — дещо менше за розмірами від звичайного перше яйце молодої курки (з жовтком усередині, адже яйце без жовтка віщувала лихо):

«Кажуть — зносок. Ніщо з ним не робили. Були діти маленькі, варила, то гралися. Пірід Паскою то в червоне красила, красила в червоне яїчко таке маленьке. Ну то наші хлопчики-близнюки, ше були маленькі, то гра-

лися» (Погоулянка: М. Р.), «То якийсь зносок. Дітям віддавали. От як на Пасху, візьмемо покрасимо, діти ними граються. І їли, а шо ж? Там тільки маленький жовточок» (Бихів: М. К.).

Більше того, його навіть воліли взяти за крашанку через міцну шкаралупку, адже на Любешівщині, як і деінде на Поліссі чи Волині, також на Великдень бавилися «навбитки»:

«Зносок — то як курка знесе перше, маленьке таке, то кажуть зносок. Діти гралися. Давали дітям, да то воно, казали, м'їне, колись же на Паску билися, то воно... Ну, поб'ють, з'їдали» (Гірки: Р. З.).

Крашанки входили і до складу «волоч'яного» — подарунка, яким хресні на Великдень обдаровували хрещеників:

«Хресні несуть на Паску яйця, гостинця, ну, шо купиши, чи шо. Хрицона. Чи хрицоний» (Деревок: С. Я.), «Мати хрещона ране'ць носить дїтьом, так казали. Ране'ць — то подарок сей. Та шо вона несе... колись носили шо но яйця, а тепер то вже несуть і канфети, і хто знає шо. А колись шо носили... Де мати побачить хрицона на селі, то дасть тобі... То ж ми до церкви йдемо — о, то ж мати хрицона там ходить, дасть» (Залаззя: Є. С.), «Хрещений батько до'лжний на Паску дати своєму хрещенику яйце. От, мені давали. Мій батько хрещений побачив мене, чи покликав — він мені яйця дає» (Деревок: П. Я.), «Волоч'яне на Паску носять» (Цитинь: О. В.).

Увесь тиждень після Паски — «Світлий тиждень» («Проводний тиждень») — подекуди не працювали у полі:

«Послі Паски, то ни піруть, ни стірали. Ну, так як би святий той тиждень усьой. (А підмашувати, золити? — В. Г.) Ну то гето той тиждень ни мона було все. От ни в поле, ни... Але ж так як, дітки... хто типер дивиця на...» (Лобна: Т. Ч.).

Зокрема, подекуди в полі можна було вже працювати у п'ятницю й суботу Провідного тижня. Упродовж усього тижня чи в окремі його дні трапляється заборона городити, щоб не «загородити дощ»:

«Посля Паски до Провід не городяться» (Гірки: Р. З.), «То всьо кажуть — не треба городити посля Паски, той тиждень. Городити не можна, бо загородиши дощ, да не йде дощ» (Сваловичі: Т. Ш.).

Ще на Великдень, а звикло на другий день великодніх свят, у **понеділок**, носили на могили паску і крашанки, подавали під кладовищем «запростибіг»:

«Колись на перший день не ходили на кладбище, вже на другий ходили. То тоже нисуть хліб і яйця кладуть. І яйця клали, і пасочку. Я й тепер кладу. Я знаєте де —

на хрест. На хрест — то там пташечка забире. Я на могилку николи... На хрест положу. Знай, шо пташечка забире. А тут — загорожа-загорожа... — якісь собаки і все... Бо там воно й не треба, на тих могилах шоб лежало... Колись ходили на... і така якась бідовейка людина, біднейка чи яка каліка сиділа пуд кладбищем, і тії яїчка, шо на Паску носили, оддавали тим людям. Сіротам, кажуть, треба воддавати» (Угриничі: Є. Л.), «В нас несуть... як то вже пасочку... на другий день йдуть, на перший день — із церкви приходять, одпочинуть, і до своїх ідуть. Кусочок — паску чи що. Тоді знов забирають назад. Кажуть — яєць не можна класти, то йдуть і яїця назад забирають. Колись робили тие обіди. Да наберуть горілки да понапіваюцца так, шо тамечки качуюцца. Тепер вже вивели — батюшка запертив. На Паску, як ідуть вже ранеїко. Які обіди: там наберуть в сумку там усього, а тіки горілки...» (Березичі: М. К.).

Середа після Великодня — «**Суха**» або «**Градова**» («Градобійна», «Громова»). Назви середі після Паски і після Трійці можуть збігатися. Об'єднує їх те, що ні на одну, ні на другу не можна було городити, робити коло землі, бо «посохне» чи «виб'є урожай град»:

«Гето Суха сирида — послі Паски. А послі Трійци — Градова» (Залізняк: А. Ш.), «А в середу [після Паски] нищо не роблять, бо то градобійний день, кажуть» (Гірки: Р. З.), «То то в нас кажуть — серіда після Паски — Градовая. Казали, шо не можна бульби робити, бо то Громова. Все в нас кажуть, шо Громова, шо то грім, будь би як воно гримить да тоді шкодить. То казали, шо на тую середу будь би не можна робити. Градова середа — після Паски Градова середа» (Березичі: М. К.), «Тепер, знаєте, нам батюшка каже — Трійця! Який третій день, каже, — Трійця? Нияке не свято! Ми всігда святкували. Він каже — нияке не свято третій день! Ниякої Градовей середі нема! [А] По-колишньому то є... Градова середа — після Трійци середа... То Градова середа — після Трійци не мона городити, бо то... Да й тепер і в нас, може, хто городив да загородив — дощів не буде казали так... того року... Або град виб'є... Поб'є все. Мусить, то після Трійци Суха, а після Паски Градова... Я шось не знаю. Я знаю, шо в нас хтось погородив, та люди так... То в нас во Льоня комина городив. То так бурчать в нас в селі. Да кажуть, як загородив кірпічом, то ніде й дощу не бачили. А хто його знає, чи воно так, чи не так. Ну то ж приказка є по народному. Йде ж по-колишньому, не по-теперішньому ж воно йде. Воно, як то кажуть, з діда-прадіда така потачка йде» (Угриничі: Є. Л.), «Посля Трійци Градова сиреда, а після Паски — Суха сиреда. Ну, ето, мов, не мона землі чіпати, бо як Градова сиреда, то то град поб'є все, а Суха — знов, сухе літо буде, мов» (Лобна: Т. Ч.), «Посля Паски — Суха середа, після Трійци — Градобійна середа, то варувалися, каже, не

тре'ниці робити, бу град поб'є» (Ляхвиця: С. М.), «Суха середа — я не знаю, чи то після Паски вона... А Градова — після Трійци, чи шо. Якось таково... То, каже, ни робіте, бо тепер Градова середа. Бо як Градова середа, то, значить, виб'є урожай град» (Судче: Г. К.), «Ну, той тиждень, то та'к би все казали, шо не мона й робити, і в сериду ни мона, то якась Градова сирида, то... отаке» (Залізняк: Н. Л.), «Від Паски до Трійци, то то називали Суха серада і Вполове'нне (шо до Трійци, шо до Паски, вона посерадині. То називав батюшка, казав — Уполове'нне). А ця — то була Градобійна серада, після Трійци» (Бірки: А. Т.), «То кажуть — Русальний тиждень, да. Але — вже та'к би гето... сиріда — кажуть, якась Градова сиріда вже. То в сериду тоже не роблять. От уже в четвер, то вже там... роблять тії дні — четвер, п'ятниця, субота. До Трійци старающа так шоб попологи, і вже в пра'зници не йдуть на поля» (Залізняк: А. Ш.), «Ето щитали Градова середа, після Паски і після Трійци, то не городили, бо то дійсно, може, правда, — в нас на тую Градову середу після Паски городив тут сусід города, то град так збив його тее поле тоді, шо то, може, правда» (Люб'язь: Г. Б.), «Ну то є Градова, Суха. То после Трійци — Суха, а Градова после Паски. Чи наоборот — та Градова, а та Суха...» (Невір: А. К.), «Суха середа буває все після Паски. Кажут, не можна садити. Градова так само. То люди і самі точно не знають, коли вона. І батюшка теж не знає коли, бо каже, то не записано в уставі» (Погулянка: М. Р.), «Єсть середа в нас Святая, єсть Сухая середа. Після Паски — то Свята середа. А тоді єсть Сухая, не можна городити... Десь так випадає... В Суху середу не мона городити, потому шо загородиши — дощу не буде. Ето воно іспітане було ще в моїх літах. Городили люди. То буде хмара стояти, а дощу не буде. Пошили розгородили — хмара виїшла, дощ пошов. Значить, шото воно є» (Щитинь: М. В.), «Ну то кажуть, Суха середа після Паски, але то таке... Кажуть, не мона городити, бо загородиши дощ, але то неправда» (Деревок: С. Я.), «В нас одного року [як була посуха] ходили кругом села з батюшкою, певчій. То такое говорять, шо то на Суху середу хтось городив» (Залаззя: Є. С.), «В нас тут — то на які-то дні, шо не городять. В середу Градовую. Послі Паски середа Градова. То не дають городити, бо кажуть — загородиши, шоб дощ не йшов» (Біхів: Є. Р.), «Ну в середу — Суха середа, то не роблять. Суха середа називається. Після Трійци, після Паски і ще після деяких свят, то не можна лізти в поле, ну, ворухити землю не можна. Да-да-да, середа, після Паски, третій день Паски, третій день Трійци, і ще якісь дні, шо не можна лізти в поле» (Мукошин: О. К.), «На Градову середу, на Градову середу після Паски і після Трійци на середу ништо не городив. Тут у нас чоловік, сусід, городив на Градову середу, да в його так град вибив... То вже хто городить, то підуть туди да розгородять тую загорожу. То не городили. Тепер вже гети молодіє люди, то вже...» (Люб'язь: Г. Б.).

Водночас у Суху середу бажано було виривати бур'ян:

«Гето посля Паски — Градова середа, а послі Трійци — то Суха. Тоді будяки рвуть, на Суху середу, то будяки посохнуть» (Судче: Л. М.), «В нас говорять, що бодяк рвуть на Суху середу, шо бодяк рвуть. После Паски» (Дольськ: Н. С.).

Четвер після Великодня — «**Великдень покійних**» («Вмерлих Великдень», «Мерших Паска», «Наський Великдень» тощо). У цей день ходили на кладовище до своїх рідних:

«Читвер — Умерлих Віликдень. То у читвер — Вмерлих Великдень, у нас кажуть, шо єсть вже. На мо'гилки люди йдуть в читвер, тако кому єстя, чи їдуть, чи йдуть» (Березичі: М. К.), «Виликдень умерлих, кажуть, у читвер. То то після Паски, до Провід — то то вмерлих вже той четвер. На кладьбіще сходимо...» (Залізниця: А. Ш.), «Вмериших Великдень, то я знаю, шо після Паски у четвер Вмериших Великдень. Наша Паска про'їде, да в той четвер, то вже тоді Вмериших Великдень, то ходили на моглиці, батюшка навіть ходив. Но в нас в селові не так мніго рік як став батюшка, то в нас не було свого батюшки, ми ходили до Мохра да до Деревка, — де привіз, то їздили, їздили світом, бо свого не було» (Люб'язь: Г. Б.), «Паску відпразнуют — да Вмерлих Великдень йдуть на мо'гилки, і батюшка мо'гилки освятує. І зара в нас такий закон. Посля Паски в четвер. Вмерлих Трійця то є, але ніхто її не празнує. Хто робит, хто не робит. Те каже — хай спочивають, а те каже — я вмру, хай послі мене роблять. Як хто. Трійцю роблять, а Паску не роблять у нашім селі. Потому шо у нас йдуть на мо'гилки, і батюшка висвятує, і в церкві правиться» (Невір: А. К.), «Послі Паски другеї неділі Проводи. А в четвер тоже — ходили на кладьбіще, носили паску, їйчо'... І на Паску тоже: другого дне, першого дне йдуть паску несуть і яйця кладуть. І в четвер тоже 'двідували. Пряника візьмуть чи яке... [лишали на могилах]» (Бихів: Є. Р.), «У вмерлих Паска у четвер у нас. А де в кого ше празнують на Проводи. А у нас і батюшка йде в четвер красним ходом із церкви. В четвер іде. [Ми] ідемо на кладьбіща, цвети несемо» (Гірки: Р. З.), «Наський Великдень. Ішли на кладьбіще, носили їм праніки ілі що. Зара не несуть вже» (Щитинь: М. В.).

Пощанування душ на Великдень померлих нагадує Вілії чи «Діди»:

«Послі Паски у перший четвер, ето казали Великдень покійних. Ото тоді вже доїдали цю... святую... там хронина була, яйце святе, наприклад, м'яса там трохи, ковбаски. То тоді вже в той четвер доїдали все. Ну, коли хто схотів їсти там... Я не знаю... Ну, десь на сніданок» (Судче: Г. К.), «То на Мерлих Великдень. Кла-

дуть на стіл. Те, шо всталося... І запалюють свічку, і як сонечко заходить, тоді, тіпа, приходить рідня обідати. То гето Мерлих Великдень, у четвер, просля Паски. Гето четвер — Мерлих Великдень, перед Проводами. Їжу тею оставляють, шо всталося, щоби свячоною... То ж вже оставлять, все не з'їдець, бо ж треба і вмерлим. Вставляють да кладуть. І яйчка кладуть, ето, каже, для вмерлих, свічку палять. Усе, шо святили. На столі на тарілочку кладуть. Переночує, а врано їє їдець. Звечора ложили, воно переночувало, а врано його їдець» (Ляхвиця: Н. Х.), «Посля Паски на той Вмериших Великдень, то тоже — хліба такий бохоньчик уже спечемо да свічку вложимо... запалимо свічку, хліб... На ніч оставляли, на столі ста'вляли або на вокні» (Люб'язь: Г. Б.), «То на Паску, на Мертвих Великдень, то вставляють, такого щось святеє на столі. А більш не» (Люб'язь: Т. І.), «То ж Паска є їх в четвер. Кладемо їм на стіл [на ніч], як є ше свячоною» (Залаззя: Є. С.), «Казали, четвер, Мерлих Великдень. Ну, вставляли... Їчка на моглиці несли да... І пасочки трошки свяченеї несли, хтось цукерочка положить... І [вдома] на ноч можна лишити на столі: їечко' можна положити, да й пасочки святеї, канфетика якого можна положити...» (Сваловичі: Т. Ш.), «На Вмерлих Віликдень кладемо яйця чирвоні покойникам, воду свячону ставімо, яйчка чирвоні в тарілку кладемо. На ніч. Ну, запрошуїм... молимоць, шоб прийшли, вичерали, снідали...» (Погоулянка: М. Р.).

У с. Люб'язь виявлено відомості, що на Великдень померлих раніше навіть робили кутю:

«Ну, на ноч ставляли перед гетею... посля Паски в той четвер, а так то я не помню. В той четвер то і пасочки клали, і свічечку палили, і харч якийся сухий, кутю ту ставляли. Ну, і на Коляди [так]. На всі три. На Коляди, і на... Вроді, кажуть, умерші приходять. І ложки клали у ту миску. Вже пощитають, скілько душ у тебе' умерло', і стілько вже тих ложок ставляють. Черпачком униз. Але я встану врано да подивлюся — да та куте 'днакова, да ти ложки так, як я потикала, ніхто їх не брав, ніхто їми не їв... Тикали в кутю, отак на миску клали. Вмериших Великдень так само робили. На Вмериших Великдень — то робили. Кутю, таку, як на Коляди, варили, і солодили, і з маком, і з цукром, присмачили. І так само і тиї ложки клали. Ну. І свічку палили. Біш ни на еке. На Маковей і на Спаса не робили такого, но на Вмериших Великдень, то таке робили» (Люб'язь: Г. Б.).

Вірили, що уночі на Великдень померлих душі покійних сходяться на Службу до церкви:

«Тоїсти для покойніка в нас вставляють знаєте коли? Після Паски в четвер, о, то то моя мати ста'вляє, і я ста'вляю за'вжди [на ніч]: сіль, хліб і кружка води. Ото мій чоловік і заходив до мене'. Ото я ставляла тоже, і я вже собираюся йти... буде йти процесія, батюшка, корог-

ви на кладбище наше, і я вже собираюся з їми їти. От і я в хати, здається, і вже йдуть співають, йдуть співають. Але ж я вчинила вокно, — а співають мужики, мужичини співають. В нас баби співають, а то — мужичини. Аж то — входить мій чоловік у хату... входить чоловік у хату, а що каже — я їсти хочу... А я кажу — о, ти їсти схотів, то добре, що тово... Я й пошла, йду шукати їсти, — всьо, я прокинулася. Ото вони вже йшли, бо то моє мама каже... — на'шо то ти, кажу, ставляєш так? Каже — то йтимуть вмерлі до нас в церкві молитися і будуть заходити всі до своїх. От і так мені і приснилося, що зайшов мій чоловік, і я вже того... поняла, що то вже не наша процесія пошла — но то їх. Вже вони йшли з церкви на кладбище, о, і він зайшов тоді до мене'. Вони... вони йдуть не на нашу службу — вони йдуть вночі. А наша служба рано. І батюшка йде рано на кладбище, о, тоді. А то мені приснилося вночі, що зайшов і просит їсти» (Велика Глуша: М. Х.), «Ну то, що Вмерлих Великдень є... То ж Паска, Вмерлих Великдень, вони ж на Паску ходять, в четвер після Паски. Казали... стари люди розказували — йдна жінка потратила троє дітей. Чи аборт, чи як вона... потратила троє дітей. І вона по їх плакала. І кажуть — іди до церкви, і ти своїх дітей побачиш. Ну, то стари люди розказували, і вона пушла, сіла пуд церквою і дивилася — наперед іде чоловік, обкований ланцюхами, друга йде ззаду, несе дитину на руках, а третій іде з кадилом позаду. Та й за тих двоє: перший би був злодій, а друга байструки водила, а за того гріх, що батюшка як був би — останній з кадилом ішов. Таке... стари люди говорили. Ну, побачила, що би було, на Вмерлих Великдень» (Бірки: А. Т.).

У післявеликодній четвер також не висаджували квочок:

«Ну, казали, не можна садити на гетево... на Вмерлих Великдень, на Русалку не мона садити... тих курчєнток, ну, й казали, не мона садити у мушинський день, треба у жоноцький день: от, у п'ятницю да в середу» (Люб'язь: Г. Б.).

Наступна після Великодня неділя — «Проводи». У цю неділю також споживали паску, при цьому до Провід могли залишити частину паски з Великодня, а могли випікати свіжу:

«Беруть або дві паски, то 'дну їдять, а другу вставляють. Або половину 'дріжуть на Проводи, після Паски, а половиночку зїдять» (Біхів: Є. Р.).

Проводи були важливим поминальним днем:

«В нас, особливо перед Проводами, перед Паскою, числять кладбище. Все-всьо вичищають. Всьо виносять, засипають всі могили пісочком, вішають рушник, лєнта, хто шо... І там службу роблять, поминають» (Ветли: О. А.).

Священник у цей день роздавав у церкві артос. Артоса вважали помічним при різних okazіях, зокрема використовували як оберег у дорогу, давали худобі тощо:

«Артус — то то ж він святить на Все'ночну, а тоді його дає на Проводну неділю. То Хоміна паска. Хоміна паска, а звать — артус. Роздає, а тоді вже як одправіция, і роздає по кусочкови там чи скільки. Ну да він помічний. Десь у дорогу їдуть, то треба брати...» (Угриничі: Є. Л.), «То кажуть, як от свинка, да там вже свинок хватає, то треба аркуша гетого, що ж на Проводи вже дають аркуш... То треба його давати да... колись моя баба 'дна казала. Каже: «Я до тебе', свинко, з пасочкою, щоб ти була до поросятко з ласочкою». Якишо вона пороситься да шось не глядить свиней чи шось там... Аркуш — його, кажуть, треба рік держе... тримати. Щоб він був. Ну, він, кажуть, і в дорогу йдеш, то щоб був аркуш із собою, свячений такий. То таке, держимо' вже всьой рік» (Залізниця: А. Ш.), «[Аркуша] Все кажуть — як больний, то щоб тоді їли, щоб тоді вже його користували» (Березичі: М. К.).

Після служби Божої йшли з корогвами й хрестом на «кладбище», де «батюшка» відправляв на могилах. На могили клали крашанки й паску (якщо паски не лишилися від Великодня, пекли ще раз), по суті, повторюючи дії другого дня великодніх свят чи Великодня померлих:

«Після Паски та неділя називається Проводи. Наступна. Тоді ідемо з пасочками на могилки. Колись клали на могилку і свічку і батюшка там отпраляв. А тепер батюшки сучасні. Заходимо на могилиці, стоїть столік. Там поклали і там подавали тее за упокій, він прочитав тее. І потім пішов кругом кладовища» (Угриничі: Є. Л.), «Посля Паски — то Вмерлих Великдень, після Паски, а після — тиждень про'їде, знов, Провади в неділю були. То... воно й тепіру є. Умерлих Проводи, і тоді ше посеред тижня знов, ще, у читвер, по-моему, ходили. Умерлих Провади, а то — Умерлих Паска, знов, була. То для умерлих та' бш Провади, а не — ше са'мо сабою йдуть на мо'їлки [на Умерлих Паску]» (Лобна: Т. Ч.), «Послі Паски, то той вже... і батюшка каже, щоб не робити. Бо там тоже, то — Умерлих, кажуть, Великдень, то — Проводи, — не роблять. У нас на Проводи... ото тиждень після Паски, і вже Проводи щитають — у неділю. Одну неділю Паска, а чіріз тиждень — Проводи вже. Отоді в нас ідуть на кладбище, одправа вже, батюшка йде, певчі, і ходить кругом геть...» (Залізниця: А. Ш.).

Вважали, що на кладовище не варто йти, поки ще служиться у церкві, бо душі покійних також перебувають на Богослуженні:

«На Проводи, вже в неділю, щитай, ідем туди, бо в нас відправа вже там... То, кажуть, не треба йти [на кладьбіще], як у церкві служиця, бо й вони, покойни, мол би, з нами там. Але ж то — Бог його відає... Ну, на кладьбіще не тре', мол би, йти. Бо їх нема. Вони в церкві з нами. То 'обше, в неділю чи там коли в пра'зници» (Залізниця: А. Ш.).

На **Переполовинення** («Преполове'ніє», «Приполові'ння», «Підполові'ння», «Полове'ніє», зрідка «Суха середа») не сіяли, бо інакше начебто вродить тільки половина:

«На Приполові'ння, то десятого квітня, то я сама пришла до матери і кажу: «Мам, понянч мені малого. Ми підем на поле приберем». А мати каже: «Не йди. В Приполові'ння колись, — каже, — в нас одна жінка садила, то до половини стручки були, а до половини не». І: «Яке, — кажу, — празник — Приполові'ння...» І так — ми поїхали, заволочили ту картоплю, позагрібали. Така хороша картопля — душа радується. Прийшла... не поняла... — як — половина... Ну, думаю, перемираю шагами — не, не берьот — половина. Взяла шнурка такого натягнула — помірала — половина. Та, знаєте, що всю кидаю — і велику, і малу в ведро. А на половину так: поставила і тут на місці накопала. Ето я вам чесно говорю! Понімаєте! І от скіко, так на шутку, думаю, вже попробую — біб. Точно: половина стручків біб є, половина — нема. От тобі Приполові'ння. Тобто празник. Я вже казала, теперка даже дітям закажу: нельзя у такий празник. І то не то, що тамка одна я... багато хто...» (Ветли: О. А.), «Підполові'нне — з обіда не роблять, до обіда шось там колупаюця в полі... Говорили, що не годиця на те Підполові'нне з обіда в городи робити» (Бихів: Є. Р.), «Суха середа, Преполовеніє. То на неї не мона городити, дощ загородять. Було так, що розгородювали, воду наливали в тій ямки» (Залаззя: Є. С.).

«**Знесення**» — «волове свято», «Боже впочиванне»; не працювали у полі, а особливо не чіпали межі, бо «Бог відпочиває»:

«А Знесення... знаєте, то було Знесення, то перед Трійцею є, Знесення. А воно завжди буває в Четвер. А в середу — Боже Опочиваніє, так казали. Тоді казали — волове свято, бо не можна орати. Землі ворущити. Це вол одпочиває, бо колись волами орали наші деди. Корови. Хто що мав. Що мав. І то то не мона було... А тепер... А типер і в зиму орудь, аби снігу не було. [А колись не орали] Бо то, кажуть, волове свято, бо віл одпочиває. І на межах не можна було траву жати, бо Бог впочиває. Да, да. Бог на межі впочиває. І не можна було серпом жати. Ото в середу перед Знесенням. Називається воно Боже опочиванне. Бо у середу з гобіда вже Господь возносився на нібіса. Та і зветься Боже Опочиванне. А на

другий день — Знесення. А Знесення — воно не в числі, але в четвер завше» (Угриничі: Ю. С.).

До Знесення не городили, бо не буде дощу:

«А, о, то гете в нас так і казали. Вроді, до Знесення городили, да загородили — дощу нема. (То до Знесення від Паски? — В. Г.) Від Паски, да. От пірід Трійцею за полтора неділи, в четвер воно живе, те Знесення, тиждень і тих три дні чи штири» (Лахвиця: Н. К.).

Наслідки порушення заборони на роботу в Знесення ілюструє така бувальщина:

«Знаєте шо? Я отако вам розказую, але то, мусить, ви то запишете... В мене такий був случай. Діти гети, ше були внуки, не мої діти, то моя невістка... Вона була на роботі, а тудички вже так як тепер середа, Боже Впочиванне... Поки я з тими дітьми справілася, все... то троє були мали, вона на роботі, а картоплю треба ж полоти. Думаю, хоч на трохи пуйду. Вже дванадцять годин... Поки я на те поле зайшла — вже й час. А йде там одна і каже: тьотко Женю, уже я насапалася, бо вже ж світло заходить, ідіте до хати. А я думаю — Боже мій, а я ше й не починала. Що я біру — кидаю, я з ровіром, пуццла я... всьо рівно я пуйду, в друге поле пірйду, а там міне люде не будуть бачити. То я пуйшла, а таке в нас зветься урочище Набільче, там бураки були, думаю, ше тії бураки пополю. А там з одного боку жито і з другого, тоді — в Пітра Дорохти жито і в нас. Я так — тільки но я нагнулася, — я розогнулася — а такий котик сивий сидить. А я так подивилась на його... І знов я нагнулась, — як я розінаюся, а той котик — десь його вже не стало... А мені так зробилося, і я в'обше не розогнулася. Бачте — я од людей схавалася, а 'д Бога — не. Значить, то ни мона. А тоді приїхали, тоді ж міне, що прийшла до ха... бо я ровіром ще їздила, молидша була, да сіла на ровір — не можу їхати. Притяглась до хати, да куди мене возили ж — до Мані Яреміної, Коля, мусить, возив, да вона шось там... а тее мені не помогло. Я все рімно дві неділи одлежіла... Що все-таки шось є. Од людей схавалася, а од Бога не схавалася. Хай би пішла на другий день то робить. То треба йти на цей день! Бо шо ж, я поки справілася, тих дітей... нема коли, а картопля... а зілля то росте» (Угриничі: Є. Л.).

Про день **Юрія** (6 травня) побутує приказка:

«На Юрія треба, щоб сіно було і в дурня, а на Миколу подавай да й вілки' захавай» (Угриничі: Є. Л.), «До Юрія шоб було сіно і в дурня, а на Миколу подавай да й вилки схавай» (Гірки: Р. З.), «До Юр'я сіно в дурня. А в розумного до Миколи, а на Миколу подавай да й вильки' поховай» (Сваловичі: Т. Ш.), «До Юрея — шоб було сіно і в дурня, а на Миколу подавай, і вілки' схавай» (Мукошин: О. К.), «То казали таке, шо на Юр'я коб було сіно й у дурня. Бо вже на Юрія пасвіли корови... А в розумно-

го — до Миколи. А вже на Миколу подавав да й вже вілки' на вишку схавав» (Люб'язь: Г. Б.), «До Юрія треба, шоб було сіно і в дурня» (Поголянка: М. Р.), «До Юр'я шоб було сіно і в дурня. А на Миколу подавай і вилка похавай» (Щитинь: М. В.).

Побутував звичай умиватися юрійовою росою, хоч це нерідко співвідносять з відьмацтвом:

«На Юрія, казали, треба до сходу сонця узяти руси, назбирати трошки, і очи, як очи болять, то помити чи закапати, як там... На Юрія, до сходу сонечка, поки ше не видно, — то так казали» (Деревок: С. Я.), «На Юрія по росі бігали. Ну тако добре, каже, росою вмиєцца да й... юрійовій. Я знаю, для чого? Шось-то люди понимали» (Залізниця: Н. Л.), «На Юрія, то росу збирали. І неkotрі казали, шо то росу збирати і вочи мочети, коб не боліли. А так воно — не так, то хто знав, то той робив» (Ветли: Г. Р.), «На Юрія казали — назбирай роси Божєї. Но на Юрія мало роса й є. Каже, мазати вочи тею росою, шоб вочи не боліли» (Щитинь: О. В.), «То на Юрія качелися, но не по жити — да пу росі. Пу росі качелись. Тутво в нас недалеко, через дорогу, є люде... ше 'дна баба єстя, шо до Юрія колися йшла, йшла до матера, мати моя ше покійна була слаба, да шла до її врано, ше доре не розвиднилося, — коли шось ходить голе як мати народила. Коли я добре придивилася — а гето чоловік із жінкою качелися пу росі. Но ето ниць то неправда. По траві. А хто їх знає [чого качались], я того не знаю. Но тамничого нема доброго. Там нишо нема доброго. Тая баба, живе вона ше, тая баба... но там нишо доброго немає...» (Люб'язь: Г. Б.), «Чула, кажут, качеються ведьми на Юрея по росі» (Залаззя: Є. С.).

Як відьмацтво сприймають і перекочування по юрїївській росі:

«На Юрія по росі теї знахорі' качеюцца — так як би, шоб спи'на не боліла» (Лобна: Т. Ч.), «Син бачив десь, мій, то він бачив, як дядько на Юрея качався до сходу сонця. А чо' він... Качався і, вроді, казав, ліцями по росі тако махав, шо коняку ловить» (Невір: А. К.).

Знахорі збирали Юрієву росу, шоб мати молоко:

«У нас, знаєте, які були знахурі? О, ми скажем. На Юрія, як то Юрій буває, свято. То були такі люди, шо голи були геть, як мати народила, і ро'су збирают. Ра'ненько-ра'ненько до сходу сонця. Ну, вони шось знахорували, шоб їм шось було. Шоб молока мніго... То ж роса — на куруви, шоб було молока мніго. От такі в нас були люди. Ну, в яку мисочку... чи в кварточку, чи в шо. Тако, знаєте, натирусить пі'де шось таке: чи жито, чи шось таке велике... Поставить, да так натирусить, да й руса'. Ну, якось, кажуть, корову натирали, мазали... То, каже, знов, в кого вочи [слабі]...» (Деревок: С. Я.).

На Юрія «знахорі» збирали з чужих піль так званий «спір»:

«Десь колись казали, здаєцца, шо... десь колись я чула, шо... колись-колись — колись по житі ходили качелись. Чи то на Русальний тиждень, чи коли... Я не знаю, коли то. (Може, на Юрія? — В. Г.) На Юрія — то я не знаю, але я колись бачила, туво сусідка була, така старенька баба, то взяла граблі, таково во возила по тому жити. А я так людей питаюся — нашо то тая Соловейчиха так водить? Каже — так спір збирала. Ну представте, не?.. А я й досі не знаю, нащо вона... А вона граблема взяла тако да водить — каже — то вона спір збирала з чужих да будь би на своє. Да вот такії люди. Тако шоб побачить... З чужого поля, шоб зийшло, видно, на їє. На Юрія, угу. Ото я таку приметку бачіла. А бїш я не бачіла нічого» (Березичі: М. К.).

У ніч на Юрія нібито можна зустріти голу відьму, яка йде відбирати чуже молоко. Якщо перейти відьми дорогу, вона до трьох днів помре:

«Хто його знає, чи то воно правда, чи не правда. Ну, кажуть, такеє, то перед Юрійом. На Юрія ходять, ну, голиша, кажуть. Ну, я не хочу... Так... ніколи не хочеться мені лишнього казати, бо я так не знаю, — ну, якщо пере'їдеш їй дорогу, — вона помре третього дня. Понімаєте, от вона йде, і ти перестрїнь їй дорогу, і вона помре, третього дні вона помре. Ноччу [вони ходять]. [Як зіпсують молоко] То говорять, то згаварують. Ше багатое таких людей, шо вони...» (Ветли: О. А.).

Побутує уявлення, що відьми, особливо активні на Юрія, можуть доїти чужих корів у подібї жаби. Якщо відьма відібрала чи зіпсувала молоко, зверталися до тих, хто умів відговорити, зіпсуте відьмою молоко проїджували на голки, серпа, ножа, на осикові прутики-літоростки. Зокрема, цїдили зіпсуте молоко й крізь камінь з природним отвором.

День Юрія був також днем офіційного **вигону корови** на пасовище, хоча вигін залежав від того, яка була весна: чи ще перед Паскою, як паша вже є, чи на третій день Паски, на Проводи, на Юрія, — і пасли до Тернівки, до Дмитра, до Михайла чи поки сніг не випаде:

«Починаєцца випас як коли яка весна. Набільш у квітні починали, а нема шо давати — то й у березні женут люди, вона якого прута скусит, ше як трави немає» (Велика Глуша: М. Х.), «То вже ж який рік попаде. Як трава вже ж... Ну кажуть, шо більшиство, шо на третій день чи на Великдень, чи на Проводи вигонять корови» (Сваловичі: Т. Ш.), «Вісною, то ж кажуть, чи то до Юрія, чи на Юрія треба віганяти. На Юрія біль-

шинство» (Березичі: М. К.), «Виганяли корови на пашу або на третій день Великодня, або на Юрія. Обично то стараєцца, вроді, на Юр'я, шостого травня, але ж то в нас такий звичай був, що коли не є Паска — то на третій день Паски віго'нили корови. Буває і в квітні, і в травні. В нас че'реди. В нас на місяць раз попадає. То ще раньше-раньше, то й я пас ще. В нас батько загинув на фронті, мати була сама, а нас було два бра'ти, о, — то ми займали сім телят у свій хлів, і я їх... Ето на Паску їх пригонили, на третій день Паски пригонили до мене в хлів, і я їх должен був настила'ти, па'свити кожного дня геть до Тернівки. Тернівка у нас десятого листопада, чи що... Не, то то П'єтьонка в нас десятого листо'пада. А коли ж то Тернівка?.. Параскеви, о. (Тернівка 27.10, у день Параскеви Сербської. — В. Г.). То за те, що я па'свив їх, кожен день пасу (вроді, на за'йманку оддали), то мені тоді платили пуд жита за одну голову. То вони тоді, як я займав тії телята, то як пригонять того телюка', то принесуть якусь за'йманку. Звали — займанка. Ку-сочок сала, там, кусочок сира, — що поїсти. І на Трійцю вже йшли, то тоже вже йшли провідати: ну, як там мої телята, пасуцца? То тоже за'йманку несли. Ну, і тоді, як уже забірати йшли, то тоже несли» (Судче: Г. К.), «Ми пасем, покуда трава є, обично до Михайла. Ну, об-шем, покуда сніг наки'дає» (Цитинь: О. В.), «Пасвили й после Михайла, аби тепло' було» (Сваловичі: Т. Ш.).

Уперше корову виганяли з хліва свяченою вербою (гілка такої верби, а часом і гілочка троєцького маю, увесь час була застромлена десь у хліві коло корови). Перед порогом клали, щоб переступила, різноманітні обереги: освячені сіль, льон, мак, також хліб, артоса, червону стрічку, пасхального рушника, ключа:

«Ну, і заре я віганяю корову, я беру свяцону вербич-ку, перший раз шоб свяченою вербичкою, і хлева свяче-ною водою кроплю» (Погоулянка: М. Р.), «Коли виганя-ють коровку, в нас кладуть хліб. Замотують в поло-тенце, кладуть там, де корова повинна перейти — через той хліб. І три рази нада вдарити свяченою палочкою, то, що святять вербу. В нас і тепер так роблять. Те-пер так всі роблять. Б'ють корову, шоб Бог упас, шоб так, шоб так. Так само і коня як запасують, то пере-водять через хліб. Ну, шоб... Ну, хліб, ето считається свята берегиня» (Ветли: О. А.), «Корову виганєли пірід Паскею... Як яка весна, як водяна да холодно, то аж у маї йде. Пірід Юрієм уже йшло, виганєли. Свяченою вер-бинкою. Клали хліб кала порога і красную... чи ленту... проводили перед порогом, шоб вона пересту... Свяченого рушника, я знаю, клали, да... паску святимо... Колись, то я знаю, вже я, то... я поїду вигнати — я так клала хліб в рушниці, шоб корови пуресту... а тепер гети мо-лодії — бразь — вчинили двери... та й пошла на пашу. Хліб їли... принесла хліб у хату, та й ззіли. Там скиб-

ку взьмеш чи крайчик... На рушниці клали» (Ляхвиця: Н. К.), «Треба корову гнати тим, шо свя'тиши на Вербну неділю, тою вербою, тою вербиною» (Люботин: Л. К.), «Перший раз на пашу корову як вигонили, то стели-ли рушник якийсь там (То, мабуть, той, як паску но-сять святити), і цюю вербою, шо на Вербницю, прути-ком виго'нили, і ключа клали, шоб переступала корова, значить, шоб, вроді, додому... шоб, в'обшем, купи держа-лись корови» (Судче: Г. К.), «Хай їм, кажуть, лихе буде, бо не тре' людям лихо робити. Вірбу' свячону ти'чемо в хлів» (Залізниця: А. Ш.), «У хліві ми стиркаємо гіл-лячки, як вербу святимо, то тоді, як і корову виганє-мо перший раз, то тою гілечкою треба побити коро-ву, і в хліві затикаємо гіллячку. Чи з липи, чи з вірби... І з липи, і з вірби свячону гіллячку. Кругом хати хто затикає... Свячона. Ну, як на Трійцю святимо липу, то тоді вона святиться. І до хліва, затикаємо... На Стрі-тенне в нас свічки святяцца, — знов, тре' посвятити і кажне кругом хлева обійти, і як корову виганєють, тоді знов корову тамечки... треба її погладити тею свічеч-кою. Виганяли, коли паша виросте. До Паски було, коли виросте паша, пуди'йде хазяє'м, шо припораєця чи як... Ну, як коли. То — на Юрія, все казали, корови віганя-ли перший раз. Все казали: ой, виженем корови на Юрія! Переступити, то то колись я клала хліб і, все казали, якогось замка чи шо, шось там клали. Все казали, шоб худоба 'дна 'дна гляділи чи що, шоб не розходилася ху-доба. А хліб свячений... як не свячений, то такий обик-новенний, але то з хлібом. Так баби наші робили, так і ми робили» (Березичі: М. К.), «Як перший раз віганя-ють, в нас беруть аркуш. Закрутують біруть в якусь шматочку, в платочок, кладуть біруть у порога, — от тоді виганяють корову. Щоб шасливо було. Мала пере-ступити» (Бихів: Є. Р.), «[Корову] Святею вербою виго-нять, а такоо пуд ноги нишо не кладем» (Люб'язь: Т. І.), «Ну ек виганєши на пашу, перший раз, — тею вербою...» (Мукошин: О. К.), «На Вербницю, то вірбою б'ємо коро-ву, як віганяємо на пашу, свяченою. Перід Паскою» (Бихів: М. К.), «[Як вигонили корову] Сіль свячону, льон (на Паску святити), мак (святити ж у церкви на Мако-вея), — шо свеченеє було, то перед порогом положиться. Свячений хліб клали, у рушничок замотували, ну, всьо, шо святити на Паску, то і ложити. Ну, шоб переслупила. [Потім] Корові даси, сам покушаєш. [Клали] шоб не заї-ло гаддьо', гадюка шоб не заїла, то ж воно...» (Мукошин: О. К.), «Вербою гинче виганяє свяченою. [Потім] Назад в дери в хлів застромлювали, хто всередині, а хто зна-двору. Клали хліб, ше шось. Ну, рушник, хліб... Рушник, наведено, свячений, той, шо паску святити. От ви зна-ете, шо я помню, шо клали якогось замка. Але чи там, де я служила, чи тут уже...» (Невір: А. К.).

У деяких селах, крім інших предметів, на перший вигін клали нит:

«[Корову] Коли виходило, тоді й виганєли. То то як колись виганєли, ми й у калхози виганєли корови, то клали такий нит, що ткали колись ручники, полотно, щоб ходили коровки близько одна коло днєї. Казали — нитно. Нитно щоб ходили» (Гірки: Р. З.), «То ранчей нит клали, щоб вона перейшла. Клали рушничка, як хто. Свячений хліб і рушничок. Тако заго'ртали і клали, коб скотина тако переходила через тоє — чи перейде, чи не перейде. [Нит клали] Коб воно, коб добре ходило, коб воно ніщо не шкодило. З замком пройде кругом стада, і замкне то, щоб ходили корови там... Ну там вже, коб вони не розбивалися. (Замок той, що хороми замикали, коб злодії' не вкрали)» (Ветли: Г. Р.).

У с. Залізниця перед коровою переливали відро води:

«Перший день як жінуть, то колись баба там мені дна казала, що треба вилити відро води да сказати: «Пріходь додому». Ето вже як помоч така. Вилий відро води попірод, щоб вона пірийшла» (Залізниця: А. Ш.).

У сс. Деревок і Велика Глуша ставили повне відро води перед коровою:

«В перший день як виганяють навесні. Всяко виганяють. Ну, на Проводи, кажуть. Тиждень посля... Ну то ж знаєте, коли Проводи. То вербичкею виганяють, свяченею. В неділю. Може, хто й приказує, як який... То — воду, воду — ведро, повне ведро ста'вляють перед коровею, щоб вже, кажуть... молока буде повно. Я не знаю, може, того рушничка, що паску святить, кладуть... Я то не знаю, не хочу казати, бо не знаю. То хтось-то казав, що треба 'бходити, коб корови не розходилися далеко. Але я не знаю» (Деревок: С. Я.), «А що робили... Поставлять відро з водою, і хліба поставлять. Щоб корова понюхала хліба і води напилас теї. Ну, як близько Паски, а то корови найбільш до Паски йдуть, то хліб звичайний, а як по Пасці, то ше є паска, то паску віносять» (Велика Глуша: М. Х.).

У с. Погулянка повне відро при першому вигоні стояло біля колодязя:

«Вербина. Вербину берем, треба набити. І ше й того'... — во, каля калодязя ведро води треба щоб було, поставити, щоб вона була повна, така як те ведро. Хлібина з хрестиком — вигнали, та й назад до хати забрали. Хазяїн де'ржить [її при вигоні], і всьо. [На пасовище брали] Вербинку тіки. І ше — бутилку, сядут в перший день, закуску. Ну, і собираєцця гурт... На Паску, на Проводи виганяли, в неділю. Чи на другий, чи на третій день Паски, як получаєцця» (Погулянка: Й. К.).

У сс. Щитинь і Залаззя, попри інше, на молочність корови мало вплинути яйце (освячене або й звичайне):

«Верба свячена, і три рази б'єш: щоб грім не забив, щоб ніхо не поврочив. Яйце кладуть біля порога свячоне, крашанку, щоб молочко давала» (Щитинь: О. В.), «Коли виганею — беру мішка, в мішок положу яйце, замочка закритого і булку хліба, і на тій стороні [зсередины] положу у хліві, і корова перейде, і всьо. Шоб скотина ходила, щоб їй нічо'... шоб застерігав Бог її. Замочок — шоб замкньона була, шоб не біла ни худоба її, ни нічо'. Яйце — тоже, шоб була здорова, як яйце. Вербинкою били» (Залаззя: Є. С.).

У с. Лобна клали на поріг хліва рогаца і коцюбу. Якщо виганяли до Великодня, то з так званним «христеником», а якщо після, то вже з паскою. Оберігало корову від вроків також обтирання чоловічою спідньою білизною:

«Як віганяють корову, то водою свяченею... чоловічими трусами вітирають... Як на пашу упускають. Ще колись братові хтось казав, що треба класти вілки' (рогаца. — В. Г.), коцюбу на порози якраз. То ето ше з колишиного. Перший раз як виходиш з хлева, на пашу жешеш. Там, у хліві, отак, як виходить. Ше брали, так як після Паски, то паску свячону. Або, знов, Хрестці є таке свято, то хрісте'ники пічуть, от з тим христеником. До Паски — то з хрісте'ником, а посля — то з паскою» (Лобна: Т. Ч.).

У с. Люб'язь корів виганяли не в такий день, на який випадав у цьому році Благовісник, і клали чоловічого пояса:

«Перший день на пашу вигнати, коб не того днє, шоб Благовіщенне було, Благовісник, — отакево. Вибирали таке дні. Бо колись же Благовісник... Тепер то нхто не празнує, а колись навіть записували, бо ж можна й не здумати, коли було Благовіщенне, коли Благовісник. Клали пояса. Ну, большинство мужчинського. Колися ж... тепер того нема, а колися ж були такі пояси в'язо'ние, в'язали ж баби. То большинство пояса клали, коб корова переступила» (Люб'язь: Г. Б.).

Схожі обереги (свячену воду, свячену вербу, громничну свічку, пасхальний рушник, пасхального ножа, хліб) використовували і для обходу худоби на пасовищі:

«Вербу святять... береш варбину, і громничну свічку, і рушника, того', шоб паску святити. То й сього року я дала так, і... Ото як позганеют усі корови на пашу, і береш ти то всьо, і 'бходиш такво кругом худоби... ну, і вдома обойти своїй худобі. Ну, виганеєм на пашу, даєм свячону воду, булку хліба кладут, старіє люди клали в хліві, — і худоба не розходицця, добре пасецця. Хліб положи на стовбіку, корова піде, хліб полежит, корова прийде, хліб забереш у хату і будеш їсти...» (Бірки: А. Т.), «Казали

там такого старіші ще люди, ще розумніші, що, каже, як віганяють — да ножем, тим, що паску святять, бі-руть да обчерчують, щоб нігде вона ни... ни йшли набік нікуди. Не, як же ж там корови' виженуть же ж, то так, де вони, кучка там їх, да... [Як корову з хліва виганяли] Мусить, тоже того ноже свяченого [клали]» (Залізниця: Н. Л.).

У с. Люб'язь обходили худобу на пасовищі з «хрестиком»:

«Брали того, що на Благовіщення печемо того хрестічка, як перший день... За пазуху чи в торбу... Ну, як уже пасеш корови', того хрестічка трошки всиплеш да й подаєш корова'м... Шоб ходили, шоб не боролися — шось оби'дуть три ра'зи кругом худоби да шось помоляться, пошепчуть... Ну, з тим хрестічком» (Люб'язь: Г. Б.).

У с. Залаззя використовували для такого обходу замка: «С. Р.:

Корови женеш першій раз весною, і хрестяника бірут. А. Л.: Водюю святят і вірбою б'ют... та й всьо, такаво приказка. М. Л.: Є люде, що й через замок [женуть]. Замкне. Шоб гляділа череду, не бігала. А. Л.: В нас чоловік такий є, що замікав. Кругом обійде, обійде, і замкне, і корови ходят...» (Залаззя: А. Л., М. Л., С. Р.).

Якщо корова не трималася хліва, використовували громничну свічку і напилника:

«Якшо корова не заходить у хлів, біжит деся, біжит у світ, не мона в хлів загнати, то — узети свічку... свічку, що на Громниці святять, громничну свічку, узьми, і пилника'. Знаєш пилника? Напільника. Напільника, і якщо корова не хоче в хлів заходити, і... ну... і «Очинаш» молись, і тако три ра'зи... не знаю, в яку сторону... здаєць, тако поза сонцем, убведи, і буде корова заходити в хлів. Свічкою і пилником. І тако перахрестиш, і вона пі'де. Бо в нас 'дна жінка прийшла, та й каже — корова не заходить. А я кажу — зроби так і так, каже, ми зробили, вже приходимо з копання, — вже корова у хліві стоїт. Ну, за цілу' голову тако» (Бірки: А. Т.).

У с. Дольськ оберегом корови була гілка хвойно-го дерева, якою спершу гнали корову на пашу, а потім застромлювали у двері хліва:

«В нас на Паску ще корови стоять. А якщо вже є паша, то на третій день вигонили, а якщо нема паша, то ще стоять далей. Як перший раз вигонили, то ламають деревинку і закладають її, тую деревинку, за двері, де корова стоїть. В нас так робили і зара роблять. Хвойнку, гулячку. Там вже, де пасуть тії корови, да йдуть, да по дорози хвойнка, — да й зломнять її, гулячку. То ж як перший день прогонять корови, йде базато людей. А потім остаєця два пастухи чи три. Ну, потім вже йдуть додому і несуть тую вже гулячку, ламнуть де-небудь. Кажна

жінка несе вже в свій хлів, за двера затикають. І вона там, поки вона вже не осохне і не опаде» (Дольськ: Н. С.).

У сс. Бихів, Погулянка, Сваловичі схоже значення мала освячена верба:

«На Вербницію святять вірбу, а третого дня після Паски ми віганяємо на пашу корову да тею вірбинкою б'ємо. Нічо' не приказували, тіко казали, шоб була здорова і цього... і пріходять, тую вірбу пріносять у хлів, шоб корова до хати вірталася. Шоб нікуди вже не забігала, а йшла прямо в кучку» (Бихів: М. К.), «А, ну, ну, кажут, що то... Ве'дьми — називали. Казали, шо... А, во, то, на свата' тії роковії, то шось тамка 'би етого... знахоруют і забирают молоко. Ну то чіпляли, там... І вербу закла'дали в двери, і... [Як вже забрала] по знахорех їздили» (Погулянка: Й. К.), «І я тикала, як свята верба була, то святую вербу тикали де-небудь там в хліві» (Сваловичі: Т. Ш.).

Постійними оберегами худоби були застрикнуті в зруб, у двері хліва чи над дверима вістряма надвір серп, коса, вмонтоване у вушак «живе срібло», так званий «магічний квадрат», прибита над дверима «по ходу коня» підкова тощо. Зокрема, шоб оберегти корову від вужа (а вірять, що вуж може її ссати), у хліві застромлювали освяченого на Великдень ножа, обсіпали освяченим на Великдень чи на Маковея маком:

«То де в кого, кажуть, шо будьто ссе той вуж. Шо корову... є такі случаи, люди говорять. Але то, кажуть, треба, шо... є на Паску... Я ніколи, але моя свікруха казала, шо вона святить ножа. І тоді, каже, вткне того ножа в хліві десь. То вже, кажуть, не пі'де, шо свячений ніж. Не пі'де корову чепати» (Залізниця: А. Ш.), «Хай Біг криє, в нас такого не було, а я чую, шо каже — корову вісисає, десь там на полі тамечка пудлізе. Я все відкидаю, свяченим маком убходюю да покриваю. То все кажуть — не допускає все тамечки во. І на Маковея, і на Паску мак святили» (Березичі: М. К.).

Пастуха за його роботу годували:

«В нас теперка — кому давтимеш гостинці — тепер черга ходить. Ну, колись наймани пастухи були. Ну, знаєте, як після війни — ходили по службі, пасли корови. То ж вони так займали, да й давав кожний день їсти їм» (Ветли: О. А.).

У день вигону, завершення випасу худоби й на свята йому окремо могли давати так звану «займанку»:

«Перший день як жінуть, то в нас як збіруцца хлопци, то о там ше й замочують, сумки несуть. То, бачте ж, як по погоди. Як трохи паша наросте, то й віганяють» (Залізниця: А. Ш.), «То то за'йманку давали, як, наприклад,

тільки... чи там... пасе він тобі, оддаєш. То тоді, ото кажуть — займанка. Сумку готовиш і могорич нисеши йому. Ну, гонили до людей, щоб пасли. Літом там, тільки чи шо. Ну, як і йдуть дивитися, то біруть» (Лобна: Т. Ч.), «Коли жене, у празники' все давали [займанку]. Мені самій давали. То сир... колись же ж так бідно було, шо не було шо. То внесе там бабочка, там пасли корови й овечки', — то сира, то хліба, — да так добре, шо вони дадуть» (Березичі: М. К.), «Ну то дають у неділю, вже як пасе чужому, ту займанку. Хто кожної, хто не кожної [неділі], — як хто хоче» (Сваловичі: Т. Ш.), «Ну, вівці є, то коли свято, то пастухові шото дадут. Я от пасу, а та хазяйка чи хазяїн принесут якого там хліба, сала, ше шо, ковбасу...» (Щитинь: М. В.), «В нас тако, як хто хоче, то так — прийшла Трійця, то може занести шось пастухови. А забирає овечки, то зновечка — на, там, буханку хліба і ше там шо. І платиш їму, і...» (Залаззя: Є. С.).

У с. Мукошин те, що давали пастухові, називали «окружок»:

«У нас пасуть зара по вочереди всі. Ну а колись то казенно давали округжа. Як пасут, жене, та й вже даєш на полу'ден. Округжа. Ето округжок — хліб, до хліба, ну, якись сто грам даси, то називається округжок. [Давали] першого днє. Якшо жене перший днє. Якшо пастух уже нанетий пасвити тую скотину, а договори їсти давати, то даєш і їсти. [Домовлялися пасти] До зими. До Михайла. [Далі] Там вже мало хто тако вижене. В більшошті дома держели» (Мукошин: О. К.).

У с. Деревок зафіксовано назву «винісок»:

«П. Я.: Я сам вівці пас, як то кажуть, займав декілька, підісят, сорок, — кілька там голов. І пасеш до Покрови. На Покрову вже хазяї тих овець приходять і розбирають своїх овець, вівці, і платять вже, розщитующа. (А подарунка якогось пастухові не давали? — В. Г.) П. Я.: Шось не помню. С. Я.: Але ж тобі тоже ніколи не приносили віноски? То так казали — виніска» (Деревок: П. Я., С. Я.).

У с. Бірки завершення випасу «займанки» знаменував приніс пастухові пшоняної каші на Дмитра:

«То то на Дмитра кашу носять пастуху. Во'сені. Кашу принесут, та вже можеш і не гнати. Колись із чого' була... То ж не було рису, — з пшона. Принесли', із зили, і всьо. Як за'йманку пасеш» (Бірки: А. Т.).

Загалом же до недавнього часу займанка чи індивідуальний випас поступалася місцем черзі.

Не менш важливими від скотарських були на Юрія хліборобські мотиви. Зокрема, у цей день господарі обходили свої посіви:

«Є таке, шо ходили [в поля]. Обходили свої засіви. Я не ходила ніколи никуди, а хазяї такі колись були,

то каже — ходять. А з чим вони ходять, я не знаю. Оби'йдуть свого вгорода там десь, шо посіви...» (Залізниця: Н. Л.).

У с. Угриничі на Юрія клали в жито «хрещеника», визначаючи, чи добрий буде врожай:

«Пічуть на Хрестці пірожка із хрестиком. Просто хлібинку. Тепер то його ніхто не піче, але я так знаю. Пічуть з тим хрестиком, і на Юрея із тим пірожком обходять поля, кладуть того пірожка в жито, якщо не видно його, значить добрий буде урожай. Ну то вже ж до Юрія то жито виросте, як не є, то. Сіяти, брали, да да, брали такий хліб, як ідуть сіяти. Діди наші. В торбі носили. А пося прийде да звість... Може, й молилися. То таке діло, колись же ж старії люди без молитви ніяку роботу не начінали, навіть їсти не сядуть, щоб не помолвився» (Угриничі: Ю. С.), «На Юрія ходили. На Юрія ходили із тим, шо то на Хрестці пікли піружка. Такого з хрестком. І їго треба — на Юрія обійти поля, жито. Навіть клали того хрестеника, як казали, в житечко, і його, значить, видно, шо того'... значить, не буде врожаю. А якщо вже не видно, значить, буде хороший урожай. [То перше з ним обходили]. А тоді клали в жито, а тоді забирали і йшли» (Угриничі: Є. Л.).

Водночас у с. Бірки, Велика Глуша, Деревок на Юрія пироги для викачування по житу пекли особно:

«І пірожки пакли на Юрія, качели по жити. Пірожки пекли з чим-то, і з бобом, і з кашею. Пірожки занесем на жито, та покачаєм по жити, та й до хати берем, та й їмо. Пірожків пекли скіко попаде, то по одному' бігали качели» (Бірки: А. Т.), «З пирогами люди ходили на Юрія. Шото 'бходили поле, молилися тамека. Я не ходила, я не скажу...» (Велика Глуша: М. Х.), «На Юрія ходили. Клали... Взьмуть хліба, кладуть у жито... Да знаєте — кажна хазяйка хоче, коб спекти хоріщого пірога, да коб... Каже — вже добре жито, велике, бо вже пиріг схавався. Побачать да й заберуть додоми» (Деревок: С. Я.).

У сс. Судче, Бихів, Ветли, Мукошин, Погулянка у жито клали хлібину:

«Колись-колись то я чув, шо вроді навіть не то, шо цілу господарку, а йшли й на поле да обходили своє поле. І там... Але от не знаю то точно, коли. То вже тоді, як була нива засіяна... Може, й на Юрія хіба. Так, так. Клали хлібину туди, каже — як хліб захиваєцца, то значить, буде добрий урожай» (Судче: Г. К.), «На Юрея хазяї з хлібом йшли. Кладуть пірожка, мусить, чи воно вже вишише підійшло, шось таке» (Бихів: Є. Р.), «То то хліб кладуть, як хліб на Юрія занасеш і булка схавається у жито чи у зерно. В зерно ложили, воно ж росте. То ето, каже, буде врожай, а як не схавається, як яка коли

весна, то, каже, врожаю не буде. Звичайний хліб. Який їли, такий і носили. Занесуть, та побуде там, помоляться...» (Ветли: Г. Р.), «Кажуть, на Юрія як булка хліба схаваєцца, то буде врожай» (Мукошин: О. К.), «На Юрея, то вже тіки того'... Казали, що треба, щоб хліб схавався. Ну, буханка хліба, що спікли. То ж він вже ж такий, що підросте на Юрея, колоски вже є на Юрея, як добрий рік» (Погулянка: Й. К.).

Про свята **Бориса й Гліба** (мається на увазі 15 травня) та **Миколи літнього** (22 травня) є приказки:

«Ду Бориса не стрижи овечки, а до Миколи не сій гречки» (Бірки: А. Т.), «До Миколи не сій гречки, не стрижи овечки» (Сваловичі: Т. Ш.), «До Миколи щоб сіно не виходило в корови николи», — бо ше нема паші...» (Залаззя: М. Л.).

На Бориса, як і на Юрія, подекуди ходили у жито:

«На Бориса — йди жита подивися»... Кажуть. На Бориса то ходять жита... як булка хліба схаваєцца... кладуть булку хліба, да як вже жито більше, вже захаваєцца булка хліба, то вже, вроді, буде врожай лущий. А як не, то вже буде пога'ненький урожай. Але хто його ходив...» (Сваловичі: Т. Ш.).

На Бориса не можна було сіяти проса:

«А. Л. Таке було свето, на Бориса, Борис звався. Як він посіє тоє просо, то буде тут корчик, тут корчик... М. Л. То буде поле лисе. На Бориса не мона. А. Л. А саме тоді був Борис, а хто не посіяв ничо' не знав — так і полисло. А тоді, на Бориса, ніхто не піде, той хороший хаєїн. А такі блудні були, і там...» (Залаззя: А. Л., М. Л.).

Перед **Трійцею** була надзвичайно шанована поминальна субота, про що йтиметься згодом.

Трійця («Троїця») «живе» три дні, від неділі до вівторка:

«І два дні так якби святкуєм, ми колись ще — три — ше помню. А тепер вже батюшка каже, що третій то не свято, вже мона робети» (Лобна: Т. Ч.), «Баиште: три дні Трійци (бо вже тепер еті молодії батюшки' кажуть, що но два дні свята). А та'к би субота — перший день починаєцца, що то за покойників своїх... Уже служили там, даєш уже на службу. Але в нас заведано' — три дні. Трійця. Бог любить трійцю, кажуть. І так і в нас і святкують. Хоть і кажуть батюшки, но на третій день в нас тоже ніхто ніщо не робить» (Залізниця: А. Ш.).

До Трійці хату та обійстя замаювали зеленню:

«Ле'пах рвали. Клін ламали затикали за окна, за двера і в хаті, та й таке. Лепях на озері в нас був. Стелили на пудлози, на тик. На пудлози, і тутот' навіть і надворі» (Судче: М. О.), «Троїця. Кльон, дуб ста'вляли, ле'пах кидали і ста'вляли. Воно й топ'р ше в нас так, з колишнього.

Так і топ'ру ще» (Лобна: Т. Ч.), «Липою, кльоном. У церкву ходила носила святити. Брали дуба, ле'пих» (Березичі: Н.), «Дубом, кльоном... береза, — ну, всяке такево... По хаті і на дворі тако. Зільноє свято» (Залізниця: Н. Л.), «Кленом. Лепих — такий називається, в річці він росте. Він пахучий таке такий, бо то не каже. О то тим кленом, і тею лепехою встиляють. Липу, калину, ну, всяке таке во, ше навіть і святять у церкві» (Угриничі: Ю. С.), «Троїця, ну. Шо Зелене свято, да вже так, видно ж, і прикрашали. Зразу колись кльоном прикрашали. А вже зараз — ле'пах найбільш. Ну дехто — тоже кльоном. Ламає. Ну, якое-то, я знаю, що лепеху того пахнучого не було, ну прикрашали кленом тоді, я знаю. Ше й ми навіть в село прийшли, то кленом... ми сюди. А зараз — лепях такий пахнучий є, то вже ідуть в канаву да... По хаті... ну, може, де тако у дворі той кльон уткнути. Там, коло дверей чи, там, де тако. А лепях — то стелим по хата'х. Ти'к, по току' стелили. Ну, я вже такого не пам'ятаю. Бо я вже посля війни родилася, то я вже і то'го... І в церкві в нас так стелять» (Залізниця: А. Ш.), «Лепях. В нас раніше: дуб, кльон. Його затикали раніше всередині в хати. А надворі становили чотири берези, пуд порогом. Чотири. З одного боку і з другого по дві. І лепях кидали. А тепер вже тіко один лепях» (Дольськ: Н. С.), «На Трійцю хто як. Хто — дуба, і калину, і березу, і ясеня, і кльона, — якіє єсть, хто їх... хто як хотів, той так... Коло воріт березину' обично. З етої сторони і з етої. Перед дверима тоже так же само. З теї сторони, і з теї сторони. Каже ж, на Трійцю щоб зелене було. На тик — лепях. Аір рвали той пахнучий жовтий, і кидали той лепях» (Дольськ: П. К.), «Носили лапе'ху, стелили, і кла'нь ламали, барезу, і прибірали. Всередині в хати. Знадвору нічо' не давали. Справдіку так робили» (Бірки: А. Т.), «Кльоном, ясенем, тиво... аір... лепіх, ми кажем, пахучий. То тим прикрашали на Зелени свята. Коло порога не вкопували. Я того не знаю. Я знаю вже, як я стала помніти, то все ясен, клін...» (Лавиця: Н. К.), «В нас прибирали гетим... Хати прибирали: лепеху кидали туюво — по вулиці, й по хати, і тепер дехто кидає, хто кидає, хто не кидає. Гиллячки з есеня брали. А як ше тако: як ше но перейшли, не було лісу, то то ставляли... березину зрубають, то таково, жеби холодка, рубели. Шо то зелень. Трійця, і треба, коб зеленое всьо було» (Ветли: Г. Р.), «Клін ламали, лепях ірвали, стелили лепях на земню, клін затикали за гете... — то гетим прикрасили. І тепер ше, я бачу, ете мої діти носять, але вже не так, як колись було» (Люб'язь: Г. Б.), «І клін, і дуба, і ясен, і березу. Шо хоште, любе дерево. І липе'ху. Липе'ху по підлози сипали» (Невір: А. К.), «Лепях той, пахнучу ту лепеху, і клен, і липу. Затикаєш за іконки... Тепер то так не затикають, а букетик ставляють, щоб по ній не лазило... У хати, в хати, на поле ми ніколи не ставили» (Залаззя: Є. С.), «Кльонинкею, дубом,

брали лепих, слали» (Сваловичі: Т. Ш.), «Лепіх стелили на подлогу, клін... ну, то вже як хто хоче. Ну, і кругом хати мона» (Деревок: С. Я.).

У с. Березичі виявлено відомості, що клен начебто «проклятий», але це не заважало використовувати його для замаювання:

«Хати прибирали на Трійцю липою, ла'піхом. І кльон! Всьо казали колись, що кльоном ни мона, бо, каже, прокля'тий, але люди святили, і на моїлки носили, і в хатах... Я все липу, клін, — то я такеє весь час мала» (Березичі: М. К.).

За відомостями зі с. Гірки, про небажаність кле-на розповідав священник:

«На Трійцю ж почистиш хату, да й десь за іконку чи за рамочку затикали зельоне шось. Кльоону, казав батюшка, не можна, бо клін — проклін. Треба тикати дуба, ли'пину. Колись усеке тикали на Трійцю. А тепер уже ж нам батюшка говорить» (Гірки: Р. З.).

Трапляється легенда християнського характеру, яка мотивує замаювання:

«Кльоном, і лепеху рвуть. Стелють. Тогди... чого називали кльоном... тогди, коли Ісус Христос уїхав в Єрусалім — йому поклонялося все дерево, коли він сядав на молодого осла. Він задер ногу, і йому все поклонялося дерево. І, значить, то поклоніння Господне» (Ветли: О. А.), «Кльоном і лепехою [прибирали]. Як немає тут, то ще яке дерево вирвуть, пудходит до того, приберуть. А найбільш — лепе'ха і клін. Завідяно' так було в старих людей. Як ішов Господь в Русалім, так їму липеху пуд ноги ки'дали, застиляли» (Велика Глуша: М. Х.).

У с. Судче стверджували, що троецькі гіллячки були своєрідним оберегом від русалок:

«Клін, кльоно'ве листя, липе'ха, в озері в нас є, ідемо рвемо і прикрашаємо... калиною... — такими. В хаті на підлозі, і надворі липехою стелили. І даже клін і калину — то даже оно затикали од вулиці на вікна. А ці гіллячки — вони дуже мають до русалок. Бо на Зелени свята' і на кладбища не ходять, бо руса'лки ходять, виходять... тиждень же вони ходять по житови, і вони... так як зустрічають їх, так як тоже символ такий... Тіє голлячки, да, для русалок. Як ними побий, по... то, кажуть, уся нечисть із хати виходить. Від русалок [ті гіллячки]. Шоб не закликати до хати, шоб в хату не вбралася» (Судче: Л. М.).

Через днів три, до тижня або й пізніше, навіть аж перед Спасом, сухе гілля палили:

«Як листя починає вже сохнути опадати, то вже прибирали палили» (Дольськ: П. К.), «Тиждень живуть, а дальшей берем, кидаємо в піч, да спалим, да й... А шо ж

на гній?.. Спалити луччій» (Залізниця: Н. Л.), «Позатикала в хороми — да посохло вже. Позбірала, і кинула в піч спалила. Не викидала, шоб десь валелося. Може, не годицца, шоб валелосі свячонее. Да вкинула в піч, да згоріло, да й...» (Березичі: Н.), «Три дня Трійця, а тоді викинула, а нема чим — то спалимо. Я не викинула, я все палила, шоб не валелася, бо кажуть, шо не мона, шоб вона валелася. Бо то ж будь би ти його святиш, воно ж таке дерево...» (Березичі: М. К.), «Три дні пройшли Зелени свята, да її всей той... а куда ж її дівати, — палили» (Лахвиця: Н. К.). Могли порубати на дрова: «Як хто хоче. Два дні. Чесом і тиждень стоєтиме та березина. Потім, а шо ж, на дрова рубали» (Ветли: Г. Р.), «Спас живе дев'ятнадцятого, то вже перед Спасом все прибирали. Вісімнадцятого» (Люб'язь: Г. Б.).

Лепеху лишали і використовували при зберіганні картоплі:

«Якшо закопуєш картоплі на зберіганне, о — кинь туди — миш не влізе вже. Ле'пах той» (Судче: М. О.), «Липе'ха — кладуть, як картоплю закопують, по вуглах, і миши не точать даже картоплю» (Судче: Л. М.), «Тиждень, на неділю — та й приймали. Я картоплю закопую, то покладу до картоплі, шоб миші так не їли... Гет усьо (і лепеху, й гіллячки. — В. Г.). Я тамо поховала то, шо з минулого року. Ну та так закопуєш картоплю, та й на тую солому кладеш, та й так» (Залаззя: Є. С.).

Розкидали її по грядках з капустою:

«Ле'пах, то знаю, казали, шо гусень капуста не їсть, мов, не нападає. Але то, ма'буть, неправда» (Лобна: Т. Ч.), «Ле'пах, на Трійцю, казали — якшо шо, вроді би — на капусту ки'дають. Шоб не напала гусень» (Залізниця: Н. Л.), «На капусту то тейво... лепіх кидали. Шоб усениця не їла. Шоб нішо не напало. То я що — ранче, поки молода була, то я позбираю той лепіх, шо по хати, то покидаю, кажуть, як усениця, по яблунех...» (Лахвиця: Н. К.), «Тіє голлячки — пока Трійця кончицца. Три дні, штири дні буде. А тоді бірут і вікідають. Ну, лепеху стелили в капусту, шоб гусе'ниця не їла, а тие голлячки — то так уже викинут» (Велика Глуша: М. Х.).

Укидали у хлів до худоби:

«Лепеху — то в хлів кидали, в корови. Дехто казав, то, коб ето добре було. Коб велося в хазяйстві» (Ветли: Г. Р.), «Вмерлих Трійця — то щитається четвер — пройде, і мона убирати. Гілочки можуть стояти, скільки хоч, а лепеху, то вона ж по землі, — треба класти в сарай, там, де стоїть скотина. Ну, так. Не знаю, чого. В нас стелють і скотини, тоже кидають. [Лепеху] надвір не викидали і не спаливали. Постелив, та й всьо — вона ж уже прив'яла...» (Ветли: О. А.), «В кого' днів три-штири, а в кого' тиждень буде. [Потім] Кида'ют в хлів» (Невір: А. К.), «Три дні Трійця, три дні стоєть. На чет-

вертий або на третій вбирають той клен, і лепу'х, чи як воно називається. Носять коровку підстелити, щоб коро- ва молочко давала, чи свиня возьме. Шоб їм тоже була Троїца...» (Бихів: Є. Р.), «М. В.: Лепехо — на капусту, і воно зогріває. О. В.: Шоб потім вусениця не напала. М. В.: А гіллячки обишно спалювали. На гній не викидали, обично — в піч, спалили...» (Цитинь: М. В., О. В.).

У сс. Люб'язь і Бихів частину лепехи разом з гіллям кидали до худоби, а частину стелили у капусті:

«Вони висіли геть до Спаса, а вже перед Спасом їх приймають, носять у худобу, десь у корови'. То завжди і лепях той носили в худобу, і клін носили в худобу. Пудстелили. А навіть лепях то ше носили в капусту, у капусту носили стелили, коб ву'сениця не напада'ла» (Люб'язь: Г. Б.), «До корови, а то до капусти чи що там [несуть]. Ну то вже це після Троїци, як уже маєтсья викидати з хати той лепіх. Шоб вілося все добре. Шоб корова була добра. Ну, воно ж, тіпа, відганяє нечисту силу. Между капустою кидають той лепіх, шоб, кажуть, шо головки будуть зав'язуватися добре» (Бихів: М. К.).

У с. Деревок лепеху стелили у грядки з огірками:

«Поки Троїця пройде, а тоді ле'піх де хто знає, то кладе у вгурки', у гре'ди, а те па'лять. Кажуть, не буде гнисти, не буде нишо нападати на гредку» (Деревок: С. Я.).

Гіллячки троєцького клена використовували як за- сіб проти кротів:

«Як Троїця про'їде, да й збираїм. Я не знаю, куди люди... я все, кажуть... на поле кидали. Тако де росте що: цибуля чи що. Под'їдає ж тичка, точить. Але то неправда. Я того року кидала, і тичка поточила і цибулю, і все» (Сваловичі: Т. Ш.), «Кажуть, як точки' точать, то встромляють гетево' гілля'чки, і точки' вибирають» (Судче: Л. М.) (З цією ж метою використовували й звичайні вільхові чи осикові гілляки: «То в нас ольху' ламали. Ольху, да тикали такі дубці' з ольши'ни, ольши- на', вільха. Та тикали, шоб о тичка не рила» (Залізняк: А. Ш.), «В полі застромлювали осину'. В ту дирку, да. Але вони — і тую осину' їдять...» (Дольськ: П. К.)).

Освячену зелень могли залишати, щоб покласти покійнику під голову:

«Ну, колись тоже теє, шо свячене, то клали у до- мовину під голову» (Судче: Л. М.).

Дехто зберігав троєцьке гілля як оберег від блискавки та бурі:

«Сохраняли ведлуг грому, як якась туча такаво, то сохраняли. Як гримить да робиця всякі такїво... та й туча, — ну, такїво аварії всякі разні. То сохраняли за- тикали за о'брази, затикали по хоромах і каля худоби тії гіллячки свячонії. І клін, і лепіх. Я то кльону не зати-

кала, а липа в мене ше з прошлого року свячона є. Про- шлого року — тую спалимо, а свіжою затикаємо. Від- луг грому, відлуг... аварія, зносить усе, — то все каза- ли, щоб гіллячка була і з [освяченої] вірби, і з кльону во» (Березичі: М. К.).

Троєцькими маєм вдаряли корову, якщо «бігала» кілька разів:

«Шо на Троїцю хату чистять, то тим били корову, яка вже не спаровується, шо повторно водять» (Гірки: Р. З.).

Лише у с. Сваловичі пригадали про троєцький звичай «Куста»:

«О, [дівчину на Троїцю] вбірали. Кльоном зовсім за- криють її, і водять, співають дівчата. Я ше й мала тоді була, але ж помню, шо Ку'ста такого робили, з дівчи- ни Куста робили, голлячками обра'дять її зовсім, і во- дять, водять... Тако, як в оде'жи, і голлячками вберут. Чи то яка сама хотіла йти за Куста, чи вони вибирали, не знаю. Співали, співали Троїцю:

Ой Троїця, да й холодная роса,
Ой не ходи ж ти, моя милая, й боса.
Ой як же ж да й мени да й босий не ходити,
Бо ж нема й кому черевички й купити.

Дівчата ходили та й співали. Може, в хати шось да- вали. Гроши, певни, давали. От, я не вмю «нашого Ку- ста...»» (Сваловичі: Т. Ш.).

Троєцький тиждень — «Русалний», «Руса'лоч- ний», «Русалниця», рідше «Навський», «Нявський». Звичаї цього тижня тісно пов'язані з увлєннями про русалок: ними начебто стають дівчата-потопельниці чи загалом утопленики, померлі діти чи померлі ді- вчата і хлопці, усі померлі (за винятком самогубців та «відьмарів») на Зелені свята. На Русалний тиждень вони «ходять по землі», переважно у житах:

«Кажуть, росалочки в суботу ж, на поміналну, вже одслужили і, каже, росалочки розбігаюця вже та'к би в той день. По жітах... таке вже та'к би по жітах. Ну, тиждень же ж вже виходить, шо вже вони тиждень, тії росалочки. А тоді назад вже йдуть... Чи на нібеса, чи куди... Бог їх знає, де вони... Ну, чи на можлиці. То ж го- ворать таке. То ж ніхто не бачив, ну але ж в описанії все ж воно є» (Залізняк: А. Ш.), «Русалний тиждень. Такі поговорки колись були, Бог його знає, чи то воно правда, чи не правда, шо на той тиждень у полі, коли жито, — то русалки ходили. Ну, таке... Може, то коли й правда. Може, то хто і бачив колись. То називається Русалний тиждень» (Ветли: О. А.), «В той тиждень, будьто, ка- жуть, вони ходять. [А потім] Звідки приходять, туди і йдуть» (Ветли: Г. Р.).

Зважаючи на русалок, у Русальний тиждень не поминали померлих на кладовищі:

«Послі Трійци тиждень — Русалки. То в нас на моглици, як Русалка, не йдуть. Кажуть, русалки ходять, і не можна йти. А вже послі того — русалки вже, кажуть, збираються, вже вони знов у свої... ну, в своє місце. І вже потім люди тоже йдуть... Ну, вже в понеділок. Як Русалка кончиця» (Дольськ: Н. С.), «Русальний [тиждень], да. Ну, нібито русалки ходять, і кажуть так... Ну, в нас то ходять на кладьбіще, а от у Любішови, то там не ходять на Трійцю і послє Трійци, мусить-то, ше дві неділи, бо там русалки. Бо всі померші, вони у русалках. Їх там нема. Ну, ми ж не знаєм так... То так у Либішови кажут. Ну, в нас кажут тоже, шо вони є, але в нас на моглици ходять» (Угриничі: Є. Л.).

У Русальний тиждень дотримувались пов'язаних з русалками заборон на деякі види робіт. Зокрема не прали, не шили («зашиєш очі русалкам»), не прали (бо русалки «поб'ють одежу», «попроколюють одежу», «позаливаєш русалкам очі», «поб'єш прачем русалкам ноги»), не золили («буде дирковата одежа»), не ткали («бо нитки розтягаються»), не садили й не пололи капусти, не висаджували квасолі («бобу»):

«Казали, за той Росалний тиждень. І робити не можна. Децо робити. Я сама на Росалний тиждень... колись кросна ж такі, ткали, — і казали, шо не можна ткати, а я ткала — і тако розтяга'лись нитки. Не можна така ти, — як кажуть, шо не можна, то й не можна» (Сваловичі: Т. Ш.), «Навський тиждень якийсь, Навський чи Нявський — то є. Ну, дець послє Трійци. Я знаю, шо послє Трійци тиждень не прали, бо, каже, не мона прати, бо Навський тиждень. Чи прати... Прати, ну, стірати. То Русалний тоже є тиждень, але я не знаю коли. Тоже, мабуть, після Трійци. Чи то той самий... Каже... тоже не прали і нішо таке, бо русалки поб'ють одежу» (Судче: Г. К.), «П'ятдесятиденниця, Трійця — даже не стірають. Шо русалки' поб'ють, як постірають. А теї одежи... ну, так, як од больного, то можна коли хоч, а такеї — ніколи. Поб'ють одежу. Як постре'ліна. То ше люди, старші за мене', наші батьки, прадіди, діди таке... На саму Підисятиденницю не ходять в поле. А потом же ж мусять іти...» (Судче: Л. М.), «Росалкам — то о пірид Трійцою, давали на службу, помінальна неділя, субота, — бо, кажуть, росалочки розбіга'юця. О. То тоді. То той тиждень вже — шити не шили, ше я знаю, мама, пом'ятаю, шо казала ни шити. Не стірати в хати не можна, як шо' — то надво'ри стірайте. Ну, мов би вже, як у хати, то шоб ни зали'ли очі роса'лочкам. А шити — зашиєш, каже, очі, знов. То то не шили той тиждень» (Залізниця: А. Ш.), «В нас називають Русалниця. Після Трійци цілий тиждень, от, тоді, кажуть, капусти не са-

дять і не полять» (Дольськ: Н. С.-2), «Капусту підгортали до Русального тижня. Бо головки не зав'яжуться. Головок не буде і поб'ють. Русалки поб'ють капусту. Тепер вже 'дходять, тій ворожнества. Тепер нема вже того. Молодії кажуть — то забобони все» (Лахвиця: Н. Х.), «Колись казали, шо біб посадимо, шо на тичку в'ється. То вже стараються посадити до тих Русальних... тички. Бо вже, кажуть, не можна тоді, Русальний тиждень, не можна вже тички...» (Лахвиця: С. М.), «Ну, казали, прати не можна на Русалнім тижні. Чи русалки' поб'ют... Ну, теперка стірают. Теперка гинче пранне. А колися ж удежу берут тим... ну, то називався прач, такий деревляний, і б'ют. То казали, не мона на Русалнім тижні, бо пуб'ют... русалкам ноги, чи шо... Казали — на русалки' недобре. Ни мона прачем бити» (Бірки: А. Т.), «Все казали Русальний тиждень, Русалний тиждень... Кажуть, уже в гредьох не можна було ходити, бо шось там порушиться чи шо, по грядках. Ну але як кому треба якась цибулина, то ж мусово йти» (Березичі: М. К.), «Не мона той тиждень прати, бо русалки поб'ють, казали. Ну, дець стануть дирки, чи шо, ну, я не знаю, не мона, каже, а чи правда, чи неправда...» (Лахвиця: Н. Г.), «Раньчий то і одежи не мили на тім тижні, бо казали, русалки будуть ходити та попроколюють. Ото такеє. Так було в нас колись» (Ветли: Г. Р.), «Казали, шо не мона лажитися спати [на Русалницю]. То й не лажилися. Прати мона було, но вже не прали на тую Русалницю, бо каже — русалки' поб'ють. Ну але воно, я думаю, може, й неправда була, але мое баба мені показувала, шо справді, шо не можна. Бо випрала вона була хустку, такі як то завиваємось, ше шось там попраля, — і мені показувала, каже, бач, Ганночко, як побили русалки. Ну то шось то ж воно є на світи. Льон полоти на Русалницю не пололи. Льону не пололи на Русалницю і... шо ще... дві речі було, які не можна було полоти... о — проса. Я не знаю [чого так], але не пололи, казали, шо не можна» (Люб'язь: Г. Б.), «Русальний тиждень — було. Пам'ятаю, моя мама казала, шо, каже, не сійте, дітки, бо Русальний тиждень. Ну, чося не можна було, так як померлих... треба було святкувати» (Біхів: Є. Р.), «На Русалному тижні — капусти, мол, не мона тоді ни обгортати, ни садити» (Щитинь: О. В.), «В Русалний тиждень капусти не можна було чіпати, капусти ничо' не чіпали, бо русалки поїдуть» (Залаззя: Є. С.).

Якби у Русальний тиждень що-небудь полоти, русалки нібито можуть повиривати:

«То русалки за Польці... ходили. Бувало, баби боються самі на полю буті. А теперика вже нема того. Чо' боєлися? А ви шо, не знаєте, чо'? Русалки'... А поробити на тім тижню шо-небудь, то вони тобі повіривають геть... Колись мое... вже ни свекров мое, а чоловікова тітка пушла на поле полоти льон. Да. Сполола льон, прішла на другий день — геть вирвали той льон, де вона

полола. От як колися було. Да-а, ой... А тепер — шо тепер... Тепер жити добре» (Ветли: Ф. К.).

У Русальний тиждень (як і на Іллі) не купались:

«Купатись не мона на Русалний тиждень. І кажуть, шо до 'Лі купатись мона, а после 'Лі не мона купатись. А 'Лє ж другого серпня» (Бірки: А. Т.).

Також у цей тиждень не можна було спати вдень надворі чи в полі:

«Не мона спати, казали. Руса'вки очи позашивають, та й не бачитимеш» (Судче: М. О.), «Я помню, як па'свіла корови', то казали, не мона лягати спати. А де ж там — граємось, сидимо-сидимо, да й знов заснем, ну, на вєпасе (на випасі. — В. Г.). Не мона — ну, мов, шо роса'лки... Ну, росалки, так як вже нас лякали, шо наложать мішка. А чи то правда? Тиждень [удень не можна спати]» (Лобна: Т. Ч.), «Надворі не [не спали]. Каже — росалка мішка натєгне. (Сміється. — В. Г.). Каже, буде спати вельми хотітись. Рік» (Залізниця: Н. Л.), «Спати вдень не можна той тиждень. Бо казали, русалка натєгне на гочи шось там! Я боєлась і не лягала, шоб тако лягала» (Березичі: М. К.), «На Зелені свята' в'обше ни лягають, бо при'їде русалка да запічатєє очи. І то в нас зрозпр'єжді віков не лягають. Ну, можеш не проснутися повечно, амінь. Старающія не спати» (Судче: Л. М.), «Мона було спати, тільки на поли не спати. Як вже шось робиш, шоб не лежєла, не спала. Не положєно, — видно, русалки ходили» (Лавхиця: Н. Г.).

Середа після Трійці, як згадувалось при описі середи після Великодня, — «Су́ха» або «Градова», «Градобійна», «Русална». У цей день, як і в інші, не шили та не городили, однак найчастіше згадують про заборону роботи у полі, шоб не посохло чи не вибило градом:

«У середу послє Трійци, я знаю, була Русална середа, а четвер то не. В середу на тую Русалницю нищо не робили. Шити то не можна була, боронь, Боже. Колися, ше такею була дівчинею, да шось хотіла носки собі заштопати, то мати мене ше й набила за цєє. Бо ж, кажє, не можна. Вроді, кажуть, шо то вмершим погано, шо зашивали. А так, справедливо, то хто ж його знає» (Люб'язь: Г. Б.), «Не мона було первий день, другий день Трійці і третій не робити. Потом середа Градова і четвер — Вмерлих Трійця. А п'ятниця і субота наші. [На Градову середу] Ну, кажуть, шо будєш робити... Кажуть, якщо робиш у такі дні якісь, чи свято, чи шо, то градом поб'є. Град піде, то шо хоч поб'є» (Ветли: О. А.), «Градобійна [середа]. Ну, будьто не можна було робити, бо єто град єтого політка поб'є. Ну от хто, хто в тому сєлі, то таково присікали, шоб то на Градобійний дань ніхто не робив, бо казали Градобійний дань, то коб град не побив

політка. Поле. Ну то ми не ходили [в поле], то в той тиждєнь, в тєй Градобійний день — то не ходили. Він умє'рлий. Шити — не шили. На шо воно шкодить, не знаю. Но казали, шо не можна» (Ветли: Г. Р.).

У середу після Трійці подекуди пересушували одяг (Дєхто стверджував, шо то «тоді сушать, як сади цвигуть, навісні» (Деревок: С. Я.):

«(Є. Л.:) На третій день Трійци [одяг] пірісушували... Ну, в ту Градову середу, як кажуть... Поки косар не косить... ну, колись косами... Поки не начінають косити, то пірісушувати, а вже як почнуть косити, то вже ніби муль нападе. (Ю. С.:) А я чула, шо тоді треба вдєжу пірісушувати, як квітєє жито. (Є. Л.:) То ж то тоді само...» (Угриничі: Ю. С.). Інші ж, навпаки, не залишали одягу надворі: «Русалний тиждєнь. Одежі, казали, не можна викидати, бо русалки поб'ють, отакево говорили» (Гірки: Р. З.), «То боєлися все, та й на забор такий тряпки вєшали... коб не вєшали, потому шо — от русалки ходитимуть і попробивають тую одєжу» (Ветли: Г. Р.).

У Су́ху середу можна було оберєгтись від горобців:

«А шоб проса гороб'ї не пили — от, я шось помню, шось моя мати клала такеє, шоб не пили (бо як о гєто в Спасовку — да вже ж вельми п'ють гороб'ї просо)... Послє Трійци на ту Градову середу клала. Вона шось і говорила, но шо вона говорила, то я не знаю. Ну, клала хлїб, і ше зав'єзувала 'го'линку, єто із жєру, 'го'линку розтовче, да клала тудє, у ту латочку, а ту латочку зав'єже ниткею, тако замотєє... А шо вона говорила, то я не пам'ятаю. Хлїба крошки, і ту 'го'линку розтовче, ну, в той хлїб, кала хлїба клала ту 'го'линку, і клала в те просо, — то і не пили в нас горобці того проса» (Люб'язь: Г. Б.).

У четвер — «Тройца померлих», «Вмерлих Трійця» (сс. Судче, Ветли, Сваловичі, Бихів, Нєвір; у с. Велика Глуша стверджували, шо Трійці померлих у них не було):

«Мєрлих Трійця у чєтвер послє Трійци. Наший батюшка кажє: вітє видумали, тоді в мєрлих Трійця, як в всіх нас, — але ми то так, як знали, так і ми і робимо» (Деревок: С. Я.), «Потом — ти, Умерлих була Тройца. На кладбіцє тоже йдуть несуть, і ту лепєшину посвятять візьмуть, клєнину несуть біруть на кладбіцє. Послє Трійци уже, то Вмерлих Трійця щитєється, ну, то в чєтвер. У чєтвер» (Бихів: Є. Р.), «[У вмерлих є своя Трійця] Ну, послє Трійци. В чєтвер, здаєтєся. Ну, то всі йдуть на могилки. Ходили з продковіку. Підуть, та помолятєся коля крижє того, коля свого родича — чи батько, чи мати, чи діти. Голлячки не носили. А конфєти носили, то то вже якось, хлїбинку шо тако, крошєчки заносили, а потім вже, як батюшки стали, то батюшки не розрі-

шали» (Ветли: Г. Р.), «В померлих своя Трійця є — посля Трійци в четвер же ж» (Сваловичі: Т. Ш.).

У с. Сваловичі зафіксовано назву Сухий четвер:

«На третій день на Трійцу — пололи на третій день льон. А середа — не пололи, бо то ж Градова середа, четвер — Сухий четвер — не пололи, а вже туди далей пололи» (Сваловичі: Т. Ш.).

Зрідка трапляються згадки про свято «**Божого тіла**», чи «**Зеленець**» (11-й день після П'ятдесятниці). Це свято також вважають громовим:

«Ой, знаєте. Ми колись, то не то, шо брехня, то вже на моему віку було. Ми пошли на Зеленець. Ми пошли сіно... ну, його сестра прийшла і каже: «Аби ти пішла, Лена, мені допомогла сіна гребти». «Ну, ходім!» Пішла. Кажу: «Там недалеко, через річку перейду, да й поїду». Бо її... там так над рікою сіно. І згребли, людочки, те сіно, отако одішли, як до хати, огленулись — і вже горить сіно. Вернулись — вже й догоріло. Зеленець, він обично в четвер попадає. Перед Десятухою. То Десятуха, а то, мусить, ше тиждень треба назад здати. Дев'ятої неділі, чи якєї — од Паски. О то таке варовите свято, шо не можна. Бо то вже не один так пробував...» (Ветли: О. А.), «Після Трійци — Боже тіло — все кажуть. Якесь то Боже тіло, шо не мона, кажуть... шо то воно як гримить да воно вбіває. Колись казала сусідка, що батько казав нашій, шо якась жидівка сиділа да каже: «Боже тіло вгору полетіло»... Каже — вийшов грім да як дав, та й ту жидівку забив. А як воно було? Ми по'тачку таку знаємо, що так говорили, а шо, то ми того не знаємо» (Березичі: М. К.), «Та то кажуть — ой, то Боже тіло, то на небо злетіло (Сміється. — В. Г.). Знаєте, як то село? Шо хоште...» (Деревок: С. Я.).

У с. Березичі саме на Божого тіла пересушували лахи:

«Ну, то на Боже тіло в нас, посля Трійци того тижня. То я ла'ттє пирисушувала колись» (Березичі: М. К.).

На **Дев'ятуху** й **Десятуху** не робили. З цими святами пов'язані уявлення про досягання чорниць:

«Ну, ми кажемо тако — Дев'ятуха, Десятуха — а нема такого нищо...» (Деревок: С. Я.), «Дев'ята неділя посля Вели'кодня — то Дев'ятуха, а тоді десята неділя — Десятуха» (Сваловичі: Т. Ш.), «Десетуша була. То десіть неділь по Пасци» (Велика Глуша: М. Х.), «Дев'ятуха, Десятуха — є такіє. То ж і в нас їх кажуть. Но не празнують так, щоб вже празновали. Ну, то от кажуть шо див'ята, там, ягодины поспіла, чи десята... То гето таке говорать. Но святкувати ни святкують» (Залізниця: А. Ш.), «На Десятуху, кажуть, десіть ягдин шено почорніє. Правда, вже ягоди бірут і бірут на Десятуху...» (Погулянка: М. Р.), «Десетуша є. Обично

по ягоди у ліс йдуть, бо кажуть — вже десята ягодины того...» (Щитинь: О. В.), «І Дев'ятуха, і Десятуха була. Дев'ята неділя просля Паски і десята неділя. Десята єгудина у ліси поспіє або десята вста'неція в ліси. Буває так, шо єнчий рік вибирут, шо десята но встається, а ні — то йно поспівають. А дев'ята — тоже так само, дев'ята, десята — тоже про тії, про ягуди» (Залаззя: Є. С.).

У деяких селах, за свідченням старожилів, у давнину на **Купайла** (7 липня) палили вогні:

«Палили. Костри палили, да-да-да. І ворожили, в нас оно озеро... І вінки пускали. Ну — куди ж попливе, в який бік... туди заміж піде. Кладуть на горі огонь так...» (Судче: Л. М.), «Празнували. Ходили да клали вгонь, огонь клали, ну, і шось молилися до того', но я його не знаю. Мати моя то молилася, я то не знаю його. До того огню. Ку'пало те робили. Співали те ку'пало, і я вміла, але вже забулася» (Люб'язь: Г. Б.), «На Івана Купайла то й тепер празнують молодьож. І колись. Була моя мати, то казала, шо, молода, каже: «Ми сіно гребемо, а вночі вже ложать костри хлопці там, перескакують через тоє». І колись так було. Моя мати була з дванадцятого року. Вона була така... А тее всьо...» (Ветли: О. А.), «В нас костри палять на Івана Купала» (Гірки: Р. З.), «Перед Іваном звачора цілу ніч палили костри. Старий ж не ходили, а молодьож. З предкувіку то такоє» (Ветли: Г. Р.).

Зрідка трапляються респонденти, котрі пам'ятають ще й купальські пісні:

«Тепер Купайло, а взавтра Йван,
Тепер Купайло, а взавтра Йван.
Тепер Купайло купається,
А завтра відьма осмалиться» (Ветли: Г. Р.).

Натомість в інших селах про купальські вогні не згадують:

«[Вогні на Купала давніше не палили] Десь тепер вже почали. [Гіллячку не вбирали]» (Судче: Г. К.), «То моя дочка в Білорусії, то там [вогонь палили на Купала]. А в нас не» (Залізниця: А. Ш.), «То раньче Йван, казали, просто, а тепер Йван Купала. Раньче не празнували. Казали — Йван. То — Мікільний Йван, то — такий Йван... Як я була, то палили скати десь на вигоны. Колись так не палили, не співали» (Бихів: Є. Р.).

Про зібрання молоді на Купайла свідчить і такий вислів одного з респондентів:

«На Купала так як баба вибирала собі мужика, вони всякі ігри грают...» (Щитинь: М. В.).

Поширеним є уявлення, що на Купайла сонце «грає», «купається»:

«Є таке повір'я, що сонце грає на Івана Купала. То тако, як заходить... То перед заходом сонця. Ну то воно так є і зара. Каже — сонце грає. То воно то хаваєця, то знов виходить, так як граєця» (Судач: Г. К.), «Я дивлюсь, як ото на Івана Купала сонечко купаєця. То я тоді дивлюсь — от хороше' да на'йколо» (Березичі: М. К.), «А колись же на Івана йдем вже в ліс по ягоди, да ранейко йдем, шоб побачити, бо сонце грає. Воно як сходить грає, і як заходить. Колись я виглядала. Я вже, мусить, не забуду його до смерти. Віганяєм корови, і корова пушла воду пити, а я кажу до матера: я вже буду дивитися, як сонечко грає. А корови так... оводи такі насядали, і я тие оводи — пац, а корова мені як — ляп... (Сміється. — В. Г.) Загнала очи геть з усім, — от і подивилась я на Івана, як то сонечко грало» (Угриничі: Ю. С.), «Дивилися тіко, що сонце йграє, да дивилися, і гетого року дивилися, як заходить сонечко. О, дивимся, як сонце йграє на Йівана Купала. Всі могли бачити, то не тіко знахурі', геть усі бачать, тіко треба не забутисся» (Деревок: С. Я.).

Трапляються твердження, що бачити «гру» сонця можуть не всі, зокрема, лише щасливі люди:

«Кажуть, що грає сонечко. Червоне буває, і всяке грає хороше'. Враненько, як сходить, кажуть. Кажут, що вроді, не кажний може побачити. А Господь його відає, які люде можуть побачити. Хто, кажуть, пристереже його, як сходить сонце. Да є такі люде, що стережуть його, шоб побачити. Я не бачила» (Сваловичі: Т. Ш.), «То, товаришу, як грає сонце, ти не побачиш. То тре' щаслива людина, шоб побачила, як сонце грає. Кажали, но 'дна жінка побачила, і то з чужого села, ек сонце грало. На Івана. Исходить і заходить, то ми дивимосся тако на сонце, хороше' сонце заходить і сходить на Івана, а то, кажє, якщо купається, то тре' щаслива людина, шоб побачила, як воно ходит» (Бірки: А. Т.).

Подекуди практикували вмивання у вранішній росі — «для краси»:

«То добре ходити по росі. Вмивались тоді, як уже сонце сходить да стеріжемо. Як уже воно грає, ранечко. Ну це, кажуть, здоровий будеш. Шоб хороша була... Шоб лице чисте було... шоб красу, як то кажуть, зберігали на Івана Купала» (Угриничі: Ю. С.).

Повсюдно вірять у цілющу силу «іванових ягід» і зібраного у цей день зілля; рвали на Івана й липовий цвіт, ламали малину тощо:

«Ну, Йван, кажуть, — то липу рвали, цвіт. Воно ж лічебне на Івана. І ягоди брали тоже, казали, що лічебно. Ну, ягоди, ті чорні ягоди, то вони в'обше, на глаза вони добре. Вони й так добре. Але то вже вони на Івана, вроді лічебне, казали, то брали, шоб насушити вже на тому...» (Залізниця: А. Ш.), «Так колись не празнували, а то так

по я'года все йшли. Іва'нове я'года, казали. Іван Копало. По ягода, бо то Іванове ягода. Та' би лічебне. То сушили. І рвали зела всяке, і лепу. На лікарства» (Лобна: Т. Ч.), «Колись ні, не празнували Купала. В ягода ходили. Казали, хто і зілля рве на Івана Купала, то воно помочное, всьо, і до Йвана Купала нарвеш зілля, то воно помочное» (Бірки: А. Т.), «Купа'лого святкують. І колись святкували. Кострів то я не знаю, чи палили, чи ні. В нас казали, що на Івана треба єгод набрати, бо то Іванові єгода, там якогось зілля наламати. Я, правда, сама ходила пірід Іваном малиннику наламала, бо кажуть, малинник добрий до кашлю. І по ягода ходили, ходили, казали, на Івана треба ягод набрати» (Березичі: М. К.), «Казали набрати на Івана ягід — то лічебній ягода. І зілле всяке сушили. І зілле всяке рвуть, хто по зіллях знає. І звіробій, ну і ше всякі лічебні збирали сушили. Це щитались Іванові» (Угриничі: Ю. С.), «Не, в нас [на Івана вогонь] не палять. Йдуть в єгоди. То казали, що помучній вони на Івана. А в нас колись шо — ягоди сушили, всьо сушили, та й кампот варили, та й... [По ягоди] Ходили цілий чес, але їх та' як то... були такі, шо на Івана вже їх кро'мень (окремо. — В. Г.) 'дкладе — мо', хто слабій буде, то вже буде їх зварити» (Залаззя: Є. С.), «На Івана в єгоди. Бо то, кажуть, шо то єгоди помочніе. Сушили. Большинство сушили, бо тепер ж то варення варять» (Ветли: Г. Р.), «І тепер ше йдуть на Купала, бо кажуть, шо того... вони помочніе ягоди. Висушать, да й як живіт болить, чи понос якийсь у детей, чи шо, то дають їсти. Ну, окремо висушать. Хай буде, кажуть, на лікарство, то так казали, на лікарство. Збирали ж зілля усяке. Я вдень збирала. На'ть і гетого року — бесмертника нарвала, бо печінка болить, да п'ю як чай. Зверобій. Тоже кажуть, шо помочний. Всьо кажуть, шо то всьо помочне зілля. Люде рвали на... Багато ж ірвали всяких тихво зілли'й. І матимачуху. Вона навіть там каля нас росла багато, покосили її. Щебрець брали, але ми його не брали. Не було коли збирати його і з ним морочити голову. Четверо детей було...» (Сваловичі: Т. Ш.), «Казали — Іванові ягоди. О-о-о... Кажуть, то ті вже ягоди такі добрі-і... Ніколи не заслабі'еш і не вмреш. Але я ніколи не ходю'. Бо я боюся. То празник, я в празники ніколи не ходю в ліс. Ніколи. Зілле рвуть, всяке зілле рвуть, ходять по полю, сушать... Вдень ходили» (Деревок: С. Я.).

Коли брали лікарське зілля, то або зрізали його серпом, або клали натомість копійку або хліба:

«Як любє зілля зриваєш, то треба копійку класти або хліба. На землю, як рвеш те зілля, шо воно лічебне є якесь. Шоб помагало, шоб не зводилося воно. Бо якщо рвеш з корінням, то вже воно... або треба серпом зрізати. Колись я найшла знаєте яке — ведмежи вушка ето кажут, шо воно вельми помагає, от по простому по нашому, як пудорва. То то я клала хліб, я здумала, шо тоді треба» (Угриничі: Ю. С.).

Широко розповсюджена віра у те, що у ніч на Купайла цвіте папороть:

«У дванадцять часів ночі папороть. Папороті ж у селі немає, а нада йти в ліс. То вже того цвітка як возьме, та дуже щасливий буде, дуже вістиме йому в житті» (Судче: Л. М.), «Ну то є повір'я, що на Купала цвіте папороть. Ну але ж то... Да хто наїде ту папороть, що цвіте, да то там скарб, вроді, за... Але то ж...» (Судче: Г. К.), «Треба знайти тую квітку, то вийдеш замуж, ну, і так далі... Казали, щастя принесе...» (Дольськ: П. К.), «За папороть говорять, що на Івана Купайла, то папороть цвіте, но її мало хто де знаходить, того цвітка» (Люб'язь: Т. І.), «То то кажуть, на Купала того наче цвіте раз, але ж її ніхто не бачив» (Гірки: Р. З.), «Ну то ж кажуть, що десь квітка якась цвіте. Бог його знає: цвіте вона — не цвіте, та папороть. Ніхто не знає і не відає» (Ветли: О. А.), «То поносили, що то колись було таке. Хтось бачив, що то папороть цвіла. Тую папороть трудно було схватити і то, будто, кажуть, що той, що папороть схватив — то вже він буде знати, що робиться» (Ветли: Г. Р.).

Полювання за цвітом папороті подекуди сприймають як «знахорство»:

«Є папороть. Папороть цвіте. Тамо в нас недалеко жінка була одна, що вона в папороть вішно ноччу йде. То тіко знахурі ходили по неї. В папороті ночують» (Бихів: Є. Р.).

Щоб узяти цвіт, використовували різноманітні обереги, як-от окреслювали довкруг себе коло ножем, глиною, якою на Водяну Коляду проставляли хрести:

«Ну, то так — на Івана Копала ту папороть, уночі, казали. В нас один... ну, він покойний давно, мого хазяїна дядько. То казали, що вночі ходив цвітка гетого рвав. Ну але не знаю... Страхітте якось... Ноже брав. То шось він вже знав. Ну, вроді би казали, що був у його'. Той цвіток. Але то таке люди, що так якби знахорством займалися» (Лобна: Т. Ч.), «Та кажуть, цвіте [папороть]. Все кажуть, що знахурі' ходять увачері перед Іваном уночі, колись мені розказувала, в нас колись така бабка була, вона умерла. А той сусід, видно, він тоже шось знав до того'... Да каже — ой, братки', то ж, каже, як пошол: таки хлопці наре'дяни, в чобот'ях, такі йшли... На Того Івана будь би. В нас кажуть все — Ведьмарський Іван. Да в тій папороті, там, все кажуть, сидеть. Тако по'тачка — я сміюся. А ми з тим не займалися ізроду, наші й баби, наші й діди... То хто там відьмарує, хто там знає, то йде в ту папороть да сидить начує, тамки шось і роблять. Я знаю? Той дід же ж казав, що каже, ой, я так надивився настрах'вся, каже, такі хлопці їдуть на конях, чоботи блище'вий в їх, я настрахав-

ся. То ж, видно, він був в тій папороті, а-а-а...» (Березичі: М. К.), «Хрести ж пишуть на Водяну Коляду на хлівах. Потім з тою глинкаю в папоріть ідуть і кружка пишуть. Шоб чорт, зла сила не могла знайти. Ну і ходили ж тії... знахурі ходили» (Бірки: А. Т.).

Узяти цвіт важко, тому що «нечиста сила» всіляко лякає чи принаймні намагається здурити сміливця:

«То папороть — то-то таке нищо, тоже то нищо. То нищо...» (Велика Глуша: М. Х.), «Кажуть, що десь папороть цвіте, але... хто її наїде, ту папороть? Одна каже — іди, йди, може чорти задушуть у тому лісі... То хто не знає, то не наїде. Може шо налякати, може шо...» (Невір: А. К.), «О, казали. Казали, що як цвіте папороть, то треба йти у той ліс, де півня не чути. Де не чути півня, бо як близько, то то... І взяти того цвіту ввирвати, то вельми вже все знатимеш. Але ти вже не повернешся з того' лісу. Бо там... Там вже, кажуть, стіки тих чортів, що вже вони тебе не пустять. Але то треба' дному, двом не мона. Але ж ніхто не дурний, не хоче йти. Кажуть — треба цвіту нарвати і принести' додому, да й вельми все знатимеш. Але кажуть — ти й своє забудеш, як підеш у ліс...» (Деревок: С. Я.), «О, чула я, колись казали — по папоріть ходили стерігли. Да каже — салдат пошов вже в ту папороть... в'два'жливий. Да каже — я — то вже не злякаюся нічого. Добуду до то времня. Да, каже, сидів-сидів-сидів, папороть зацвіла, — а звонок як зазвонив — а салдатові тре' було йти... туди. Да й, каже, кинув все, і пропало, і нічого не побачив. То ето така поговорка була. На Івана Копального, мусить, цвіте» (Залізняк: Н. Л.).

Якщо хто таки здобув цвіту папороті, належало захватити його у розріз на долоні:

«Папороть, казали там. Хто його там бачив, хто її находив... Папороть цвіте. Но її ніхто не бачив. Наверно, не... Да каже, треба сходити в ліс, знайти цвіт папороті, і розрізати руку, і той цвіт папороті туди положити. А для чого...» (Угриничі: Ю. С.), «То тре' велике серце, нерви, шоб достати того цвітка. Та квітка була, її ниде не вде'ржиш. Моя мати розказувала, що один чоловік матери говорив — осюдиво, у лодонь, вирізуєш і зашиваєш, — і як є на тебе' глену, і я знаю, що тобі буде. То великий-великий... (У значенні — сильний. — В. Г.) цвіток той. Но в лобу руку, видно, в ліву» (Бірки: А. Т.).

Відьми на Купайла відбирають молоко:

«Таке люди говорили, що може' відьма перекинутись. Да то ж такий день є, я забула, на Івана, такий день, що кажуть що відьми ходять. Але тапер їх вже, певно, нема, тих відьмей, то раніше так люди колись... [Казали] Шо знахорують, що ходять та роблять 'дне одному, а тепер вже я не чула. Я не знаю, як вона там, що

робила. Казали, що йде відьма на Івана да корову доїть. Певно, перекидається. Де там — як людина. Певно, перекидається» (Сваловичі: Т. Ш.).

Також на Купайла оберігалися від відьом:

«Ото на того Івана закривають хлеви всі, замікають, щоб відьма не пройшла корову не подоїла. Треба на дверях серпа повісити, щоб вона обрізалася, як буде йти в хлів. Яка вже там баба закульгає, то кажуть, ага, то вже відьма. Або — туя, є таке дерево, да те... в гетіх...» (Угриничі: Ю. С.), «[Від відьми] То то роблять на Івана Купала. Хлеви замикають, а увечери на Івана Купала, колись ше й ми детьми були малими, пасвили корови, ше й і свої, і сусідську корову пасвили, то на наши вили таки винки із зілля, з цвітів, і корови накла'дали на роги, і приганєли ек ту череду' — і хазяїн побачить, що його корова в венку, то виносить нам... колись же канфет не було — то яку булочку винесе, то теє, то те... а вже ввечери клали костра і коло костра спивали — «Тепер Купайло, а зватра Іван...» Ну а той хазяїн зниме того венка да й повісить у хліві. (І це од чого той вінок був? — В. Г.) Ну, казали, щоб відьма не заходила. Усякі тійво, що цвили. Висів, поки впаде» (Гірки: Р. З.).

У Петрівку співали так званих «дубрівних» пісень:

«А тако як Пе'тровка є, то співали дубрівне. Ну, дубрівне таке — хороші пісні були. То співали. Ну, що не весільне, не ко'ляди, — народні пісні такі колишні були. От, їдуть десь жнуть, чи сіно гребуть, — їдуть співають ото таке. «В зелений дуброви Василь сіно косять...» А цююво:

Тихо-тихо Дунай воду несе, (2 р.)
А ще тихий дівка косу чеше. (2 р.)
Що й начеше — то на Дунай несе.
Що й начеше — на Дунай однесе...

Це як роблять сіно і жнуть, то такі пісні можуть співати. І в лісі, як по ягода, то співали» (Угриничі: Є. Л.).

Зозуля, згідно з уявленнями, кує тільки до Петра (12 липня), бо опісля її починають бити інші птахи, виявивши, що та підкинула їм яйце:

«Зозуля — ну, до Петра вона вже ж покинула, не кує. До Петра кує, а... От — усе ж птаство од Бога. Я кажу — от, кажна пташечка, вона своє знає, що то... який її час, куди зйти» (Сваловичі: Т. Ш.), «До Пітра тіко зозуля кує, а послі, каже, в капусті хаваєця вже. Вона не летить далеко, але в капусті хавається. Не кує. Ну, бо її б'ють пташки, бо вона вже не потрібна. Раз не кує — то нашо ти там... Да б'ють її» (Деревок: С. Я.), «Зозуля [...] Вона не до того'... до Петра', а пуслі Петра' вже б'ют пташки її, бо вона... вона плісочки ейці

несе. Плісочка, вона... зозуля велика, а плісенєта малейкі, та зозуля як вилуциця, і вона повігортає-повігортає тій плісенєта, а сама сидит і кормит її, тая плісочка» (Бірки: А. Т.).

До Петра нерідко закінчувалися запаси хліба:

«Колись так не було хліба, як то тепер. До Пітра вже в людей не хватало хліба, да вже пі'дуть, нажнуть трохи, да на поміст тако положать, розстелють, щоб висохло, да тоді молотять і вже печуть хліб» (Сваловичі: Т. Ш.).

Це спричинило появу відповідної приказки:

«Петро і Па'вло, то то вони циталися бідними, бо ж саме хліб... «На святого Пітра не варила й не пекла, а на святого 'Лю повну піч наллю». Ну, казали так. Оце буде другого числа Ілля, то це вже вроді... Ну, вже люди молотять. Намолотять уже, намелють... А Петро і Па'вло — то вони були бідни» (Судче: Г. К.).

Зафіксовано й таку розповідь:

«Ну, то, знаєте, колись у нас такий дядько з сусіднього села... Ну, то то теперка — прийшов, купив хліба. А колись ж — скіки загорув'в — тіки твоє. До Петра ж ніхто не жьив, бо ж то циталося... то він казав, шо... на Петра ж голодне таке, знаєте, а вже на 'Лю багате. То він так танцював, я помню. Каже: «Ох, чух 'Лю'хня — насеру' Петру'хня». Уже вже він тепер багатий, бо ж 'Люхня в його'. Вже є ця, картопля, на 'Ля, шо хватить. І хліба вже свого напечут, і всього. Ну, таке поно'сили. Понімаєте, як. Бо вже ж на Петра було голодне... То він так співав, а ми, дівчинєта, вочі повитріщели, бо ж інтєресно! Ну, а тепер, шо ж — прийшов, купив хліба, да й...» (Ветли: О. А.).

Зажинки робили переважно до Петра, хоча й не всі:

«До Пітра баба свіжого хліба напекла — казали. Ну, з свіжого жита» (Деревок: С. Я.), «На Петра наварила й напекла». Бо гето вже нажнуть жита, й намолотять, і намалють, бо то ж колись мололи в жорнях. І картопли накопала. То картопля свіжа і наварить. І жита. І жита нажнуть, намалють, і хліба напечуть» (Ветли: Г. Р.), «Ну, до Петра зажати жито, і вже хліба напекти до Петра. Шоб на Петра був молодий хліб, з нового жита, щоб був молодий хліб. Звичайний хліб. Намелют в жорнах, спечут. То такий закон був — до Петра щоб хліба напекла» (Невір: А. К.).

Ранні жнива подекуди вважають несприятливими:

«Жнива починали хто як по погоди. Як поспіло. Кажуть — «Як жнива до Пітра, то хліба нема». Да. Як до Пітра, то хліба нема. Бо воно згоріло, і зерна там не буде. А як уже посля Пітра...» (Угриничі: Ю. С.).

Нерідко до Петра змушені були зажинати з тієї причини, що минався минулорічний хліб:

«Петро — минає тоди хліб, вийде хліб, можна коло-сків... тако прачом наб'ют і насіют... ше ж до Петра й не поспіває те жито» (Бірки: А. Т.).

Ще до Петра жали і для того, аби мати чим перекривати хату, хлів:

«Бачте, бо колись... Пітро дванадцятого липня, так... Колись жали серпами, — то раньше жали, шоб солома була крити хату, хліва... От за то раньше жали, ставили копи, обично ставили в нас стропці. І воно просихало, і вже можна було на дванадцятого липня змолоти і напекти хліба» (Деревок: П. Я.).

Водночас деякі респонденти пам'ятають, що зажинки і власне жнива колись були розведені у часі:

«[Жнива починали] Після Пітра. Ну, там, може, тиждень, чи, там, дві неділи, то ше кажут — до Петра жита нажети, та й намолотити, ше й і хліба напекти» (Погулянка: Й. К.), «Ну, коли жнива, коли, б'ало, моя покійна баба нажнуть до Петра' жито, жита насушать і в жорнах намелють. І напече баба покійна хліба. Да вже вельми той хліб молодий смачний. Після Пітра жнуть, кладуть, снопи в'єжуть у копи кладуть. А тоді звозять» (Хоцунь: Л. Б.).

Зажинати годилося йти з хлібом:

«[Зажинали] Після Петра. З хлібом. Візьмеш хліба, положеш на землю та й зажинаєш» (Мукошин: О. К.).

Обов'язково вбирали чистий одяг:

«Як ішли жати, тоді, знаєте, на біло одежу, чисту тре' було» (Угриничі: Ю. С.), «Жнива починали, коли жито поспіє. Колись казали, шо до Пітра треба жито зажети перший раз. Колись ходили жінки. Брала хлібинку, шоб то зажети, і того... Просто таку хлібинку, житнюю, бо колись не було пшеничного, житнюю брали. Вона не лежала на полі. Тоді як зажели, да й пожели, да й до хати ідем з хлібиною. І їмо тоді. Положили на земні, на поле, в рушничкові, в полотенцеві...» (Березичі: М. К.), «Жнива починали в залежності од строків дозрівання, але, в основному, десь так, як то сказати, на помір клали коло Івана, коло Петра, в такі времена» (Дольськ: П. К.), «Ну, як колись. Колись іще, коли мій батько був ше головою, то знаєте як — ідуть уже, красиво одіваються уже на жнива — шоб в чисто-му було. Кажуть, на поле гріх ходити отаково, чи як засадюєш, ну, як садиш, або, особливо, як жнеш, убираєш. Колись як ходили? У вишивках, співали навіть, як жито жели. Як стануть співати! А тепер вже все — прийшов комбайн, скосив...» (Ветли: О. А.), «На жнива, то більше білейке вбираюцца. Шоб красиво було» (Залаззя: Є. С.).

Нерідко початок жнив залежав винятково від того, коли поспіє жито:

«Коли поспіє жито, тоді вибирали. А в числі, там, чи починали, то такого не було» (Ветли: Г. Р.).

Водночас у неділю й понеділок жнива не зачинали, подекуди віддаючи перевагу так званим «жіночим» дням:

«Понеділок — то, казали, ва'жний день. А там уже дальше жнем. Ну, в неділю — то вже не» (Залізниця: А. Ш.), «В понеділок, то вже ж не починали. Раньше казали: то понеділок — ва'жний день. В дорогу не вижджели, не починали якусь роботу в понеділок, а тепер...» (Сваловичі: Т. Ш.), «Ну так як би всю роботу начінають в п'ятницю. В п'ятницю або у вівторок. В понеділок нишо не начінають робити, кажуть, важкий день. Бо Бог начинав світ в понеділок. А в п'ятницю наче легше» (Угриничі: Ю. С.), «Вибірала такі дні, вроді би середа була...» (Щитинь: М. В.), «Понеділок тяжкий день, знаєте. В понеділок не стараюцца. В жіночий день: середа, п'ятниця, субота. В неділю празнують. Бо жінка, знаєте, вона щитається мать, вона плодючая, дітки...» (Бихів: Є. Р.).

Не зажинали у той день, на який цього року припав день Благовісника:

«[Жито зажинали] після Петра'. Ну, день тоже такий вибирали, коли не Благовіщення, коли не Благовісник. Такого дне не начінали чи косити, чи жети, чи шо» (Люб'язь: Г. Б.).

На початку молилися «Отче наш», казали: «Господи, (до)поможи», «Господі благослови, Господі допоможи, дай в добрий час...» тощо, хрестилися. У с. Залаззя перед початком жнива перехрещували й поле:

«Тако молимося Богу, і перехрестимось, тако зробимо хреста, рукою по землі, і жнем» (Залаззя: А. Л.).

Кількість колосків у зажатій першою жмені значення не мала.

Безпосередньо перед основним жнивом оперезувалися першим перевеслом, шоб не боліла спина:

«(Не казали, шо першим перевеслом треба підперезатися, шоб спина не боліла? — С. Ц.) О-о! Дійствительно! Говорили, говорили» (Бихів: Є. Р.), «Ну, оперізували колись. Баба розказувала, шо першим... Як жнуть, то першим перевеслом об'єзуюцца, шоб не боліла спи'на...» (Люботин: Л. К.), «Казали. Коб спина не боліла, як будеш жати» (Деревок: С. Я.).

Здебільшого про цей звичай пригадують уже безвідносно до його значення:

«[Як зажинали] перевесло крутили, вперезалися тим перевеслом...» (Люб'язь: Г. Б.), «Ну, шось перев'язувались

перевеслами [як зажинали], а чого, що — то я не те́млю» (Невір: А. К.), «Підперезувались, правильно. А я вже вам не докажу, я ще в те врем'є така була дівчина мала...» (Хоцунь: Л. Б.).

Оперізували перевеслом також тих, хто проходив чи проїжджав попри поле, за що сподівалися винагороди:

«Хазяйка об'єзувалася, коб спина не боліла, і десь хтось тако буде їхати, чи шо, то стрічали з тим паравеслом, то вже той гроші давав, хто вже йде чи їде. Більшнство, як таково — першоє. А любое перевесло, то таково: як уже бачить, шо в когось тако є гроши, бо то ж не в кожного були... І так перебіжеть і перевеслом його зав'єжуть і вже він мусить платити. Гроші давати» (Ветли: Г. Р.).

Їх могли віншувати також і зі снопом:

«Знаєте, шо ще в нас? Тако — як жнемо, а йде який дядько тако, то тако винесемо снопа — і його поздоровим, повітаємо, все, — він нам дасть якого рубля, чи п'ять, таке. Ну, люба людина. І тітка хай. Але так, знаєте, ми його з хлібом стрінули, то він нам так як би... вже благодарить за теє, шо ми його... Виходили із снопиком, пуста́вим тако перед їм, а він нам — що має, то скаже. А не має — то скаже спасібо. Він такий довольний... Ну і тітка так само, хто не йде, то таке в нас було. [Кажемо] Ну, що там — хадзяїне, дуждати на другий рік, здуровим, щасливим. Ну, кажемо, дай, Боже, щоб іще йшли да взя'ли щестя, сюдою... Більш ніщо такоого. [А він] Ну, каже — спасібо. Я вам заплачу за те, шо мене зустріли з хлібом. Отаке було ще» (Деревок: С. Я.).

Трапляється, що першого снопа обтанцювали:

«З першим снопом? Нажнуть і поставлять, кругом тако об'їдеш, сміються ходять. З першим. Раз об'їти, об'їти... Посміються... Обтанцювали, тупали, і смієлися, і... Били стовпа, шоби стояв краще. Ну, стовпа в землю, шоби стояв краще. Шоб краще поставити стропця. А потім до всіх клали. Як хто — приспівували. Хто і так смієлися — того снопа обгїли та сміються молодіє, та й так» (Ветли: Г. Р.), «[Коло борода не танцювали] То то но танцювали кого першого снопа» (Гірки: Р. З.), «Кругом першого снопа танцювали, як зажинали. Хоть молодий, середній, взрослий, старіки — гуляли — без горілки танцювали, співали» (Бихів: Є. Р.).

«Навередивши» («нажменивши», «ужменивши», «натягнувши») у жнива руку, її перев'язували червоною стрічкою:

«В жнива в нас червоним шнурочком зав'єжують і кажуть — о, я руку напередила. В нас кажуть — напередила. То шнурочком зав'єжують червоним» (Березичі:

М. К.), «Навередив руку, знаєте... Та врізатись можна серпом, то ж знаєш, жнеш, то хочеш більшу жменю набрати, і буває, шо і руку... та там, бувало ниткою якоюсь пів'язували. Червоною ниткою. Вже руку, каже, нажменив. Перший день отак кажуть, шо не вельми хватай велику жменю, бо ужмениш руку. Перший день не хватай багато, бо вжмениш руку. І то вже ж болить рука, вжменила руку, — червоною ниточкою. Вже ж на другий день не здужатимеш робити» (Угриничі: Ю. С.), «Обв'єзували і червонею латкаю, поки не перейде» (Ветли: Г. Р.), «[Як напередив руку] Таку якусь молитву тоже вміли, мати моя вміла, но я не знаю. Якуся червону латочку чи червону бур'янику сюдиво зав'єжуть на руку, бо убиралося в руку шося, то таке робили і шептали, но я його не знаю» (Люб'язь: Г. Б.), «Ну то ленту красну...» (Невір: А. К.), «Як руку напередив, то треба червоним перев'язати чи чим таким, да натирати, до й перейде» (Бихів: Є. Р.), «Ну то кажуть, шо як натягнув руку, то тре' прев'єзувати, ленточкою червонею, кажуть» (Сваловичі: Т. Ш.).

Дехто використовував для перев'язі руки мотузку, якою зв'язували руки чи ноги покійнику (Зазвичай перед похованням її розв'язували й клали у труну, однак нерідко забирали й використовували у любовній магії, брали зі собою на суд чи йдучи щось украсти, але найчастіше — саме від болю рук чи ніг):

«Забірають в нас того шнурочка, дехто кидає в ноги, туди в труну, а дехто забирає. Все кажуть, що треба зав'язати руки, бо не будуть боліти. Я ни знаю, бо я такоого не робила» (Березичі: М. К.), «Забірає того шнурочка, шо руки з'язують, то ете — шоб не боліло. Чи де рука болить, чи шо то... В нас таке роблят, відьми є. Де ноги з'язують. Де руки болет, то перев'язують» (Бихів: Є. Р.), «То то кажуть — ужменив руку. То то об'язували тею лентою, що хоронять покойніка і в'язують ноги. Тоді роз'язують ноги, біруть ту ленточку дудому і руку з'язують. Або навіть як і спи'на болить, то й спину мона зав'язати. Ужменила руку — багато береш в жменю перший день, посля не» (Деревок: С. Я.).

Також руку в такому випадку «гризли»:

«Зав'єзували, і гризли тії руки, — не вгадали, шо робити. Тако бере, комусь дає — та й гриз руку, шоб поліпшала. Ну, хто вміє, то ж не каже може його вкусити. Або настарший, а ні — наменший» (Залаззя: Є. С.).

Іншим способом було почавити руку кісткою з зубами:

«Як напередить руку, то шукали кістку, таку, шоби з зубами була, і тею кісткою давили» (Гірки: Р. З.).

У с. Щитинь виявлено й специфічну назву цієї недуги «гризь»:

«Гризь — там та' як хрипить. Ото, каже, должен по-гризти через полотенце руку. Ілі перший, ілі последний, найстарший чи найменший. І погриз-погриз три раза, і сплюнув. І то правда, в мене' була така...» (Щитинь: О. В.).

Жінку, яка відставала від усіх у жнива, називали «ле'жньом» (Сваловичі: Т. Ш.).

З жнивими повсюдно пов'язана віра у так звані «за'круті» (чи «за'крути», «за'крутки»). «Знахорі» нав'язували їх на різних культурах, але найбільше у житові. Хто їх вижне, хворітиме. Відтак закруть збивали осиковим києм або виривали (але не «голою» рукою) і палили безпосередньо на полі чи на «крижовій дорозі»:

— «За'круть — такі були, що знимали. Бо кажуть, уляло на чалавека, якщо ти зломив, не знаєш. Там, чи молитва була, чи... Бог його знає. То воно тобі вляло. То були такі люди, що робили, а були такі, що знимали. То тепер їх нема. Виривали її. Бо буває — в капусті, в жити бувало, таке закручували. І той вже прийде, він знає, що робити, і виривали. Я не знаю, що він робив із їми» (Бірки: Г. М.).

— «Розказували, колися знахорі були та й за'крути в жити робили. Закрути робили. А один хлопець корови пасе. Пасе корови... привезли одного' знахора... привезли — іди найди... ну, скруту з того... І ни найшов. А хлопець корови пасе. Каже — і цьой не на'йде. А хлопець пошов і найшов. Була за'крута, ше й в закрути сидів вуж. Так знахорі робили. Се багато у Борках було знахорів, і робили один одному. То корова здохне, то віл іздохне, то тое, то коняка. Були такії. Угу. Ту за'круту — беруть осикового кі'я і б'ют. Збивають єї, всиковим прутом, і десь па'лять» (Бірки: А. Т.).

— «Все казали — закрута. Як воно на грядці чи на поли, то тоже, кажуть, не вельми добре. Недобре, бо вже, каже, хтось закрутив. Шукали людей таких, шоби знали, що її принести, куда її... А тепер таких немає» (Лахвиця: С. М.).

— «Закруть — ну, на подобиє... знахурі роблять, шоб комусь якось вред нанести із числа сім'ї. Да приходять уже знахурі, да моляться, і відповідально — їм платять за теє. Там були зламани всі колоски і зав'язані тако, тим... колоссе було внизу вже, а воно проткньоне було. Все донизу. Короче говоря, як сказати, на те, що пропаде все. Хто виривав, а хто на місці палили. Ето вже знахорі діяли, що вони вже по...» (Дольськ: П. К.).

— «Якесь за'крутки на якусь... на якусь біду, на добро її не закрутлювали. Спалюють, мусить, чи шо. Ну, хазяїн, чи шо... Хто його відає, шо там... Таке кажуть, шо було. Шо от хто на кого злий, щось таке. А як він робить, то він знає. Там на поли палили, мусить, а де ж. То

жете знахорство, шо люди роблять, то кажуть — носеть на крижову дорогу. Але тие за'крутки, то я не знаю. Там, мусить, на поли палили» (Залізняк: Н. Л.).

— «А, було де в кого в людей. Все кажуть, шо якась за'круть, а хто знає... Да тоді тій людині шкодить. Ну то знов шукають таких людей, шоб одкрутили, шоб уже знахорували. Моя навіть сестра, вона вже умерла, то казала, шо їй навіть було у житові закруть. Хто лихо має будь на когось, да воно такеє й робить цево. До таких людей кидались... то ж такіє люди є, шо згаварують. Виривали да й палили. Тепер вже тих нема таких людей, шоб такий вред робили, а колишні люди були всекі. Такі знахурі, було мнго таких, шо, каже — чи в цибулі, чи в житови...» (Березичі: М. К.).

— «О, то, кажуть, за'крутка. Гето вже, кажуть, тре' палити на крижовій дорозі їє. Як то вже хтось тобі робив, то їє вирвати чи рукавицькою чи як там, не торкатися голім, і на крижовій дорозі палити. Казали: «Хто думав мені — то хай тобі», — отакево» (Залізняк: А. Ш.).

— «Закру'тка. Закру'тка, звали. Ну, та й ето, паяно ж ето, мол, зробили на твою сем'ю шось. Яїчка як на'йдеши десь. То в нас, там на хуторі колесь, то ж теї яйця — і там, і там находили. ну, то там і не було. І батько слабій був, молодим умер, і мати... То в них не було того, я знаю... були ж такі, видно, злії люди. Ну, треба було шукати людей десь, шоб адгаварували. Обжинали її, обжинали. Обжинали, ки'дали її. Або палили на... Да, ше я помню. Я вже в себе', то я не помню, але у батьків... — на крижовій дорозі. Виривали, не зжинали» (Лобна: Т. Ч.).

— «Закрути. Було таке, шо закрутлювали жито, ну, там, ваше чи мое, да хтось шось закрутлювали чи на яке... на якась знахурство. Були й у нас, але я ту закруть не знала куда, да взяла її вирвала да закопала в земню, а то, каже, треба було додому її забрати да спалити. Пудпалити і спалити, коб вона згоріла. Занеси додому да пудпали, коб вона згоріла. Але я не палила, да прокопала ємку да закопала в земню, бо я не знала, шо з нею... То вже посла стала казати, то казали люди, шо треба було додому принести да запалити. Зара вже такого, хлопчики, не роблять люде» (Люб'язь: Г. Б.).

— «За'крута. Ну, на чийому поли хтось ізробить таке, шоб йому шкодило. Шукали людей таких, шо ізжинали і палили. Люди ранч такії були, а тепер нема. Большинство на крижовій дорозі запалювали і палили» (Ветли: Г. Р.).

— «То за'крути закручували знахурі'. Єсть такії, шо закрутлюють у зерні — ой, каже, за'круту закрутили... Я не бачила, но казали там люди, шо то треба знахура покликати, поговорити, тоді спалити. Не, самому не можна. Бо скалічить, каже, візьме. Я не знаю, на місці, певно, палили. Но не виривали, боялися, шоб нічо' не

повредило. (А не на біжучу воду? — С. Ц.) Во, на біжучу воду, то казали, правильно» (Бихів: Є. Р.).

— «За'крути є. А чо' нема? Є. Роблять такі за'крути. Ну, вже тепер такого немає, то колись таке крутили. Але єсть такі люди, що відмолюють, спеціально єсть такі молитви, які відмолюють. Ну вони якось тако, як вам сказати, зав'єжуть якось так, якби калачом таким зав'єжуть. А знаю, є такії, що відмовляють. Та може' шо хоч бути. Помірають... Як на кого заложить. Можуть і померти, можуть і боліти. Всяке буває. Ну, на кого хто мав зло. Да й закручували. [Кликали] Да, да, щоб то одмовляв. Одривали, віривали його, потом спалювали тую за'круту. Ну, так же ж не спалиш, якщо ти не тямиш. Палили на крижовій дорозі. Там, де крижова дорога. Тіки щоб не було ні кладбища на тій крижовій дорозі, бо то, якщо йде до кладбища, то щитається свята дорога. Там треба, щоб не було ні кладбища, ні нічого. А отак десь на проєзді, де дорога туди й сюда йде. І палили. Палили навіть ту закруту у печі. Кидали в вогонь і палили. Ото таке. Ну, кождий по-своєму» (Ветли: О. А.).

— «То вже знахурі робили в жити закрутки. От, при мерно, моє жито, а ти знахурови шось винний чи шо, то він тобі скрутить... У жити скрутить, та й вляє. Може' і на людину, і на худобу могло пошкодити, було так...» (Мукошин: О. К.).

— «Розказували. Шо то знахурі зав'язують, і хто то зріже тую за'круту, то йому шось там воно повліяє. Ну, знову ж таки, я чув таке, що вони себе вважали за знахурів, ну вони ж за плату певну робили. Він сам піде для вас зав'яже ту закруту, а потом — ага, значить, мені буде порча, — і йдуть же ж до того' самого знахура, що він зав'язав. Ну, йому платять хто маслом, хто якісь копійки, і він його зриває. Ну, я не знаю, ми просто по розказам наших батьків знаєм, шо таке робили. Або — в його' цибулі нема, — він скаже — о, мені на цибулі закруту зав'язали. Той скаже — ти її зорви, і занеси на таке й таке місце, і місяць туди не йди. Той занесе — і всьо, вже її теї цибулі, нема, вже її забрали» (Люботин: Г. С.-2).

— «То якось приказували в нас — за'крути крутили. За'крути. То ви злиє на мене, або я на вас, то ви мені крутите, а я вам. Але як я не пам'ятаю, шо робити, — закрутю', так і буде. Не тільки на житі робили, казали, й на капусті робили. Але такі були, шо понимали їх знимати. Той, шо понимає, знахор. А той, шо не понимає, то каже, йому буде шкодити, буде боліти чи шо робити. А моя баба, то ходила аж у Білорусь до знахора, якийсь Дорожнин є у Білорусі. І сказав знахор, шо тобі зробили. Ти прийдеш до хати, то в тебе' і коняка здохне в хліві, і дитина вмере» (Невір: А. К.).

— «А, то зав'язка — то вредне діло. Ну то зав'язка, бачите, є такії люди, шо вони замовляють на біду. І зав'язують, о ... і тая зав'язка — вона не подарується,

вона така... Ну, берут ту зав'язку і йдуть до знахура — говорять. І знахор каже, шо робити, о, то вони знимають її, і до знахора несуть, і знахор вже з єю шось... Я не знаю як ізнимали, я вам не скажу вже сього' бо то я не бачила сього'. Но я чула, шо так казали, да. А ся зав'язка, то довго була, ше й у калхозі, ше робили стари були люди, то ше й в калхозі робили так» (Велика Глуша: М. Х.).

— «Єсть, закрутки такії. Ето на зло роблять. Може скотині подійти, може і на діти шо напасти. Обічно спалювали або пускали на воду. Береш, там, трапчочкою чи бумагою, щоб не торкатися своїми руками, не сеш до річки ілі спалюєш» (Цятинь: М. В.).

— «І на часниці рубили, і на полю робили зав'язки'. Ну. Шоб скрутився... В межі. Не дасть переорати межі, — та хто зачепить між, то там за'крута, боєлися» (Залаззя: А. Л.).

— «Колось казали, шо то за'крути такі. То но' бжинали його, не чіпали нічо'. Ведьми тиї, тиї, шо знають, знахурі' [роблять]. Могло і в льонови бути таке. Я не бачила такого. Казали — тако скрутяне низу, а вверху тако зав'язане» (Залаззя: Є. С.).

— «А то кажуть, шо то знахорує хтось, закручує. В жити, і в капусті. За'круть — то кажуть. За'круть роблять, щоб, вроді, чи вмер чи шо чоловік. То знахорі якісь робили. Це ше й тепер кажем чесом... кажем, шо вже нема таких людей, але гинча жінка каже — о, в мене' було закру'тяно, в капусті чи де. Ну, якось закрутують, шось закручують там. Десь, може, люди до знахорів ходили. Палили, певно» (Сваловичі: Т. Ш.).

— «То знахорі' все робили гете. Те жито закручували. За'круть, да. Каже — хтось закрутив закруть у мене в жити. А хто — чорт їх матера знає. [Щоб відробити] До знахорів ки'далися» (Хоцунь: Л. Б.).

— «А, то то кажуть — за'круту хтось закрутив. Знахорував, да й за'круту. То тоже — дев'їть. Тоже — дев'їть колосків, і закрутяно — навіть ше й ко'сами. Ну, волосся одріже, і те закрутить. [Волоссям] об'язували. То так вже як на пакость робили. О-о-о... То хто знав, то могла зашкодити — шо хоште. І вмерти' може людина, і скалічити може' людину. То то було погано, погана така... Ну але робили, всякі люди були... Ну, йшли до знахурів, питали, шо робити. То каже — спали, а деякий каже — на крижову дорогу винеси викинь» (Деревок: С. Я.).

— «Ну то каже — то зав'язки'. Ходили якісь знахарки' та й зав'язували. На часникові. Багато хто не вірить, а є ті, шо вірать. Наприклад, в спорі сусід сусіду каже, та й тоді сваряця за ту зав'язку, шо ти мені зробила... А може, вона Богу душею не винна... Зрізали і десь носили на воду... на біжучу воду» (Погулянка: М. Р.).

— «То казали — за'крута, то шо вред робили людям. Палили то на місци, сами. На корені» (Гірки: Р. З.).

Якщо за день усього недожали, залишали на ниві покладені навхрест дві жмені жита:

«Якщо не дожали, тоді хрестіка робили. Із жита, з колосся, гет так віжнемо о да зробімо хрестіка да й... потім як приходим жети, то тоді знімає вже того хрестіка. На землю клали, отако рівно» (Березичі: М. К.), «Як іде до хати жінка, от, моя мати — ага, не дожела загона, вона взяла, вирізала дві жмени жита, положила на хрест і всьо, і пішла додому. Рівно хреста кладуть» (Бірки: А. Т.), «Та́ як би житечко положиши на'хрест. Жмінку так і так. Тоді зни'меш да й дальше жнеш. То гето я пом'ятаю, бо помагала матері ше жети» (Залізняця: А. Ш.), «Перехрестять тако зерном та й додому йдуть. Клади на земню, і перехрестують, та й так йдуть...» (Залаззя: А. Л.), «Крижика клали з жита. Просто тако положили крижика. Не знаю, для чого. Люди так клали, то й я клала. Як жала да недожала, да й крижичка клала» (Сваловичі: Т. Ш.).

Зазвичай клали прямого хреста, однак у с. Бихів — косоого:

«Як не дожнуть, то хрестіка робили. Муситя, на вскіс» (Бихів: Є. Р.).

Дехто трактував залишання хреста у суто ужитковому значенні:

«А для того то робили, щоб ніхто не нажив снопа, бо ж колись кілька того жита було, щоб знали, шо лижит жито, таке саме росте» (Залаззя: Є. С.).

Льон колись також для кращого врожаю обставляли хрестами:

«То як колись льон рвали. Рвали, такими прадами били його, той льон, а потім той льон стелили, то як стелили льон, то таково радки йшли, а тут радом обстиляли, також радок шов, — то на всіх чотирох углах робили хрести, із того самого льону клали... Ну, щоб льон родив» (Гірки: Р. З.).

Жнива завершували здебільшого до Іллі:

«То казали, шо треба до Ілле дожети, але ж як погода не дозволяє, то тоді вже воно і после Ілле ше жнеуця. А з поля — коли кому вспіє. Коли хто як є кому, то повозить, а нема кому — то посля 'Лле і залле» (Березичі: М. К.).

Снопа, який вивершував копу, називають «шапка». У с. Угриничі на «шапку» лишали дожинкового снопа, і вона, як вважають, берегла копу від грому:

«На копу накладали, щоб останнім снопом копу накрити, щоб грім не побив, не спалив. Дожинок, обикновений сніп, да, в нас називали так його. Шо він дожинком, щоб ложився на копу, на шапку. Це на копу, не на стропця, бо стропці ставили і копу. Копу, то бізатільно, щоб накрити тим снопом останнім. Вже як його жнуть саме більшого, щоб шапка була велика» (Угриничі: Є. Л.).

Стосовно останнього снопа зафіксовано й відомості, наче його згодовували худобі:

«Останній сніп — на подобіє, скормити худобою, щоб худоба дала, як сказати, для будуцього врожаю результат, гній. Ну, примірно, по... стільки корів там і молодняка... по такому, по жмені, — скільки є, як попадало» (Дольськ: П. К.).

У с. Гірки шапку першого й останнього стропця прибирали квітами:

«А колись ше, то жито жели, в'язали в такі снопи, і ставляли таки стропці, ставили дев'ять снопів у три радки по три снопи. І таково стулювали тими колосками, а наверх накладали таку шепку. Возьмуть тако того снопа поставлять, і тако позаламнюють, позаламнюють, і накладали. І як наложать вже — і на перший той стропець, і на останній, як кончели, — став'ляли цвєти. Любі польовіє рвали. Нарвуть і поставлять. Ну, то зажинки, а то дожинки. Та то ж колись, хто був багатий, то якогось стола організують, п'єнку, а хто бідний, то і так був» (Гірки: Р. З.).

Підтверджують цю інформацію і відомості зі с. Сваловичі:

«Клади квітки вже як... на стропцех. Я вже позабувала, дітки. Десь на 'дній клали. Перша, чи остання, тоже забула» (Сваловичі: Т. Ш.).

Наприкінці жнив, на «дожинки», залишали у полі декілька колосків — «бороду». Їх перев'язували червоною стрічкою, всередину зазвичай клали хліб зі сіллю. При заорюванні на озиме бороду приорювали:

«Як кінчали вже жети жито, то ше зав'єзували таку бороду...» (Гірки: Р. З.), «Як кончали жито жети колися, вставляли таку купу колосків, зав'єзували, і на тарєблют і сіют тое... Борода. Зав'єзували ленточками. А я пасла корови, тій ленточки знімала. Клади туди шкірочку хліба з солю, кусочка любого положать... Її — орут, і заорут, ту бороду» (Бірки: А. Т.), «Бороду. Ну, при концу покинули десь тако, да посередини заго'на. Да шо ж там — чимсь собі в'єжуть... Клади хліба скибочку і солі. Вив'єзували якусь там ленточку, кра'сненьким чи чимсь таким, квіто'чкув натичуть. [Серпом прочищали] такий кружечок, шо там... Стоїть, пока і скле'кне» (Залізняця: Н. Л.), «Ну то до'жинки робили, в'язали таку бороду. Назбірають уже до'жинки, да жита ж уже того покинуть на бороду, кажуть, да зав'єжуть уже там лєнтами чи якими цвїтками. То таке робили, на поли оставалося воно. Ну, шо вже до'жинки, да то вже так вроді добре, щоб вже зв'язалося, щоб велося» (Залізняця: А. Ш.), «Оставляли крошки зерна. Та лєнтачкою зав'єзали. Тако ниточкай зав'єзували, та й... Борода» (Ветли: Г. Р.), «Як дожели? Зав'язали штери коло-

ски, п'єть, шість... і так і стоїть, поки зоре' той хазяїн. 'Бжинки... ну, казали, борода... Зав'язали кітяжкаю червонею... Щоб червоніла. Шо вона дожела вже» (Залаззя: А. Л.), «Борода. Зав'язали бороду. З колосками, і скибочка хліба. Положать там кала їх. Як піде худоба пас-тись, то воно з'їдало те. Єк уже конець жнив, кидали пара колосків, і такею ленточкою зав'язували, і скибочку хліба положить тудя» (Хоцунь: Л. Б.).

У сс. Ветли й Залаззя залишене називали «об-жинки», «обжинок»:

«То звалися обжинки. То вже тако: оставляли сте-бельце жита, чи там пишенці чи що, обв'язували лен-точкою і оставляли на поли — його не скошували. Об-жинки. [Борода] в нас не казали. В нас казали обжинки. Ничого не кляли. Просто зав'язуть, ну, там, десять ціхово, чи скільки там стеблиночок жита, ну тіки обв'язували ленточкою і оставляли на поли. Стоїть воно, поки сам обсиплеться, пташки з'їдять» (Ветли: О. А.), «Тако зав'єже червоною шматочкою такею ко-лосочків кілька, і кидали. Обжинок. Кілько покинут [ко-лосків], то не в щоті кілько. [Стояв] Поки шось не роби-ли в тому полі» (Залаззя: Є. С.).

У сс. Деревок, Цитинь, Люботин на бороду ли-шали дев'ять колосків. У с. Цитинь, однак, називали їх не «борода», а «зав'язка»:

«Зав'язували, коли вже заканчує, тоді зав'язує, там, дев'ять колосочків на землі. Зав'язка. (Може, коза чи боро-да? — В. Г.) Не. Зав'язка. Скручували дев'ять колосочків, і зав'язе, у краю там, в куточку...» (Цитинь: М. В.).

У с. Березичі — дванадцять:

«Дожинали на бороду, зав'язували тею лентою чер-вонею, хорошею і хліб кляли з сіллю. Отаке було! Я не знаю для чого, але ж казали, хто дожев, в конці — то треба зробити бороду. Ой, каже, я вже бороду зробила. Кляли кусочок хліба такий круглий, і сіль — посолити, і положили таких колосків, остановили так кружка во. А тамки отако зробили таку хорошейку ємочку, і положи-ли туди хліб, і зав'язали ленточкою, і стоїть та борода така хороша, колоски з'єзані високо. Дванадцять коло-сків, здається, казали. Не витереблювали, так воно саме стояло. Чи пташечки виберуть, чи шо, — так і стоя-ло» (Березичі: М. К.).

У сс. Гірки й Ветли — непарну кількість, при цьо-му у с. Ветли респондент сама відзначила зв'язок з поховальною обрядовістю:

«Кидали пару житин чи пишенці колосків, да так кругом виполять, вирвуть, о, і зав'язували такею хо-рошою ленточкою, і вже вона стоєла, поки те поле пе-регорували под другий урожай... Ну, колосків тринад-цять, п'ятнадцять тих стебелець, і такво навскіс їх

перев'язували. Не до пари. Колись то старіші люди так в'язали. Скибочку хліба [кляли] чи маленьку таку хлі-бинку. Вже як кончить — да седе да поїсть там» (Гір-ки: Р. З.), «Непарне колічество. А от, як священник хо-ронить покойника, тоже непарне колічество колосків бе-реться» (Ветли: Г. Р.).

У с. Лобна залишали стільки колосків, скільки було членів сім'ї:

«Оставляли бороду. Тако біруть... я знаю... чи то скі-ки семні в хати, тільки житинок кидають, зав'язують, там іше й прикрашують, а сюди хлібчик кладуть і сіль, низько на землю. Ну, гето так уже мусово в конці. Шоб родив хліб дальшей» (Лобна: Т. Ч.).

У с. Дольськ виявлено варіант, коли бороду форму-вали на зразок закрутки, обв'язуючи саму на себе:

«Як дожинали, лишали на подобиє бороди, чи закруті. Оставляли і потом її поворочували так, от, і тими ко-лосками чи... по суті дела, її зав'язували. Саму на себе зав'язували. Тею самою... тим самим... соломою, що й вона... Стояла до того часу, поки ореться» (Дольськ: П. К.).

У с. Невір бороду лишали без зерна:

«Віночка роблять. Пара колосків жита — вставля-ють, потерелять їх... Ну, отут жито вставляють, тут пропололи, пропололи... і зілля нарвали, цвіточка туди, і ленточкою зеленою чи красною зав'язут. Більше крас-ною. Колоски витереблювали, бо як не витеребите тих колосків, то вони напухнуть і повернуться, колоски. А так як він пустий буде, то той колосок довго стоятиме. Штук десять, на pewno, оставляют» (Невір: А. К.).

Спорадично трапляється звичай танцювати до-вкола бороди (кози):

«Колись казали, шо танцювали і співали, як хто боро-ду зав'єже. Ой, каже, треба потанцювати кругом бороди во. А я знаю, нашо то? Але казала, ой, треба каля боро-ди потанцювати во!» (Березичі: М. К.), «Колися жали, ленточкою зав'язували, да там пропололи, да хліба... кришечку солі, шкоринку хліба, й солі сипали, да танцю-вали діти... Ну, діти. Тії, шо жели. А тепер же ж нічо-го такого немає. Кругом його, бігали. Потупали трош-ки, потупали... Така була... втіха така була» (Лахвиця: С. М.), «В нас — скільки оставиш там, жменьку, лен-точку, квіточку... Усердинку кляли хліб із сіллю. Ку-сочок хліба і солі. І вже маліє танцювали кругом. Ну, хай не жали, але ж дітям, знаєте, яка радість? По-тім — так воно там і склекло, те житечко. Там же ж потім, може, і пасли на тий стирні...» (Угриничі: Ю. С.), «Як уже кончиться тая... жнива, вберуть бороду, на-ставляють квіток, такево шо то росте, ленточкою перев'язують, ямочку вигребують і хліб туди кладуть».

«Хай Бог щастить на той рік дождати і ще орати і сіяти і жати». Ну, хіба кусок тако, не цілу буханку хліба. І сольки зверху. І тоді, бороду... та й гуляють тако кругом. Гуляють... Колись же горілки так не пили, як тепер. Тамека не рахують, візьмуть пучечок... Ну, там, десь зо двадцять, п'ятнадцять колосочків, не щитали. А тут ленточкою красенькою зав'яжуть і так кладуть. Ну, потім вже в нас тут, як колись було, коровкі пасвіли, прийде коровка да з'їсть озме тії колосочки, а восінню вже приворюють» (Біхів: Є. Р.), «Як кончали жито, то вже, в нас кажуть, — буруда. Вже покинемо там тако з пару колосків, виподем там, і вже там кладем хліб з сіллю, у тій буруді, вже тамечки танцюєм, п'ємо. Найбільш дев'ять [колосків]. Ну, так як би знахорували, так дев'ять. [Зв'язували] пірив'єслов. Довго стояли, вже їх ніхто не рвав. Поки сте'ринь не оруть» (Деревок: С. Я.), «Кала кози теї то танцювали, кала кози то танцювали. О-о-о. Всі. Всі танцювали. Ну, кругом, і співали. От... вроді крутиться, шо співали... «Роди жито і пшеницю...» От, забулася, хлопчики, забулася. Знаю, шо співали, і танцювалося, всі співали. Вся сім'є була, коли козу роблять, то вся сім'є була і танцювали кала теї кози» (Люб'язь: Г. Б.).

Коло бороди також могли качатися по полю:

«Єк хто хоче. Яка такаво смішне хазяйка, то тая може й покотитися каля тогово, — як гуртом. А як сама, то чого вона буде качетися, сама жона тая. Як гуртом, то...» (Ветли: Г. Р.).

У с. Сваловичі зазначали, що звиклим було, коли діти бігали й забирали покладені в бороду хліб, сало тощо. Тут також танцювали біля бороди:

«(Ви самі ще жали? — В. Г.) Ох, диво, шо жала. То так, як уже дожинали, то бороду кидали. Трошки жита ленточкою з'язували і туди клали. Хто положить шось добре: якусь ковбаску, да сала, чи хлібця, — хто — соли і хлібця положить. То клали таке, таку бороду. А мали діти вже бігли шукали ті бороди да забирали. Я не продзюбувала, зчистила, аби положити хлібця чи шось. Але то хто положить і добре, хто багатий, а хто бідний... то тако з'єжемо жита докупи да ленточкою зав'єжемо, а тудя положимо шось. Танцювали. Кругом бороди люди танцюють. Стояла і стояла, поки горали да загорали» (Сваловичі: Т. Ш.).

Схоже й у с. Люботин, де побутувала назва «коза», стверджували, що хліб залишали «для прохожого»:

«Г. С.: Колись жели вручну, і дев'ять колосочків вставляли геть на полю, ниточкою зав'язували, більшість червоною. Л. К.: Ну. Казали, шо «козу лови». Пам'ятаю, шо ше як в колхоза жали, то все казали до брата — «Іван, іди, лови козу». Як кончатимуть. Г. С.: То вже він каже: «А де ж та коза?» — «А отамо бі-

гає»... (А хліба всередину в ту козу не клали? — С. Ц.) То називалося — вставляли для прохожого. Той, шо прохожий буде проходити, в сумци в його' хліба не буде, і він побачить ту козу, — ше квіточки' прив'єзували, — шооб вона була здалік видная. І він буде проходити, і зорве' ті колоски, і з'їсть. От для чого' коза оставлялася. Для прохожого. То воно ж і в Біблії гетое єстя. Заре той, як ми кажемо — бож — він і не піде збирати. Він потирусить там ящика якого, контейнера...» (Люботин: Г. С., Л. К.).

«Козою» залишене в полі колосся називали також у с. Люб'язь:

«А вже як кончють жито, то вже робили такую козу', вставляли крошки жита, да цепенели китаєчку, і соли крошки, і крайчик хліба клали тудя всередину. Китаєчкою обив'язали, а там усередини клали крайчик хліба і соли клали. Колосочки так тії й висили. Тії колосочки... десь вони впадуть, да, муситя, шось із'їсть. А хліб тоже, може, з'їдець пташки. [Нависно зерно з неї не витереблювали]. [На козу колосків лишали] скілько попаде, там ніхто не щитав, скілько, тако жміньку вирвуть... не вирвуть, а отак одділять, зав'єжуть китаєчкою...» (Люб'язь: Г. Б.).

«Козу» лишали й у с. Погулянка. За якийсь час її зрізали й освячували на Спаса:

«На кінець уже, як ізжали, то вставляли жменьку жита, тако-о перев'язували ленточкою краснею чи якею, шооб на Спаса святити було. Зрізали її... Коза, вроді [називали]. Вони росли так як потрібно, зав'язали ленточкою, і вони стояли, жменя того жита. А тоді, як зрізали, то так як і сте'рень. Стерня так і лишалась, тоді її тільки зрізали. Стерня лишалась не перев'язаною. Перев'язане забирали з собою і святити» (Погулянка: М. Р.).

Зазвичай бороду приорювали з зерном, однак подекуди зерно з бороди домішували до засівного:

«Ну, вроді було таке діло, шо... бороду лишали, тоже об'язували так як ленточкою її, і тоже вже, як уже засівали, то ту бороду обминали і це зерно, шо посівне, тоже... Ну, вона оставалась в полі. Обминали тоді, як уже сіяти треба було, бо ж обично там, де росло жито, там, чи пшениця, то вже на слідуочий рік там не буде зернових, а там вже будуть... гній... да там буде картопля чи шо. Сівозміну робили» (Судче: Г. К.), «Стояла, поки горуть, та й пригоруть. На полі остаються недожатії. Хтось... мати посла зріже теєво та собі насіє жито — як сіє жето, бо ж сіяли там — зерно кидає тудя з теї бороди. А некотрі так і стоїть, поки пташки об'їдець. То приворюють. Та так воно...» (Ветли: Г. Р.), «[Бороду потім] витереблювали, і посла сипали в сіменне... на насіння. Ну, як уже ж поле треба було чистити, да й тоді витереблювали» (Гірки: Р. З.).

На обжинки колись перев'язували перевеслами господарів, однак сьогодні про цей звичай залишились лише скупі згадки:

«Перев'язували [перевеслом], хазяїна перев'язували, хазяїку. Вже як дожинали. То то всьо забобони» (Гірки: Р. З.). Зокрема, вінка робили й у колгоспі: «То вінок з колосків ми робили, як у калхоза... Жели жито, да зробимо з колосків такого вінка, да принесемо в кантору, да поднимали голову на гура...» (Гірки: Р. З.), «В кінці жнив вінка робили, і зв'язували не там чи лентою, чи шнурочком яким-то, робили — то вінок звався. Бо то конець, то вприконці. Помню, йшли ми в калхоза, старіші люди робили — а ми йшли то співали — «Весело-весело, ми виночка несемо, ой ше буде веселій, як положим на столі...» Несли виночка» (Велика Глуша: М. Х.).

Назву «венок» могли стосувати й до аналога «бороди»:

«Ну, то там пара колосків, і зав'єжт ленточкою. То венок. З зерном. Як жнут, як уже канчають, то вставляють последни тії... [Стояв] Доки станут орати. А дальше приворували» (Погулянка: Й. К.).

Поляки, які жили у районі, наприкінці жнив обливали один одного водою:

«А поляки — знаєте шо робили ше: поляки кончать жито жити і облівають водою. Берут з колодязя воду і несуть одне 'дного 'блывають, по'блывають до нитки. То в їх такий закон був. Там поляки були в нас, то помню, шо на 'бжинки тії... багато людей приходить. То беруть тягнут з колодязя воду і 'блывають до нитки, муши роздіватися» (Невір: А. К.).

В час жнива, за відомостями зі с. Щитинь, не лягали відпочивати на межі. Також під голову не можна було класти житнього снопа, бо то «Боже зерно»:

«Ну, кажуть, на межі не мона лягати спати. Ну, то межовая... може бути і там який-то враг, і тут який-то враг... Ну, пуд копу лягали обічно. На снопа... Пуд голову ложили снопа, — і то — не на жито. Ну нельзя. То, каже, то Боже. Ну, Боже зерно. В'обше снопів не мона, кажуть. То зара, то... Зара наший народ — не дивляця. І ногами ходять, і...» (Щитинь: М. В.).

У давніші часи жінка не мала права при пересуванні зерна ходити по ньому ногами:

«Колись — щоб так жито... сушили жито, і щоб жінка ввійшла у жито — Боже, упасі, було такого. Тепер розстелюють — то і пашла ногами мішее, і всьо. Ето було — Боже, сохрани. Жінка недостойна. То було святе, жито то святе. Жінка не має права. Ну, жала. Так то шо жати... а шо десь там ногами ходити, то...» (Угриничі: Ю. С.).

Жнивні пісні, «жнива», на сьогодні вже ледь пригадують:

«Згори сонечко, згори, нам додомойку пори.
Згори сонце котиться, нам додому хочиця.
Де наша господиня, шо нам їсти варила?
Схавалася за двері, щоб ни дати вичері.
Наш хазяїн шудратий, на горілку богатий.
Як шудрамі затрасе, нам горілки принесе.
Нам горілка й немила, нас нивойка втомила.
Ни так нива, як гони, шо широкі загоны»

(Погулянка: М. Р.).

«Дайте мені Тараса,
Шоб робив перевесла.
Пришліте хлопчики,
Шоб зносили снопчики.

Сонечко за грушами,
Пускайте нас з душами.
Сонечко згори, згори,
Нам дудомойку поре.

Ой ми жели, не лежели,
Йусе жито й пожели.
Чужие — лениви —
Стоїть жито й на ниви»

(Угриничі: Г. Л., Ю. С.).

«Жнися, загончик, жнися,
На мене не дивися,
Бо я женчик малейкий,
В мене серпок тупейкий.
Я женчик недолугий,
До мене треба другий» (Залаззя: Є. С.).

«Наш хазяїн шудратий, на горілку бугатий,
Єк шудрамі затрасе, нам горілки принесе.
Нам горілка немила, нас нивойка втомила.
Не так нива, єк луи, шо широкі загоны...
Широкий загін маю — не дожнуся до краю,
Єк ду краю дожнуся — за бочки йозьмуся,
За бочки за рибро — пожели всеїке добро,
Пожели, пов'язали, в копейки поскладали»
(Велика Глуша: М. Х.).

«Живо, женчіки, живо, буде вечора диво,
Буде вечора диво — мед, горілойка, вино.
Будут музики грати, ми будемо гуляти»
(Велика Глуша: М. Х.).

Після Іллі (2 серпня) традиційно не купались:

«В нас колись казали, можна купатись тільки до 'Ле, а після 'Ле не купаются. А тепер вже...» (Березичі:

М. К.), «До 'Ллі, здається, можна купатися. До 'Ллі всі купаються, а после 'Ллі не купаються» (Ветли: Г. Р.), «В нас кажуть тіко, шо на 'Лле не мона купатися, бо очи залле, втопісса» (Деревок: С. Я.), «[Купалися] До 'Лля. Ото другого числа. Вже кажуть: «Не можна купатися до 'Лле, бо очи залле». Але ж як тепло, то купаються. А починають, аби тіки... А у нас річка, то... Купаються в маю, аби тіки було' тепло'» (Ветли: О. А.). Водночас, за твердженням деяких респондентів, «колись не купались, бо не знали даже того купання» (Залаззя: Є. С.).

«Каже, вже як Ілле, то не лежи ж, як свинє, а вставай вдосвіта, уже вставай поранче робити. То таке говорили» (Погулянка: Й. К.), «На Ілле не лежи, як свиня». І не йди в воду купатися. Заборонено. Вже треба ранче вставити і йти щось робити. Не спати, пока сонце зайде, раніше, щоб йти картоплю копати» (Погулянка: М. Р.), «Прийшла 'Лле — йди рий, як свинє» — в нас кажут. Картоплю рити...» (Залаззя: Є. С.).

Широко розповсюджені уявлення про такі «воровки» свята, як «Жижко» («Жижок») і «Жижчиха» (6 і 7 серпня). На ці свята не працювали у полі, остерігаючись блискавки:

«Жижко і Жижчиха. То, казали все, грім палить» (Ляхвиця: Н. К.), «Жижок — та то нияке свято. Ниде його нимає. Ну гето з-за того, шо... було колись, така притча, шо запалить: чи там стожка, чи ко'пу. То ни мона... Два дні... (Но батюшка каже, шо то ни свето). То ни стараємося, бо па'лить грім. Жижок і Жижчиха. По-моему, шостого і сьомого... Шостого Жижок, а сьомого Жижчиха. Ну. І вона ше претівніша, як він. То так совпадало, шо у людей запалювало стожка чи шо. Ото так ето придержуємося. Я знаю, шо я раз іду, а вони молотять. Думаю, шо ж ето вони молотять, шо ж не мона. І думаєте шо? (Бо грім гето па'лить). Не грім — якийсь п'яниця прийшов, там, видно, спав, — і згоріло ж. Згоріло те їхне намолот'яне, солома та» (Лобна: Т. Ч.), «Каже, шо може запалити на Жижки'. А Жижки — десь вони до'лжни скоро бути. Колись казали диди наші, шо такий був чоловік, шо каже — ай, шо там... Пов'язав снопи, да склав у ко'пу, да, знаєш... на Жижка'. Н'а тіко він одийшов, а грім як дав, то згоріло всьо. А так і поно'сять тее. Жижок і Жижчиха. То два дні таких, шо вони... шо з соломою не» (Залізниця: Н. Л.), «Ну, на такево свето, на Жижка, не жєли, не жєли. Був Жижок, і Жижчиха була. То в такий день нічо' ми не робимо. Ото я й сама, і моя мати, — горох ми тєребимо у такі присвятки, шось такево робимо...» (Люб'язь: Г. Б.), «Жижко — то громовії свята' — не роблять. Шостого, мусить... Ну, ше й Жижчиха буде. Зразу після Жижка. Жижок і Жижчиха» (Сваловичі: Т. Ш.), «Палікопа — такого в нас не... О, Жижок, Жижчиха, — сьомого і восьмого числа. В нас вже сьоме число — і люди шось

таке великого робити не будуть. Тільки таке дрібне. Ну, каже — варовке' свято. Не можна робити, бо може' грім запалити» (Хоцунь: Л. Б.), «А, то на Жижко. В нас, баите, так було. Но нашій батюшка каже, шо то не свято наше, то польське. Але яка різниця. То в нас таке було, ми на чужому болоти гребли сіно, і на Жижчиху... згребли стожка поставили, а на другий день, ми ж там ночували, на другий день вийшла хмара... І на Жижчиху... згребли сіно, а на другий день... Жижко, а на другий день гримнуло і спалило того стожка, шо ми вчора поставили. Жижко — шостого серпня, а Жижчиха — сьомого. [За Палікопа не казали]» (Деревок: С. Я.).

У сс. Бірки, Угриничі Жижка і Жижчихи не визнають, натомість остерігаються працювати у полі на Іллі:

«У нашому селі Джижко й Джижчиха — не святкуют. Там, у райони нашому, святкуют, ми не знаємо, коли той... А в нас святкуют Ілюю. Я розкажу — я пасла' вєчки, і дід старий пас. І дід старий каже. Каже на мене'... міні було десіть літ (тому' дідови), і, говорит, усі люде пушили... а колись хати ж такі були, солом'яні... І, каже, усі люде пушили жита жєти, і вийшла хмара, і запалила село, і гет усі хати погоріли, і вода... деревлени були колодязи', і вода до коло'дязив... колодязи' повіга'рували. І, каже, пришли — всьо пога'рене, но 'дна хата вста'лась. І є, каже, з матірою діжечку хліба возив по черзі на тоє... Но то вже скільки років буде. Дід прожив восімдсят три роки, а тому' дідови вже було вже восімдсят, як умер. Умер в восімдсят три роки, і було тому' дідові десіть літ, і він помніт і мені розказував, шо Ілля... так ми тепер, як Ілля, то ми завше святкуємо, бо він село спалив» (Бірки: А. Т.), «Колись в нас, то ше Ганна, тітка моя розказувала. Шо на 'Ллю... така Морозиха є, вона була, наведено, з Сєдлиць, ну і вона жєла жито, і вийшла хмара, і вона поставила стульчіка, і так вже блискає, а вона хотіла там сісти под його. Потім пірідумала, — то ж хати близько. Побігла в хату, а грім дав да й спалив стропце. Якщо б вона не побігла в хату, то б її забив» (Угриничі: Є. Л.), «То на Ілью не можна жати, бо спалить. Бо таке й було. Розкидало... вітьор розкидав стропці, пошов дядько ладити на 'Ллю, і тут перед їм бахнуло і спалило. Та воровке таке, так якби вредне, так якби вредно шось, шось погане зробіть. Так як на 'Ллю, то свето варовке... шось-небудь робити, бо... Ну, як то пояснити... Таке як зле шось може зробитись... Бо 'Лле може й залити... Бо може дощ піти, залити, ото називається вже пакосне шось зробляне. Чи грім вдарив, десь шось іспалило чи ше шось зробилось. Чи хлева... Ну, ото називається пакосне шось там, воровке» (Угриничі: Ю. С.).

У с. Дольськ згадували про день під назвою Жижок, водночас не працювали і на Іллі:

«Ну, казали, що громовержець, от, треба його празнувати, почитати, бо грім може попалити» (Дольськ: П. К.).

У с. Ветли згадали лише про день Жижка. Нерідко, крім Жижка і Жижчихи, згадували й про день **Паликопи** (9 серпня):

«Говорили, що таке Паликопа єстя. Десь то казали, коли. Я не знаю, якого то числа. Говорили, що Бог палить, як гримить да палить тії купи. Є у нас і Жижок, і Жижчиха. Вони шостого і сьомого. Кажуть, що що Жижок зробить, то Жижчиха спалить. Не мона робити. Колись одна сусідка поїхала на Жижчиху, — і каже — рімно, і все, і впала на коссе і руку поломала. То воно ж єстя щось, але типер ни признають» (Березичі: М. К.), «Жижок, звався. Ето Пантіліймо'н Паліко'п... Але ето один, Пантіліймо'н Паліко'п, а ето — Жижок, звався такий. Спціально Жижок звався, що каже, на його' як... Як робиш на його', то обізательньо грім за'рве у ту ко'пу. Ну, вроді — жи'жа, так як огонь. Жижа. Так як казали — не чіпай, бо жи'жа. Так дітям казали. Жижок. Жижок раньше за Пантіліймона. Після Іллі має бути і Жижок скоро. Шостого, сьомого. Сьомого числа» (Судче: Г. К.), «То то в нас — Жижки — називали. Шо то і складати не мона, і... То то в нас таке, то поно'сять. Ето шосте й сьоме, Жижко й Жижчиха. Серпня. А Пантіліймон, дев'ятого серпня, то то, кажуть, найбільший Жижко. Ну, що палить, то ето так звуть Жижко. То просто присвятки такі, Жижко і Жижчиха. То гето зроду. Бо колись... Не знаю, в кого там жито, в мого чоловіка діда, чи шо, да шось був склав геті дні, да спалило, да так уже стали святкувати» (Залізниця: А. Ш.), «І Жижко, і Жижчиха були. І копи... Полікопа, чи як... — тоже палило...» (Бихів: Є. Р.).

У сс. Невір, Велика Глуша, Погулянка, Залаззя, Щитинь Жижка й Жижчихи не святкували, остерігались лише Паликопа:

«На Паліко'па не мона було йти жити, і опше на які свята — то не робили ми. Ну то то таке... Пантелеймон. То святий Пантелеймон» (Велика Глуша: М. Х.), «Бувало, шо й грім палив на полі. Паліко'п — є таке свято. Кажут, гримить, палить копи. Паліко'п — свято. То воно заре десь повинно бути, в цьому місяці. Зараз жнива ж, Палікоп треба шоб був» (Невір: А. К.), «Ну, на Паліко'па не жнут... Ну, Паліко'п, казали, то не наше свято, то жидівське свято... На Паліко'па палило хати, там в Великій Глуші був хутір, то там попалило, побило люди на Палікопа, і так, якщо шось станеця, вже люди...» (Погулянка: М. Р.), «А, Паліко'п, то то — присвяток. І то дощ іде, і грім па'лит. Ну, колись шо — жели і у копи скла'дали по полю. Ну і вот буває... даже й за калхозу, то було таке, шо ми собирали того'...

Було мокро, трактор саньми' по полю їздив, бо ніяка техніка не могла пройти. І ми ложили ски'рду, і — дощ такий пошов, ну, й похавалися под ко'пи. І отаково сидів сусід под тею копою — шось та' як його торкну'ло, йому там не понравилося, — тіко одбіг звідси туди — палъ грім! — і запалив серед поля тую копицю» (Погулянка: Й. К.), «О, на Палікопа не мона було робити. На 'Ле тоже не роблять, 'Ля громом завідує. А Палікоп тоже... В нас оден чоловік косу клепає, та й хлів згорів. В нас Жижки... в нас того не святкують. От у Любашови святкують. Жижки і Жижчиха, в їх два дні. Як Жижки — і сіна не поворушат, нічо' не роблять, так уже святкують» (Залаззя: Є. С.), «Ну, Паліко'п, каже, шо там... запалювали те... може хату запалити... обічно — копи» (Щитинь: М. В.).

На **Маковея** (14 серпня) освячували зілля і мак, а на **Спаса** (19 серпня) — мед, фрукти і збіжжя (хоча подекуди трапляється збіг в освяченні того чи іншого):

«Мак святили на Маковея» (Мукошин: О. К.), «На Маковея святять маковки', зілля, м'яту', білник', шо є. Колоски святять на Спаса, і яблука, й грушки на Спаса. Колоски в мене' там оно доси ви'сять у хати» (Бірки: А. Т.), «Маковій — то в нас мак святять. А на Спаса — то яблука, груши. ну, і жито» (Залізниця: А. Ш.), «На Маковея мало ходять, то все на Спаса святять. Маковки, свічки, — отакее. І колосочки, правда, шо з'езують. А на Спаса то яблука, моркву святять і колосочки, пшеницю чи жито» (Березичі: М. К.), «На Маковея зілля різне зілля святять, і те вже зіллячко біріжуть, навіть як шось таке — і в хлівах його посипають кругом. Святять колосочки... На Маковея квіти, а на вже на Спаса — то тоді вже яблука, мак. Колосочки, ну, колосочки — є, й на Спаса святять. У мене там стоїть в хати... в стакан — і так і стоїть. Прийду з церкви на Водохреще да возьму да посвяту по хати, скрізь, святою водичкою. [Потім палили]» (Угриничі: Ю. С.), «На Спаса — ето називали Яблучний Спас і, в основному, яблука святили, святили колоски... Держали за іконами, а потом розтерблювали і куром» (Дольськ: П. К.), «Вже од Маково'го починаєця піст, до Сплення, до двадцять восьмого числа. І ето святять на Маково'го ж мед, мак, отакее» (Лобна: Т. Ч.), «На Спаса яблика святили, а на Маковея маковки. Будьто, кажуть, шо [той мак] помочний, як шось... як заболієш чи шо там» (Ветли: Г. Р.), «[Колоски за ікони] закладають. На Маковія святять. Ну, знаєте, тово... і цвети, і... а потом закладають... святять. Скільки там полежить, а тамечки курам потереблять і спалить, бо викидати того стебла не можна» (Ветли: О. А.), «В іншій церкві мак на Спаса святять. А у нас зара церкву свою построїли, то на Маковея святять. А як не було церкви, в Глушу ходили, то святили

на Спаса. Жнуть, і ото кінчають жито жети, то роблять віночок, цїєтки туди, зав'язують шнурочком чи лентою, і тоє, було, колосся святять» (Невір: А. К.), «На Маковея свяטיця зілля, мак. Всяке різне зілля. Хто шо собирає. А на Спаса — то виноград, яблука. Зілля ве-шаєм у хати, і так воно і висе в нас у хати» (Щитинь: О. В.), «Макувки на Маковея, зілля, василь'к... [Зілля також] І на Спаса святими. І мед на Маковея святять. Бо то Медовий Спас. (Була різниця між зіллям з Маковея і Спаса? — В. Г.) Не, шо то — святе, шо то — святе. (Брали і з городу, і з поля, і з лісу? — В. Г.) Все під-ряд. Тоді, як святит те, то святит і колосся разом, на Маковея або на Спаса» (Залаззя: Є. С.), «Дівітнадцятого серпня Спаса. То Спаса єстя три. Дівітнадцятого святять яблука, фрукти, мак, колоски, моркву...» (Деревок: П. Я.), «На Маковея колися маковки святими. А хто моркву святить, хто колоски... На Спаса не — тіко яблука, грушки, виноград, — хто шо має. Колоски тіко на Маковея. Заткнемо за вобрази, довго він там... з вербичкою разом. А як пічемо паску, то тоди кидаємо в піч, і згорить, верба і колоски тії» (Деревок: С. Я.), «На Спаса і на Маковея — мед, зілля святять, зерно... наприклад, овес, жито, колосочки, потім шовкова трава, а ще квіти різні, полин. І на Спаса так само, і ше й яблука, груші, виноград святять» (Погоулянка: М. Р.).

Освячений мак використовували як оберег від «нечистого»:

«Кажуть, як шось погано, то мона хату маком обси-пати. Шоб вже зле так як би не спокушало ніщо» (За-лізниця: А. Ш.).

Зокрема освячений мак допомагав від ототожню-ваного з чортом домовика, використовували його у випадку «відвідин» покійних тощо:

«Домовик — знаєм, чули. Чорт. Кажали, шо треба хату вісвятювати. Маком святим вісвятювали хату. 'Бсипали. Ну, знаєте, як колися... кажуть люди... я не помню, але кажуть люди — шось лякало, шось бачили в хати, таке шось виходило...» (Деревок: С. Я.), «Мак кругом хати тако свячений, 'бсипають хату, як-от, ка-жуть, шо то ходить, хтось ходить, то тим 'бсипа-ють хату. Бо, кажуть, не дай Боже, як причепиться, так буде ходити і ходити» (Ветли: Г. Р.), «Було таке. То ше мій батько розказував. Шо був, каже, такий чо-ловік, умерлий, значить. І він, каже, голову носив под рукою, ходив — голову под руку, і носив, і люди бачили його. Ну, которії, канешно, бачили, которії з'язані з їм. (Може, вниз головою він ходив, чи шо). От, до любо-го він зайде до хати... Ну, обічно їм ставіли свічки, ето коли він приходив. Він тобі може бочку згори скинути, ше шо з гори поскидати. Ето вже називаєця так як вже в віді домовика. Брали дикий мак, відючок, і обсію-вали до сходу сонця кругом хати, теї, куда приходив. І

всьо. Він кидає і не ходит. Він покуда той мак позбірає, вже півень заспіває, сонце зійде — вже він тоді не пра-цює (сміється. — В. Г.)» (Щитинь: М. В.), «Тепер таких знахурі'в немає... Ну, в мене' баба вмерла'. На бабу ка-зали, шо вона знала. Були шаги по хаті до сорока днів. А свікруха моя сказала — взяти свячений мак, і рожде-ственську воду, і посипати. Я так зробила, і пірістало» (Бихів: М. К.), «Маком обсипають, як хто вмер, шо бо-єця, шоб не ходив. І могилу 'бсипають, і хату 'бсипа-ють» (Сваловичі: Т. Ш.).

Оберегове значення мав також полин:

«Кажут, свячений полин відганяє від хати недобро-го, нечисту силу» (Погоулянка: М. Р.).

Освячене збіжжя використовували на засівки:

«Тоді, кажуть, як сієш, то коб посіяти, шоб було в поли свячене. На озиме. Із Спаса» (Березичі: М. К.), «От як засіваєш, да свячо'не (то, шо свят'тиш, допус-тім, чи на Спаса, чи на Маковея, там... набі'ш на Спаса жито свят'ять), — то тре' те зерно... напірод засіва-ти тим свяченим» (Залізниця: А. Ш.), «Я так чула — тее житечко... бо як нема колосся вже, да біруть люде навіть зерном свят'ять, шо є. То треба його всипати до насіння того, як будеш сіяти. То треба те зерно свячене всипати туди, до насіння» (Угриничі: Ю. С.).

Освячене колосся використовували як кропило для покійника:

«Колись брали колосочки, а сьогодні в батюшки є спе-ціальні. Як є покойнік, то біруть свячену воду в баноч-ци ставляють, і колосочки в баночку ставляють. І він тоді кропить і кидає в яму» (Березичі: М. К.), «Вмер, то посвятять труну. Яму батюшка кропит, а як у хати — то труну. [Зазвичай після року] В піч положив та спав-лив. [А як кропили покійника, клали] в труну» (Залаззя: Є. С.). Могли використовувати й звичайне колосся: «[По-койнік] Кроплять, но не тим. До'лжни бути в кожній хати колосочки, бо, знаєте, ніхто не застрахований од любого гора...» (Ветли: О. А.).

Освячене на Маковея чи Спаса зілля могли клас-ти покійникові у труну:

«Покойнікові кладуть у труну те зілля, під голову, під подушку» (Щитинь: О. В.).

Могли додавати до нього й зілля з Трійці:

«[На Трійцю] Ну, і трохи й у церкву бірем і кленоч-ка, і липе'шинку, свят'тимо. Хай буде святе зіллячко. І квіточки рвали, як на Трійцю вже є які, те'рно святи-ли (Запах різкий, просто зелене і листки великі). А та, що свяче'нна липе'шинка, то бірем зілля, то, шо святи-мо зілля на Спаса, і біremo туди ту лепеху. Якщо в нас помірає людина, то кладуть свячене зілля. Не пір'я в по'душку кладуть, а свячене зілля кладут, трошки сіна.

Зілля буває різне: то ж і зерно святимо, колосочки, — шо як умре, то треба... посвятити. І туди в подушечку кладемо зілля різне і сіно таке м'якесеньке, як то на грудочку ше, — ну, голова щоб не лежала там... стругани такі, товстії тії, бадилля, а щоб було м'якеньке сіно» (Погулянка: М. Р.).

До Спаса ті, хто ховав своїх дітей, традиційно не їли яблук:

«Яблук до Спаса я й сама не їм. В мене син помер... то я вже й сама дев'ятнадцять рік не їм. Бо кажуть... Моя мати так казала (і моя мати хоронила діти), шо каже, вроді, вже тим діткам на тім світи там вже не буде. Значить, вже вони не попробують яблука» (Залізниця: А. Ш.), «До Спаса, в кого діти помірають, то ни мона їсти. Бо на Спаса Господь буде роздавати, то тій дитини ни дадуть, бо скажуть — твоя мати зішла» (Угриничі: Є. Л.), «До Спаса, в нас кажуть, шо не можна їсти. Я то їла, але в нас кажуть, не можна тому їсти, в кого діти помірають. Не мона тому їсти яблук до Спаса» (Березичі: М. К.), «[Грушок, яблук до Спаса] то то не їдеть, бо вже там, як в матера діти повмирили, то мати не їсть, бо коб на тім світи, як Бог буде ділити, то всім поділить, а тій вже дитини не дасть. То так говорили» (Ветли: Г. Р.).

Подекуди на Маковея і Спаса побутувала традиція їсти коржики з маком:

«На Маковея і на Спаса — то терли мак. Пікли й коржики... маком... щоб обізательно з маком було. Ну і мак терли в мисках і їли. Да ше як ягоди є сухії, да з їми» (Угриничі: Ю. С.), «На Маковея, я знаю, колись, шо хліб... мак терли да колись умачували. Я помню, шо моя мати в макітрі мак терла. Трошки сахару сипнуть, а ше як з молоком — то ше вкусніше було» (Бихів: Є. Р.).

«Сплі'нне», чи «Сплинне» (28 серпня). До цього дня не починали копати картоплі:

«Копати картоплю — до Спленні не копали колись. Бо то була приказка: «На Сплинне — да не спи, як свинє, да вставай спозаранку да бери в руки копанку»» (Угриничі: Є. Л.), «На Спленне — да не спи, як свинє, та ставай спозаранку — бери в руки копанку» (Ветли: Г. Р.), «Прийшла Спленне — да не лежи, як свинє, а ставай спозаранку — бери в руки копанку». Колись, я знаю, завжди після Спленне зачинали картоплі' копати» (Залізниця: А. Ш.), «Коли картоплю копали, то казали — «Спленне — не спи, 'би свинє, — вставай спозаранку, берися за копанку»» (Мукошин: О. К.), «До Спленне, казали, не спи як свинє. Бери копанку, йди позаранку картоплю копати» (Деревок: С. Я.).

Завершуючи вибирати картоплю, залишали на ниві декілька картоплин:

«Казали, треба два картопля великих-великих вставити і закопати на той ниві. Закопати на ниві два картопля великих. Як уже кончили копати. То я тоє могла запам'ятати» (Бірки: А. Т.), «А вже як картоплю копають, то вже як докопують картоплю, нада стати на колінах і закопати скіки там картоши'н, три, чи скіки, щоб був на друге літо врожай. Ну, ямочку прокопують, перехристують. Перехристують, і... Десь на краю тако вікопують, да й вже як то последні радочки копають» (Ветли: О. А.), «Як вже картошку кінчають копати, то три або п'ять картоплин закопують назад. Або три, або п'ять» (Бихів: Є. Р.), «Три картоплини кидали на поли. Шоби родив на другий рік. Там, де кончаєш, там і закопаєш» (Залаззя: Є. С.).

Дехто пригадував звичай по завершенні вибирання (як і засаджування) картоплі качати хазяйку:

«Ой, то то як і садять, качають, і як ете... А чо' ж качають — щоб дала хазяйка горілки. Як кого зловлять, а як не зловлять, то й увтече та хазяйка...» (Гірки: Р. З.).

На Головосіка (11 вересня) не зачіпали нічого, що нагадує голову:

«То кажуть, Головосік... Коли там... 11 вересня. Не можна було їсти грушок, не дозволяли грушок, бо тому Іванові одсікли голову, і плиснула кров на грушу, так казали. І знов, казали, шо нежитовки будуть, бо нариви будуть на тілі» (Угриничі: Ю. С.), «[Головосіка] то грушок не можна їсти, бо будуть нариви, а то тому правда...» (Ветли: Г. Р.), «То є таке свето — Іванові Хрестітелю голову одсі'кли. І на той день не можна ни грушки їсти, ни капуста не мона, ни вареников не мона, ни пирогів не мона, нічо' круглого варити і їсти. А в нас одна така хитра була, о, я сама бачила. Каже — ззім цю грушку, побачу, шо буде. То на лобу' вилізла та й носила таку, як вона з'їла. Було таке» (Бірки: А. Т.), «Не мона на Головосека нічо' робити, то ж свято Головосек, і грушок їсти не можна було на Головосека. Щоб не було... чираки... щоб не ставали чираки» (Залаззя: Є. С.), «Головосік тоже таке вреднеє свято, кажуть. Грушки їсти не можна» (Сваловичі: Т. Ш.), «На Головосіки, то кажуть, не мона ні яблука, ні хліба надрізати, бо... нічого круглого. Бо то такий великий, знаєте... святий» (Деревок: С. Я.).

Свято Чуда (19 вересня) здебільшого респондентам незнайоме. Зокрема, стверджували, що ніколи не чули про це свято, у сс. Велика Глуша, Погулянка, Залаззя. У с. Судче зазначили, що це свято шанують на сусідній Зарічненщині, а в них — ні:

«Шось у Задовжжи про якась Чудо говорять... Сваткують. А в нас — не» (Судче: Г. К.).

Свята **Пречистої** (21 вересня) й **Івана Богослова** (9 жовтня), іноді **Чеснохреста** (27 вересня) пов'язують з термінами сівби:

«Кажуть — до Пречистеї сієш — пувжменьки біреш, а після Пречистеї як сієш — повну жменю треба брати, бо вже не зийде все» (Угриничі: Ю. С.), «Хто до Пречистої сіяли то каже — як до Пречистої посієш, то щупткою сій, а вже просля Пречистої треба жменя більша зерна. Як просля Пречистої, то вже треба гушій сіяти» (Залаззя: Є. С.), «До Пречистої паша чиста» (Березичі: М. К.), «Якщо ти не посієш до Івана Богослова, то не варт доброго слова» (Бірки: А. Т.), «Як не посіяв до Богослова, то не вартій хазяїн доброго слова» (Угриничі: Ю. С.), «Все кажуть, до Часного щоб посіяв, о» (Березичі: М. К.), «Кажуть, треба сіяти до Пречистеї зерно. Бо як сіють до Пречистеї, то треба на повжмені менше брати, рідше сіяти, а як після Пречистеї, то треба гушій сіяти, бо пташки вибирають» (Гірки: Р. З.), «Жито починали перед Пречистею, завжди старалися до Пречистеї, бо каже, як до Пречистеї сієш, то береш неповну жменю, а ек вже після Пречистеї сієш, то треба вже повну жменю брати. То старалися завжди до Пречистеї посіяти» (Люб'язь: Г. Б.), «До Пречистої сів в повжмені, а після Пречистої — в дві жмени, бо то вже пузній, то то буде на'чей, гірше» (Деревок: С. Я.), «На Пречисту — щоб було на полі чисто» (Щитинь: М. В.).

Як здебільшого вірять, на **Часного Хреста** (на «Часний», «Чосний») гаддя ховається на зимівлю (у сс. Погулянка й Щитинь співвідносили це з Покровою; а в с. Ветли — з Покрівним Іваном):

«То осенню, Часний, гадюкі збираюцца. Було таке при меї пам'яті, на хутари ми були, я замуж пошла, да гнала горілку да йшла. То як ступила — то то страхітте було, тільки зобра'но їх було» (Лобна: Т. Ч.), «Ну то казали... в ліс не йшли, Чосний, бо вроді вже вужі' злязця. То не йшли на Чосного в ліс. Ну, казали, шо люди були, да стіки вже їх у кучу налазиця...» (Залізниця: А. Ш.), «Чосний — то то свято тоже великеє. Каже, ето вужі', гаддя' все збираєцца. То — то правда. То люди смолу збирали в лісі — то пройти місцями не можна. То то вже правда дійствительно. І в лісі не вельми йдуть тоді, на Чосного» (Залізниця: Н. Л.), «А, є, Часний в нас, Ваздвиге'ніє кажуть на його'. То кажуть, що не можна... шо збираюцца цієво, гаддя. Колись одна жінка була, то давно було, ше колгосп був, да бігла до хати шось поратися. А я шось жєла чи шо. Да й каже — ой, Маню, я на таке натрапила: як миска, таких скрутяних. На Воздвіженіє. Отако дехто не боїцца йде, а я б зроду не пошла» (Березичі: М. К.), «Вони збираються перед Чосним, тоді вже пуйди тудаво на Чосного чи перед Чосним, там тільки вже їх є в хвоїні, шо страшне» (Лахвиця: Н. Г.), «На Чосний в печеру вони хаваються»

(Бихів: Є. Р.), «Чосний то тоже таке, пісний день такий, Чосний. Збираюцца гадюки на зиму...» (Сваловичі: Т. Ш.).

Якщо яка гадюка на Часного Хреста не захова-лась, вона стає дуже небезпечною для людини:

«До лісу — Чосний, на Чосно'го. Ето Часного Живо-творяццо Хреста, є таке. О. То казали — не йди, бо тоді всі вужі', всі гаддя' оте злязця, вже вони йдуть на оте... на відпочинок, хаваюцца на зимо'ву сплячку, і якщо який не захався, то він стараєцца вкусити людину. То гадюки тіки... Вужі не, в нас були такіє мужики, шо бере за пазуху іго» (Судче: Г. К.).

Трапляються свідчення, що на зимівлю усіх збирають головна гадюка чи головний вуж («вужак») з «рогами»-«короною» чи з «вусами»:

«Ну, говорили, шо, каже, єстя такий вуж, шо з вусами. Він сами глава серед вужами. То таке старі люди говорили» (Бихів: Є. Р.), «Все кажуть, шо то гадюка якась з жовтою головою чи шо. Я не знаю, я такого і не бачила» (Березичі: М. К.).

Покрова (14 жовтня):

«В нас казали, як колись, на Покрову, шо снігом закидає. Ілі листям. На Покрову покриває землю сніг ілі листя» (Щитинь: М. В.), «Збираюцца гості, то кажуть — «на Покрову да заріж корову», бо так не накормиш го'стей. То жартують так» (Деревок: С. Я.), «Покривонька, покрій мою голівоньку» (Угриничі: Ю. С.).

У сс. Погулянка, Щитинь пов'язували збір гаддя на зимівлю не з Чосним, а з Покровою:

«У нас кажут — на Покрову збираюцца вуже, вже вони вилазят на пенечки... То на Покрову вже кажут, що вже вони ховаюцца» (Погулянка: М. Р.), «А вужі, гадюки — на Покрову. После Покрови ти їх не побачиш. Вони збираюцца всі, но не кождому їх даєцца бачити» (Щитинь: М. В.).

У с. Ветли стверджували, що гаддя збирається на зиму на Покрівного Івана (9 жовтня):

«То то на Покрову... Перад Покровею. На Покрову. Збирається. Колись я пошла за теюво... в ліс по гриби. То били-били тую пустиню, поки мусили з ліса втекти. Було таке. (Пустинню? — В. Г.) Ну, то то вужі, то гадюки, то... На Покрову, здається. Парад Покровею. На Івана Покрівного ми ходили. За Чосного — то не, не казали» (Ветли: Г. Р.).

Зі святом Івана співвіднесли це і в с. Велика Глуша:

«То до Йвана, Іван зветься. Але я забула, якого він числа: чи двадцять дев'ятого, чи якого... Ото на Йвана, кажут, що збираюцца гадде, то я знаю... бо я пасла ко-

рови — то я бачила. То я бачила, ну, то так — в вересні чи в жовтні. Ньї, ну я вам не скажу, якого то свїйта, якого то свїйта — но я бачила тїї во черення, ву-жів таких багато, то ми так і втикали, ще й ву-ж біг за нами так... Ми йшли, а він так голову пуднів і біг. Ото нім прийшла до матері, кажу, шо така й така... Каже — хай би далеко не гнали, бо то сього дньє вони збираюця в кучу, вони вже будут йти на зиму» (Велика Глуша: М. Х.).

Тернівки (27 жовтня):

«На тїї Тернівки колись лист збирали, ходили в ліс. Взьмеш голку, нитку і низали той лист в такі винки, і ото хліб як пекли, клали на лопату той лист... Двадцять сьомого листопада, перед П'ятьонками, десятого числа П'ятьонки. А Казанська живе четвертого числа. В нас колись тої Казанської не святкували, то святкували в Росії» (Гірки: Р. З.).

Очевидно, визначення Тернівки як однієї з крайніх дат випасу худоби, коли пастухові вже набридала робота, спричинило наступні відомості:

«Тернівка є... Я не знаю, забула, треба коліндара. Якось казали — «Терни тебе, Боже, з твею худібкою»... Якось так казали старіші люди. Я вже не... «Терни тебе, Боже, коб з твею худібкою». Ну, шоб здохла корова, так кляли. Та то так люди казали... Хто на кого сердитий, то кляли так» (Деревок: С. Я.).

Дмитра (8 листопада):

«До Дмитра, кажуть, дівка хитра, а посля Дмитра — да й сраку витри» (Березичі: М. К.), «До Дмитра' і дівка хитра', а посля Михайла хоть за попихайла» (Судче: Г. К.), «До Дмитра — дівка хитра, а по Дмитру — (Сміється. — В. Г.)» (Угриничі: Ю. С.), «Дівка до Дмитра — хитра, а посля Дмитра — то вже дівка... замуж не піде». (А после Дмитра — то шо витерти? — В. Г.) Тоє, шо в кожного є (Сміється. — В. Г.)» (Ветли: Г. Р.), «До Дмитра дівка хитра, а по Дмитри сраку витри» (Сваловичі: Т. Ш.), «До Дмитра дівка хитра, а по Дмитру — задницю витри». До Дмитра, — бо вже Пилиповка — піст починається, а в нас піст — то вже весілів немає, ничо' немає» (Велика Глуша: М. Х.), «До Дмитра дівка хитра, а пу Дмитри пудлогу дівкою витри... Ну, трохи не так кажуть...» (Деревок: С. Я.).

Михайла (21 листопада):

«Михайло — о-ой, — робити нехай-но, а їсти подай-но» (Угриничі: Ю. С.), «Михайло — робити нехай-но, а їсти подай-но» (Погулянка: М. Р.). ««Михайло, — кажуть, — усім свята'м попихайло». Бо то ж всьо до Михайла свята, свята всякі є, а вже посля Михайла вже Пилиповка наступає скоро» (Сваловичі: Т. Ш.), «Михайло снігу намагає. Михайло на білім коні приїде» (Залаззя: Є. С.).

Упродовж року відзначали кілька **поминальниць**. На поминальницю перед Зеленими святами вечерю робили не повсюдно, іноді поминаючи лише у церкві. Восени найважливішими були Дмитрівська та Михайлівська «батьківські» поминальниці, або ж «Діди». У п'ятницю ввечері робили поминальну вечерю, обов'язковою стравою на якій, залежно від села, були борщ з грибами, пироги. Натомість на ранок суботи побутувала традиція пекти млинці (у с. Залізниця виявлено й відповідну назву для ранку суботи — «Баби»). Вірили, що душі померлих на ніч приходять на трапезу:

— «Ото вже як поминальня тая субота, то вже ідеши вичеру строїши, і не прибіраєши стола, шоби ло'жки лежели і їжа — то при'йдуть уже їсти. Вже та' як би в кого є покойніки, да вже вроді до своїх, така традиція була, шо йдуть. Клали та' як би ложки. Як при'йдуть їсти. Але ж ніхто їх не бачив... То то Діди. А Баби — вже рано. Так гето вже... Ну, і то вже ж тїї росалочки, то тоді на ту поминальну вже 'дслужать... То воно таке, то і батюшка наший каже, шо то вже най... така — найсильніша та служба. (То русалки так само до дідів ідуть? — В. Г.) Ну то ж так, так. Воно ж іде тоді — субота поминальня, да воно все разом іде там, так. То вже так — шо от, допустім, батьки померли, то вже строїши вичеру, шоб уже було. Ну а в кого нема, може... (А якби давляник який? — В. Г.) Ну, то той ни тогово'... То ж і в церкві ни служиця за його'. Він уже в пеклі, як кажуть. Вже рано, кажуть, млинці пікли, то вже Баби'. То ве'чора Діди, а вдень чи рано Баби, то вже млинці пікли. А ве'чора — то вже шось таке з юшкою варили. Заходить з п'ятниці на суботу — Діди, а тоді вже рано — кажуть, Баби. То вже поно'сили таке. І то вже снідаєм — кажуть, млинці пічеш, отаке. То воно ж і кожна поминальница ото є. Вона — пірід Паскою, є у піст Великий, то там аж три поминальних служиця... Ну саме сильніше — гето пірід Трійцею» (Залізниця: А. Ш.).

— «Єстя Діди восінню. Кажуть, Дмитрівська поминальня субота, а в нас посля знов кажуть — ба'тківська поминальня, пірід Михайлом живе. В нас дві таких єстя. Дмитрівської колись наче не празникували, не робили наші діди, не знали Дмитрівської колись-колись, а Михайлівська була зроду. [Вечерю] роблять, я не знаю, чи на всі. Трошки там зробиш — і на Дмитрівську, і на тую Батьківську, на Михайлівську. Мусів бути обізательно борщ з грибами, салати якісь, яблука понакладати, такево. Хто хоче — картоплю варить, кутю робили. Я [куті] не варила, але можна було, то ж не гріх, бо вона ж поная. Як є врем'я, то і пірожки пічемо» (Березичі: М. К.), «[Діди] Восьмого листопада, ну, і пірід Трійцею. Звичайно, по'сна їжа. Ну, я знаю... Пічуть піроги.

Треба, щоб мусово були пироги. І також і компот який» (Судче: Г. К.).

— «На поминальну вже, кажуть, що вони прийдуть їсти ще. Кажуть — сницця. Я сама знаю — я приготую щороку, такого не було, щоб я не приготувала. Але снилися мені тії, що повмірало: в мене тітка на другому селі... Та кажу, в нас чесом тут бабка, от, кажу, єсть шось на тому світі, то ж, кажу, приснилися мені — до мене' всі приходили. Бо я щороку признаю. Я ї повписувала їх у книжку, щоб поминали, і так — на юбід кличу чи на вечеру. Чи на убід, чи ране'їко. Ране'їко, знов, пічемо млинце, тоже становімо ще после тої поминальней, в суботу. Деди' — кажуть на їх, Деди. А як млинці, то тоже кажуть, що Деди. Що приходили, що готовіла рано, щоб деди їли. Баби — не казали. Деди — да ї усьо. Звечера і зрана. В п'ятницю звечера, а вже в суботу — вже ранок справляємо та' як би» (Березичі: М. К.), «За померлих казали, коб вже наїлися вони там, а ми о'нде. Вже тії ложки, що ми їли, — так і вставляли на столі. Все воно стояло [в ніч на Різдво]. І на поминальне не прібіраємо, і тоді не прібіраємо» (Березичі: М. К.).

— «То таке — знаєте, коли то, то мабуть, як на поминальницю. Коли то поминальниця, то вже на столах ставляють, усе не закривають їжу, бо прийдуть померлі. Ну, така є потачка. [І на Різдво] так лишали, обізательню кутя, у кутю ложки ставляли (не клали, ставляли) скіки-то» (Угриничі: Ю. С.).

— «Ну, Діди'. Кажуть, що Діди'... Але щоб празнувати їх, то не. Ну, мабуть, там пісне, пісне треба було» (Судче: Г. К.).

— «Тако зберуться, родіна, а тоє, що там крохи, що встанеться — то оставлєли. На ніч воно було. Єк перед поминальнею, субота. То багато є. Коли готовіли, тамка, тоє — їжу, і тоє, що з'їдєть, родіна, тоє, хто там кличуть, то збереться, а тоє, що встанеться, то там воно ночує. Перед Михайлом — більшинство, — вспоминаю» (Ветли: Г. Р.).

— «[Перед Трійцею поминальна] Субота. А Діди — то живуть осінню. Ну, у нас поминальних у рік, мусить итири чи що живе суботи. (А такі, щоб на ніч на столі лишити? — В. Г.). То то осінню тії Діди. Ну, вже хутко починається Риздвяни'ї піст. Перед Дмитром десь. Готовили... У нас не було церкви тоді, то йшли у сусідни сьола в церкву, там молилися за мерлих за упокой, приходили з церкви, ше всі родичі зносились до купи і робили вечеру, — отоді кидали на столі вже» (Гірки: Р. З.).

— «Ну, поминальниця ж є, кладуть на стіл таке все, знаєте: канфети, таке по'снее, мед ставляють, — то кажуть, прийдуть на поминальницю родичі їсти тее. Перед Постом. То їх три єсть. Який то день, я сама не знаю, який то день... ну, то поминальниця...» (Деревок: С. Я.).

Подекуди ритуальна трапеза звелася до залишання душам померлих на ніч печива, меду та води:

«Є Батьківська субота пірід Трійцею. То не Діди, не, не, — то Батьківська субота. І двадцять восьмого листопада починається Пилипівський піст, а там... от воно... Пірід Дмитром, да. Воно ж є... зветься як то вона — Дмитрівська субота, Поміналниця... То ж то пірід Дмитром вона, мусить, буде тої неділі. Да. Помінална субота. Ну, в суботу. В п'ятницю ж несем хліб... То звецца Дмитрівська субота. Ну, на Поміналницю, то ж ідем у церкву, то тепер кажуть, що треба коливо робити, то й робімо ту кутю... Ну та колись несли хліб, сахар або мед, а тепер вже, кажуть, коливо. Коливо чи, там, мед ми забіраїмо, а хліб кидаєм [в церкві]. В хаті ставляли... вже тоді купляєм праніки, поставім мед чи сахар, воду, ложку... ну, стопочку води, ложку, — і так... З п'ятниці на суботу, да. Ето та Поміналниця. Бо ше тако некторі кажуть, що не поставім, да ше присницця покойнік. [Зранку] із'їдали. То ж як є діти, то праніки з'їсть, і сами їли, да» (Угриничі: Є. Л.).

Вірили, що коли душі не погодувати, померлі снитимуться й допоминатимуться їсти:

«То Діди... Гето Діди — поминальниця звецца. Старійші — то ста'вляють вечеру. Ждуть гето так, що прийдуть покойніки. На Діди ста'вляють тоже... вічеру ставляють обізательню, щоб на ніч була. Може ж снитися, то може' приснитися. От як на службу не дають, є ж такі, що не дають, то снилось, що їсти хочуть. Приснився — їсти...» (Лобна: Т. Ч.).

На поминальниці (як і до року після похорону) заборонялося білити, підмащувати у хаті глиною, бо «покойним очи замазуеш». Обійти заборону можна було, якщо залишити недомащену «латку» десь у запічку чи застелити могилу настільником:

«На поминальницю не подмазують. От, у п'ятницю ввечері, і субота. І в Великодну суботу тоже ні. Коли там попадаєцца поминальний тиждень, і вже його не мона. Кажуть, покойним очи замазуеш. До сорокової служби не мона мазати. А я в'обше отого року, кажуть, як умре, — цілий рік не можна мазати, а якщо мажеш, то десь треба оставляти таке, латочку, десь на печі, щоб не видно його там» (Угриничі: Є. Л.), «[За покойніком до року] Не білять. Ідуть могилу на'шось настільничком накривають. А на'шо накривають... Накривають і білять. А так не білять, як умре покойнік — рік хати не білять. А застелять... йдуть на моглиці, застелять настільничка і білять. Ну то ж то закриють могилку зовсім, да й очи, да й і всьо. Могилку закривають» (Сваловичі: Т. Ш.). Внаслідок зв'язку з поминальною обрядовістю заборонялося золили й по суботах: «В суботу не мона чоґось золити» (Деревок: С. Я.).

Побутує на Любешівщині й поняття так званих «рокових свят», тих, які відзначали раз на рік. На

рокові свята воліли, щоб першим до хати зайшов чоловік:

«У рокові празники' треба, щоб у кажен празник заходив перший чоловік. Шоб же'би у хату не скакали. Ну — Риздво, Новий рік, Кре'щенне, Паска, Троїця — о, то тії рокові празники» (Гірки: Р. З.).

Не садили у рокові свята квочку, не злучали худоби:

«На рокове свято я ніколи не стараюся садити [квочку]. Ну, якщо на роковій день... Віте знаєте, я вже сама спрактикувала на собі. Я на Вербницю гонила свинку, на поросята... Ну, вона була бірмінна, і вона розпоросилася, і двоє поросят но народила, а молока даже й не показала. Рокові — ну, бо ж вони один раз у рік» (Погулянка: М. Р.). У рокові свята не позичали, а позичене намагалися віддати до свята: «С. Я.: То в празниці. Любого празнику не хочеться позичати. Може, шкодить що. То ж то празник. Ніхто не старається позичити в празниці. П. Я.: Як позичив, то треба, шоб до того свята віддати вже. Хоч я позичив, а через три дні свято — то я до того свята должен оддати» (Деревок: П. Я., С. Я.).

Також у рокові свята особливо пильнувалися від відьом.

Важливе значення мають окремі дні тижня. Про деякі особливості у цьому контексті, як-от про «чоловічі» та «жіночі» дні та про день, на який випало свято Благовісника, уже згадувалось. Крім того, у неділю, зокрема, не пекли хліба. З цього приводу побутує й розповідь про святу Неділю:

«В неділю, кажуть, не можна хліба пікти, бо кажуть, Неділенька колись обіжалася, що я й попе'чена, я й посе'чена. Шо не годицца в неділю хліба пікти. Ну, так уже поно'сять старші люде. Ну, приснилася, чи... Бог їго знає. Каже — я й попе'чена, я й посе'чена, — шо пекти чи різати, там... не можна. В п'ятницю, суботу — пікли» (Залізниця: А. Ш.), «Колись казали — «Не печи хліба в неділю, бо не можна. Хто хліб пече в неділю, в того кров тече»» (Гірки: Р. З.), «То кажуть, шо як у неділю хліб пічеш... а то ж як службу роблять за впокой, знаєте, як покойника впоминають, то каже, вже тоді хліба не мона спікти, бо вже він тобі розки'даєцца геть зовсім. То приказка така є. У неділю не мона хліба пікти. Бо не спічеш вже тоді, як помінаєш... батька чи матера, — хто вмере. То вже тоді хліба не спічеш. Буває... но мало пічуть, мало...» (Деревок: С. Я.). Також у неділю, як і в інші свята, не практикували народні цілители: «От в свято — не, в неділю — не, старались не говорити. В церкві правиться, та й не можна, значить» (Дольськ: Н. С.-2), «Говорити можна коли хоч. Якщо больная дитина чи шо — геть даже ноччу можна. У свята — нет.

У свята — не розрішаєцца. Ето в будні дні треба. А якщо біда людині — то даже і ноччу можна. Бо знаєте, як плаче дитина? І мати плаче сяде. І вона шукає тоді...» (Бірки: Г. М.).

Наприкінці огляду також варто зауважити, що крім календарних днів і дат поліщуки Любешівщини у своєму народному календарі часто зважають на різноманітні сезонні зміни, зокрема стежать за фазами місяця. Особливо важливим це було при згаданих уже засаджуванні та засівках, а крім цього у будівельній обрядовості, у народній метеорології, медицині.

Наприклад, хату вважали добрим ставити чотири дні до або після повні:

«Казав мій батько — до повні чотири дні — закладай хату, после повні чотири дні пройде — закладай хату. О. Шоб знали, пиши там...» (Бірки: А. Т.).

Також за місяцем визначали погоду (зокрема у колядний період, про що вже йшлося):

«Місяць — затемняний такий да рожки' вниз, то буде нег'дливий місяць. От і етий місяць в нас таке було, прошого четверга, от, учора тиждень був, і я його побачив... І молодик мусить показитисе третього дне. Третього дне обізательно мусить показатися. І рожки' вго'ру як покажуцца, він покажецца, і в теплому боци, значить, буде пог'дливий хороший місяць. Тих штири неділи. А їк покажецца в холодному боци і рожки' вниз... От, гетий раз і показався вниз, — всьо, буде нег'дливий. Холодний бік в нас — о сторона, запад» (Лобна: Т. Ч.).

Лише на повний місяць розчиняли горілку, враховуючи при цьому й інші нюанси:

«Казали, шо горілку хлебну не можна знати, коли жито цвіте, бо не вдасться» (Мукошин: О. К.), «І горілку розчинеємо на повний місяць тоже» (Щитинь: М. В.).

До «молодика» молилися про здоров'я, змовляли біль зубів, замовляли бородавки:

«Як місяць зійшов, то я так віходю... Місяць зіходить з теї сторони... Перехрестюся, і кажу: «Молодик-молодик, ти собі рости, як бик: лю'дьом на славу, а мені на здоров'я». Три ра'зи. А тоді: «Місячику молодей, в тебе' пояс золотей, — тобі старіти, а мені молодіти». Тоже три рази. І геть тако як віходю... (так ніби втирає лице. — В. Г.). То гето так казати [на здоров'я]» (Судче: Л. М.), «Баба моя мені казала, як місяця першого побачиш, то треба перехреститися і сказати: «Надели, Боже, здоров'єчком, тобі старість, а мені радість, тобі постаріти, а мені повеселіти»» (Люб'язь: Г. Б.), «На зуби, то замовляєш, як м'сячика перший раз побачиш. І

тоді молись тако: «Питав молодий місяць в старого: чи болять у вм'єрлих зуби? — Ни болять. — Хай і мене ни болять». Вийшла надвір да побачиши місячика... І од бородавок воно добре. Тоже помагає, ше навіть бородавки можеш тако руками змити і вилити воду за забор чи куди. Тоже помагає таке, о, до місяця молитися. Тоді питаєш, чи є в вм'єрлих бородавки» (Залізняк: А. Ш.).

Висновки. Як бачимо, традиційний народний календар Любешівщини досі залишається багатим на релікти старожитностей. Звісно, у контексті духовної культури не надто коректним було би стверджувати, що ті чи інші обряди або звичаї є більш або менш колоритними, адже кожен з них на своєму місці є важливим, по-своєму доцільним і має свої, виправдані побутовими реаліями особливості. Все ж, звернемо увагу на звичай зі сс. Лахвиця й Деревок кликати на різдвяну Вечерю, окрім Мороза, ще й Вітер та Сонце. Для розуміння звичаю кидати шкаралупки від освячених яєць на ріку глибинною є мотивація зі с. Судче, — це робили з тим, щоб шкаралупки «заплили до покійних». Наші матеріали потверджують також побутування на Любешівщині архаїчного звичаю «водити Куста» (ми зафіксували згадки про цей звичай лише у с. Сваловичі, хоча його географія тут була значно ширша), зв'язок обжинкової «бороди» та відзначення свята Андрія з поминальною обрядовістю тощо. Загалом же традиційні календарні звичаї, обряди та їхній фольклорний супровід на Любешівщині відповідні тотожному пластові духовної культури інших районів Західного Полісся й органічно влітаються у загальнополіську, а здебільшого і в загальноукраїнську канву.

Умовні скорочення:

- с. Березичі (зап. 25.07.2015 р.):
 М. К. — Ковальчук Марія Ісаківна, 1932 р. народж.
 Н. — жінка приблизно 1940-х рр. народж.
- с. Бихів (зап. 31.07.2015 р.):
 Є. Р. — Романюк Євфросинія Фадеївна, 1936 р. народж.
 М. К. — Кошелюк Марія Василівна, 1973 р. народж.
- с. Бірки (зап. 27.07.2015 р.):
 А. Т. — Томашук Агафія Фоківна, 1937 р. народж.
 Г. М. — Матвійчук Ганна Петрівна, 1934 р. народж.
- с. Велика Глуша (зап. 01.08.2015 р.):
 М. Х. — Хомич Марія Корнелівна, 1932 р. народж.
- с. Ветли (зап. 28.07.2015 р.):
 Г. Р. — Розум Ганна Семенівна, 1933 р. народж.

- О. А. — Андреева Олена Федорівна, 1938 р. народж.
 Ф. К. — Кокиць Федора Степанівна, 1924 р. народж.
- с. Гірки (зап. 29.07.2015 р.):
 Р. З. — Зосимович Раїса Матвіївна, 1937 р. народж.
- с. Деревок (зап. 05.08.2015 р.):
 П. Я. — Якимчик Павло Степанович, 1935 р. народж.
 С. Я. — Якимчик Софія Макарівна, 1934 р. народж.
- с. Дольськ (зап. 26.07.2015 р.):
 Н. С. — Савчук Надія Дмитрівна, 1932 р. народж.
 Н. С.-2 — Савчук Надія Василівна, 1967 р. народж.
 П. К. — Комзюк Платон Олексійович, 1935 р. народж.
- с. Залаззя (зап. 03.08.2015 р.):
 А. Л. — Лук'янчук Анна Филімонівна, 1931 р. народж.
 Є. С. — Сахарчук Єва Яківна, 1938 р. народж.
 М. Л. — Лук'янчук Марія Филімонівна, 1936 р. народж.
 С. Р. — Рижчук Степан Олексійович, 1961 р. народж.
- с. Залізняк (зап. 24.07.2015 р.):
 А. Ш. — Швайко Антоніна Володимирівна, 1946 р. народж.
 Н. Л. — Лебіч Ніна Петрівна, 1932 р. народж.
- с. Лахвиця (зап. 26.07.2015 р.):
 Н. Г. — Гладич Ніна Андріївна, 1941 р. народж.
 Н. К. — Козювич Надія Пилипівна, 1937 р. народж.
 Н. М. — Марчик Надія Григорівна, 1962 р. народж.
 Н. Х. — Хвесік Надія Григорівна, 1937 р. народж.
 С. М. — Марчик Софія Миколаївна, 1929 р. народж.
- с. Лобна (зап. 24.07.2015 р.):
 Т. Ч. — Чубейко Тетяна Іванівна, 1944 р. народж.
- с. Люботин (зап. 01.08.2015 р.):
 Г. С. — Сорока Галина Яківна, 1957 р. народж.
 Г. С.-2 — Сорока Григорій Якович, 1955 р. народж.
 Л. К. — Ковтунович Любова Вікторівна, 1954 р. народж.
- с. Люб'язь (зап. 30.07.2015 р.):
 Г. Б. — Бубало Ганна Онисівна, 1927 р. народж.
 Т. І. — Іванісік Тетяна Олександрівна, 1936 р. народж.
- с. Мукошин (зап. 29.07.2015 р.):
 О. К. — Колайчук Олександра Федорівна, 1937 р. народж.
- с. Невір (зап. 01.08.2015 р.):
 А. К. — Крицька Анастасія Іванівна, 1933 р. народж.
- с. Погулянка (зап. 02.08.2015 р.):
 Й. К. — Корицький Йосип Михайлович, 1935 р. народж.
 М. Р. — Рабійк Марія Павлівна, 1941 р. народж.
- с. Сваловичі (зап. 04.08.2015 р.):
 Т. Ш. — Шкльода Тетяна Федорівна, 1932 р. народж.
- с. Судче (зап. 23.07.2015 р.):
 Г. К. — Кутинець Григорій Степанович, 1943 р. народж.
 Л. М. — Менделюк Любов Степанівна, 1948 р. народж.
 М. О. — Остемчук Марія Яківна, 1930 р. народж.

с. Угриничі (зап. 25.07.2015 р.):

Г. Л. — Лукашевич Галина Григорівна, 1963 р. народж., уродженка с. Оленине Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

Є. Л. — Лукашевич Євгенія Миколаївна, 1938 р. народж.

Ю. С. — Свірчкова Юлія Семенівна, 1939 р. народж., уродженка с. Седище

с. Хоцунь (зап. 04.08.2015 р.):

Л. Б. — Божко Любов Яківна, 1932 р. народж., уродженка с. Бучин.

Н. — жінка приблизно 1950-х рр. народж.

с. Цитинь (зап. 02.08.2015 р.):

М. В. — Вознюк Михайло Володимирович, 1950 р. народж.

О. В. — Вознюк Олена Василівна, 1953 р. народж.

1. Толстая С.М. *Полесский народный календарь*. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования). Москва: Индрик, 2005. 600 с.

2. Ошуркевич О. Звичаї водіння куста на Волинському Поліссі. *Полісся: етнікос, традиції, культура: Зб. мат. Міжнар. наук. конф. Луцьк, 1997. С. 103—110.*

REFERENCES

Tolstaya, S.M. (2005). *Polissya popular calendar*. (Traditional spiritual culture of the Slavs. Modern research). Moscow: Indrik [in Russian].

Oshurkevych, O. (1997). Customs vodinnia Kusta in Volyn Polissya. *Polissya: ethnics, traditions, culture: The collection of materials of International scientific conference* (Pp. 103—110). Lutsk [in Ukrainian].